

A katolikus népoktatás helyzete a kalocsai érsekség területén
a Canonica Visitációk tükrében 1711-1848.

Zorn Antal

T a r t a l o m j e g y z é k

I. Bevezetés	2. oldal
II. Mohács után . . .	4. oldal
III. A katolikus népoktatás 1711-1777-ben	36. oldal
IV. A népoktatás 1777-1806 között	64. oldal
V. A népoktatás 1806-1848 között	83. oldal
Jegyzetek	106. oldal
Mutató	

I.

Bevezetés

Dolgozatomban a dolgozó nép gyermekeinek legnagyobb tömegét magába foglaló iskolatípus, az elemi iskolák, ezen belül is - mivel egyházi kerület iskoláiról van szó - a katolikus népoktatás helyzetével foglalkozunk.

A kalocsai érsekség egyike a legrégibb egyházmegyének, mégis a jelzett korból a népiskolákra vonatkozó mű, feldolgozás nem készült. Így munkánk során alapvetően az érseki levéltárban található - és teljesen ömlesztett állapotából rendezésre váró - Canonica Visitációk álltak rendelkezésünkre. Sajnos e jegyzőkönyvek nem készültek rendszeres időközönként, s nem mindenütt egyforma terjedelemben. Mégis - úgy gondoljuk - elegendő arra, hogy megfelelő képet kapjunk a kor iskoláiról az érsekség területén.

Az egyházmegye több helységének neve a vizsgált időszaktól napjainkig eltelt időben megváltozott. Dolgozatomban általában a jelenleg hivatalos elnevezéseket használjuk, de az idézetekben ettől el kellett tekinteni. A jobb tájékozódás érdekében felsoroljuk ezeket:

Almás - Bácsalmás,

Baracska - Nagybaracska,

Bikity - Bácsbokod,

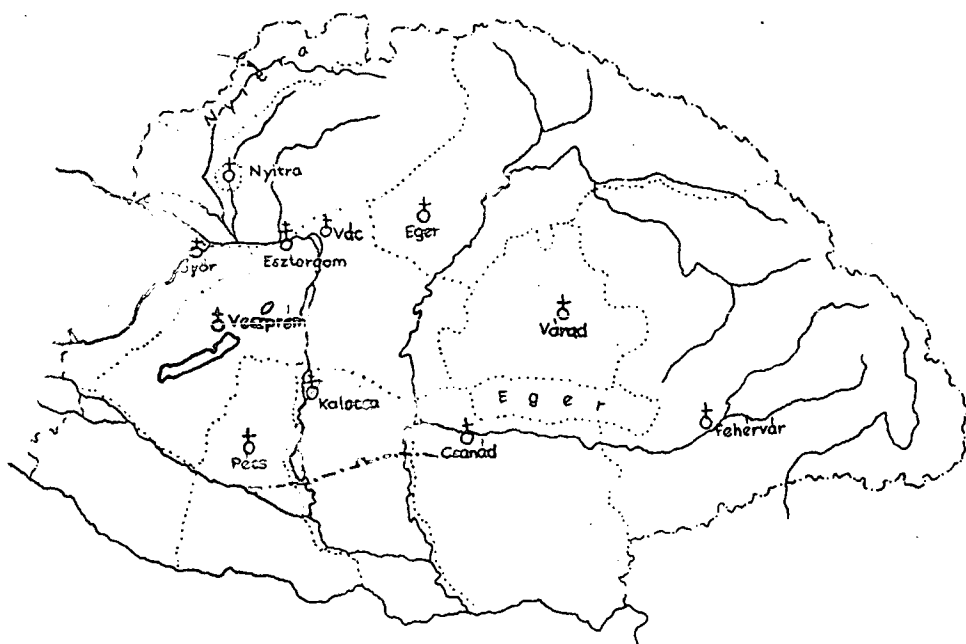
Csanád - Érsekszanád,

Monostor - Bátmonostor,

Nádudvar - Nemesnádudvar,

Vadkert - Soltvadkert lett.

Az érsekség határait több ízben is megváltoztatták. A székes-egyházi könyvtárban, de egyáltalán a katolikus feldolgozásokban, egyházigazgatásban sehol sem találtunk pontos térképet az egyházmegye jelenlegi határaitól. Ugyancsak hiányzik az érseki levéltárból a valamikor az egyházmegyéhez / jelenleg Jugoszláviahoz / tartozó falvak, városok egyházlátogatási jegyzőkönyvei is. Így egy mohácsi vész előtti térképen határoltuk körül a címben jelzett, s az általunk feldolgozott területet.

II.

M o h á c s u t á n . . .

ÉRDUJHELYI MENYHÉRT írja: "Nagy, hatalmas volt a kalocsai egyházmegye, méltó képviselője nemzetünk nagyságának a déli határon. Kultúrális intézményei hirdették a magyar nemzet dicsőségét. Egyházmegyénk aranykora a magyar nemzet nagy katasztrófájáig tartott... 1526-ban hadak tanyája lett a déli Bácskaság."/1/

Ha nem is volt egészen aranykor a mohácsi vész előtti időszak, kétségtelen, hogy a törökdúlás megállította a fejlődést, a 160 éves uralom pedig vissza is vetette.

1463-tól a kalocsai érsekek Bács vármegyei főispánok is. FRANGEPÁN FERENC érsek /1518-1543/, bácskai főispán már székhelye elhagyására kényszerült. Vele együtt menekült az iskolákat gondozó kolostorok népe és a lakosság nagy része is. A menekülők és az otthonmaradók közül egyaránt sokezer rabot ejtett a török, még többet megölt. CSETRI KÁROLY /2/ óvatos becslése szerint a Duna-Tisza közén - beleértve Pest megyét is - 400.000 ember pusztult el a török által.

VERANCSICS ANTAL 1533-ban Konstantinápolyba utazva errefelé járt: végighajózott a Dunán, de közben ki-kiszállt körülnézni, - ezt írja:

"Jó Isten! Mily szomorú képet mutatott az egykor legjobb és legtermékenyebb föld; mily elhagyatott itt minden; mennyi vad tanyáz a szántóföldeken és szőlőkben, mily ritka mindenfelé a földműves, ritka az állat, csak a pusztaság végtelen. Kormányosunk egy szerb ember beszélte, hogy egykor, midőn hazánk még épségben állott, itt egy községben több lakos volt, mint amennyit most harmincban is alig lehet találni. Mit szóljak a földig rombolt városokról, amelyeknek már nevei is elenyésztek.."/3/

Az 1542-ben bevezetett török közigazgatási rendszer a kalocsai egyházmegye területét a budai és a szegedi szandzsákh között osztotta meg. Maga az érsek - ekkor egri adminisztrátor is - székhelyét biztosabb helyre tette, ám a török uralom alatt is szedette az egyházi tizedet. Az érseki levéltárban az 1543, 1560, 1665 és 1678 évi dézsmajegyzékek tanúskodnak erről. Kiderül belőlük az is, hogy ezidőtájt a helységek száma 200-300 között változott. A török kiűzése után a vész előtti 281 plébániából 39-nek is csak a romjait találták meg.

Az 1683-ban megindult felszabadító harcok kapcsán a megyei vezetőség a vidék felmérésére küldte RÁDAY GÁSPÁRT és néhány társát. A helyszíni szemle eredményeiről a megyei jegyzőkönyv annyit közöl, hogy a helységek egy része romokban hever, a lakosság éhség, kard és betegség által pusztult vagy elmenekült. RÁDAY jelentése a megye "szegény lakóssainak utolsó pusztulásra közelgő, keserves állapotjukat" emlegeti, "akik az éhség, szorongató inség elviselhetetlen nyomorúság szenvedései" között élnek, de jobban szeretnének meghalni.

1689-ben már felszabadult Kalocsa is. Mivel azonban ott minden rom volt és pusztulás, az érsek nem foglalta el székhelyét és 1733-ig nem költöztek oda utódai sem.

A közigazgatás újjászervezését - vagy legalább annak a kezdetét - jelezte, hogy I. LIPÓT 1698. október 16-án SZÉCHÉNYI PÁL kalocsai érseket /1696-1710/ Bács vármegyei főispánná nevezte ki. A kinevezést tartalmazó diploma egyúttal a megye újraalapításának az okirata is.

A vármegyei közgyűlés 1699. december 14-én Baján ült össze. A megyét - amelyhez a érsekség túlnyomó része tartozott -

három járásra osztották. Ekkor csupán 47 községe és 2256 adózója volt/4/.

Birtokviszonyok.

A török kiűzése után szükségessé vált a felszabadított területek birtokviszonyainak a rendezése. Ez azonban egyáltalán nem ment könnyen. Az adománylevelek elveszése, a birtokos családok kipusztulása, az erőszakos foglalások bonyolították a helyzetet. A kezdeti birtokszerző és visszaszerző csatározásokról kevés adatunk van, de a XVIII. század elejéről már rendelkezésünkre áll az 1701. évi összeírás, amely az egész Bácska birtokviszonyairól tájékoztat. Ebből megállapítható, hogy a bácskai birtokok legnagyobb része a királyi kincstárra szállt vissza. A királyi kincstár mellett a kalocsai érsek nevét olvashatjuk leggyakrabban a lajstromban. Ennek az a magyarázata, hogy SZELEPCSÉNYI GYÖRGY érsek /1657-1666/ kancellár korában megtalálta a kalocsai érsekség egykori birtokainak az adományleveleit. 1665-ben kiharcolta, hogy oklevéllel is megerősítsék birtokaiban/5/.

SZELEPCSÉNYI utódai e megerősítés ellenére sem kapták vissza egykönnyen a birtokaikat. Gróf CSÁKY IMRE érseknek /1710-1732/ először Kalocsa, majd ismételt kérelmezésére Érsekcsanád, Nemesnádudvar, Sükösd, Szeremle, Császártöltés került a birtokába. Csak PATACHICH GÁBOR érseksége alatt /1733-1745/ a Neoquistica Comissio révén nyerte vissza valamennyi birtokát az érsekség.

Az érseken kívül a CZOBOR család rendelkezett nagy birtokokkal a megyében. CZOBOR MÁRK 1724-ben birtokába vette az ősei által megszerzett Baját és a hozzá tartozó Bácsbokod, Bátmonostor, Csávoly, Felsőszentiván, Gara, Mátételke, Tataháza és Vaskút fal-

vakat. Pazarló életmódja, rossz gazdálkodása miatt hatalmas adósságai keletkeztek. Az udvari kamara már 1740-ben rátette a kezét a CZOBOR-birtokokra. Felsőszentivánt 1750-ben GRASSALKOVICH ANTAL kamarai elnök szerezte meg és családja száz évig birtokolta is. Egy-két évtized alatt valamennyi CZOBOR-birtok a kamarai elnök tulajdonává vált.

Bácsborsód 1727-ben királyi adományozással /donatio/ a LATINOVITS család birtokába került. Ezek később Madarast és Katymárt is megszerezték.

A XVIII. század első évtizedeiben az udvari kamara birtokolta Bácsalmás, Nagybaracska, Jánoshalma, Hercegszántó, Csátalja és Katymár falvakat. Csátalját később a CZOBOR-család, majd a kalocsai érsek szerezte meg.

Telepítések.

A birtokok visszaszerzésével egyidejűleg az érsekség és a területén élő földesurak megkezdték a vidék benépesítését is.

Magyarországon a XVIII. század elején 3-3,5 millió volt a lakosság száma, bár már a XV. században 4 millió ember élt az országban. A hódoltsági területen - amelybe a kalocsai érsekség is tartozott - az ország lakosságának az egyötöde élt, jóllehet ez a terület az ország felét tette ki. Szükség volt tehát a dolgos kézre, hiszen a terület majdnem két századon át parlagon hevert. A mohácsi vész után nagy részét nem művelték. A földet haszontalan bozót borította, néhol hatalmas erdők, másutt mocsarak. A folyók mentén mindenfelé óriási árterületek.

A vidék benépesítése önkéntes vagy szervezett bevándorlás, országon belüli áttelepítés és külföldiekkel való betelepítés útján történt.

A kalocsai érsekség területére az idegen elemek önkéntes beköltözése már a XVI. század közepén megindult. A török elől menekülő délszlávok CSERNI JOVÁN vezetésével jöttek Bácskába. ZÁPOLYA JÁNOS a Duna-Tisza közét jelölte ki számukra telephelyül.

BAJÓR MIKSA 1688-ban 6000 bosnyákot vezetett ki a zsicsai táborból. Ezek egy része Baja környékén - Bácsbokodon, Garán és Felsőszentivánon - telepedett le. I. LIPÓT 1690. április 6-án kiadott kiáltványában /Litterae Invitatoriae/ a délszlávok kiváltságát ígérte: vallás és vajdaválasztási szabadságot, adómentességet. Ezáltal is csalogatta őket.

A törökök átmeneti győzelmei miatt a századforduló táján mintegy 70-80.000 délszláv elmenekült erről a vidékről.

A XVII. század utolsó évtizedére esik a bácskai sokacok bevándorlása is, - többek között Hercegszántóra. Ugyanide a szerbek 1715-ben jöttek Boszniából. Kalocsára és környékére sok katonai bunyevác telepedett le. Ezeknek utódai élnek Bátyán, Dusnokon és Bajaszentistvánon.

A telepítések eredményeként az 1720-as összeírásban már 32.000 lakóssal szerepel Bács vármegye: 166 magyar, 25 német, és 3670 szerb háztartás van.

Később, 1771-ben Mátételkére horvátországi sokacokat telepítettek, Katymárt pedig - ahol már egy kisebb szerb csoport élt - 1763-ban bunyevácokkal népesítették be.

Az országon belüli áttelepítés hátterét a királyi Magyarország és a hódoltság területének eltérő urbéri viszonyai alkották. Az előbbieken viszonylag nagy népsűrűség mellett kevés volt a termőföld, s helyenként a földesúri tehek növekedése is arra készítette a jobbágyokat, hogy vándorbotot fogjanak kezükbe. A

XVIII. század második harmadában egyre gyorsabb ütemben épül ki a majorsági gazdálkodás és ezzel együtt jár a robot-terhek növekedése.

A töröktől visszafoglalt területeken más volt a helyzet. A föld korlátlan mennyiségben rendelkezésre állt, a népsűrűség csekély volt. A földesurak nem is gondolhattak a majorsági gazdálkodás bevezetésére, sőt új jobbágyaik szolgáltatásainak a mértékét is alacsonyra szabták. Ami még fontosabb: néhány évre különféle kedvezményeket is biztosítottak, hogy birtokaik népességét gyarapítsák.

Az első nagyobb arányú országon belüli átköltözés 1731-ben történt.

GOMBOS GÁBOR, a bácskai kamarai birtokok igazgatója 1731. április 28-án a Felső-Magyarországról jött magyaroknak egészen kedvező feltételek mellett engedte megszállni Jánoshalmát. E telepesek utódai közül 1776-ban sokan a szomszédos Mélykútra, majd később Madarasra és Tataházára rajzottak ki. Madarasra 1770-1782 között ismételten jöttek magyarok - ezuttal már a LATINOVITSOK szervezésében. Bátmonostoron eddig csak néhány szerb család lakott: 1760-ban harminc magyar családdal szaporodott a község. Dávodra és Nagybaracskára 1762 nyarán szintén Felső-Magyarországról érkezett mintegy 200 római katolikus család. Tataháza-psuztát GRASSALKOVICH 1764-ben akarta betelepíteni. Csábító ígéretekkel csalogatja a telepeseket: az egész határt 50 forintért kínálja bérbe; a vármegye részéről három évi, a maga részéről egy évi adómentességet ígér. Sikerült is a telepítés: 1771-ben 89 házban már 110 magyar család lakott/6/.

A magyarok telepítése a XIX. század elejére befejeződött.

Érdekes jelenség - és alighanem vallási okokkal magyarázható -, hogy a magyarok megjelenésére Bátmonostor, Dávod, Jánoshalma és Vaskút szerb lakossága elhagyta a községet.

Az érsekség területének és birtokainak a benépesítésében jelentős a szerepe a németeknek. A németek magyarországi jelenlétét az államalptításig visszavezethetjük, de Bácskában a XVII. század végén már csak utalások vannak jelenlétükről. 1703-ban Baján tűzvész pusztított és ez szétugrasztotta a német lakosságot is. 1715-ben öt, 1720-ban már tizenegy család lakik Baján/7/. Hátjára 1715-től Bussen-Berges környékéről /Dél-Württemberg/, Nemesnádudvarra pedig 1724-től Franconiból telepített németeket CSÁKY IMRE érsek. - Csátalján GOMBOS GÁBOR 1729-ben kezdte a telepítést: így kerültek oda a katolikus németek, akik a viziták szerint három évi adómentességet is élveztek. - Császártöltést PATACHICH GÁBOR érsek 1744-ben telepítette be, Csávolyt pedig 1747-48-ban CSÁKY IMRE érsek.

A telepítésben ezután kb. húsz éves megtorpanás következik.

COTMAN kamarai biztos 1763 évi akciója volt az első nagyobb szabású szervezett német telepítés Bácskában.

1763 első felében még önként, állami hozzájárulás nélkül 720 telepes jött a bácskai kamarai birtokokra: Dávodra és Csátaljára. Vaskútra ugyanebben az évben vándoroltak be önkéntesen a németek.

II. JÓZSEF telepítési akciója során /1782-1787/ a szom-

szédes déli községekből 1786-ban került Bácsalmásra 100 német család. Garára is ebben az évben érkeztek. A viziták szerint Bácsbokodon csak a XIX. század elején telepedtek le németek. Kunbajára 1818-ban RUDICS MÁTÉ földbirtokos Vaskútról és Csá-taljáról telepített át németeket, s ezzel a tulajdonképpeni telepítés be is fejeződött.

+ + +

Az érsekség területének benépesítésével etnikailag is megváltozott a vidék képe. Nem meglepetés tehát, ha a vármegye egyik reformkori leírója így ír: "A Bánátot kivéve egy vármegye sincs, hol a helységek úgy össze-vissza zagyválva volnának, s hol egy fél nap alatt oly különböző szokású, nyelvű, vallású népre találna valaki, mint itten."/9/

A beköltözés során a különböző nyelvű, szokású és vallású emberek között gyakoriak voltak az összetűzések, villongások. A Bácsalmásra telepedett németeknek először megengedték, hogy külön bírójuk legyen, de ezt a vármegye 1788-ban megfosztotta tisztétől és a németeket is szerb bíró alá rendelte. Ekkor kezdődött a viszály. Az almási németek az uralkodónál is panaszt emeltek, hogy a vármegyei tisztviselők rosszul bánnak velük. Évek teltek el, míg végre az almási szerbek, németek és magyarok megértették egymást, közösen intézték a község ügyeit./10/

A töröktől visszahódított területeken a király a katolikus földesuraknak kegyúri jogot adományozott, de kötelezte is a kegyurakat, hogy templomokat, iskolákat építsenek, plébániát alapítsanak és javadalommal is lássák el./11/ Iskolai vonatkozásban a kegyúri alapítás azt jelentette, hogy a földesúr telket és építőanyagot adott az építkezéshez.

A kalocsai érsekség területén a kegyúri jogot általában a földesúr gyakorolta. A LATNOVITSok, a GRASSALKOVICHok - sőt maguk az érsekek is - templomokat gyakran építettek, a plébánosokat javadalmazták is, de a XVIII. században iskolák alapításáról csak egy-két helyen tudunk. A plébános és a /kántor/tanító kinevezésébe azonban mindenütt beleszóltak: mind a ketten ki voltak szolgáltatva a kegyurak kénye-kedvének.

A jobbágyok helyzete és terhei.

A kalocsai érsekség területén élő jobbágyok helyzetét vizsgálva feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy a lakosság több nemzetiségű: minden népcsoport magával hozta az őshazából a /mező/gazdasági ismereteket, s az általuk megbecsült módszereket alkalmazta az új hazában is. A XVIII. század első évtizedeitől kezdve érdemes figyelemmel kísérnünk egy-egy nemzetiségi csoport vagy falu gazdasági életét, termelési módszereit.

A délszlávok zöme századokon át török elnyomás alatt élte pásztorkodó, földművelő, katonáskodó életét. Legfőbb tevékenységi formájuk a bevándorlás után is a pásztorkodás maradt hosszú ideig. A parlagron maradt, elvadult és mocsaras vidék erre különösen alkalmas is volt. Bácsbokod, Felsőszentiván, Gara és Mátételke bunyevác lakosságának hatalmas állatállomány volt a birtokában. Az újabb bevándorlásokig az egész határt járhatták.

Az érsekség területének a további benépesítése, a földtelkenkénti felosztása, a földművelés erőteljesebb fejlődése az elsősorban pásztorkodó délszlávok gazdasági alapjainak a megingásához vezetett. A szabad pásztorkodást kedvelő bunyevácok az úrbéri

kivetések kíméletlen behajtói előtt egyszerűen továbbálltak, - amint Vaskút példáján is látjuk majd. A megmaradt délszlávok életszintje alásüllyedt: Gara és Katymár zsellérei elsősorban közülük kerültek ki.

A magyarok a földszerzési lehetőségek korlátozott volta miatt vettek a kezükbe gyakran vándorbotot és kerestek új lakóhelyet. Költözködésük azt mutatja, hogy még nem sikerült őket egészen betörni az örökös jobbágyság igájába. Földművelés tekintetében fejlettebbek voltak a délszlávoknál. Régi lakóhelyükön már a háromnyomásos rendszert alkalmazták és időnként trágyáztak is. Állattenyésztésük a rideg pásztorkodás helyett félistállózó volt: azaz télire a jószágot istállóba hajtották és száraz takarmányon tartották. Ez a fejlettebb rendszer természetesen több munkát is igényelt, de Jánoshalma, Mélykút, Madaras, Tataháza szorgalmas magyarjai nem féltek tőle. Mivel fák telepítésére is kötelezve voltak, a községek homokosabb határrészein gyümölcsfákat, szőlőt telepítettek és e téren igazán szép eredményeket értek el.

A Bácskába érkező telepesek között termelési kultúra tekintetében a németek állottak a legmagasabb szinten. Régi hazájuk békés körülményei között jóval magasabb fokú és nagyobb arányú volt a városiasodás, mint az új hazában: a belső fogyasztópiac bővülése is fokozottabb árútermelésre ösztönözte a mezőgazdaságot. Az árútermelés növelése megkövetelte az agrotechnika fejlesztését is. A háromnyomásos rendszernek náluk már évszázados múltja volt. Ugyanakkor a német telepesek már régen betörtek a jobbágyság rendszerébe is. Nem véletlenül mondta GRSSALKOVITS - amikor Vaskút szerb jobbágyaival szemben nagyobb követelésekkel lépett fel és azok tovább álltak -, hogy a helyükbe települő németek engedelmesebb alattvalók lesznek/12/. - A németek nemcsak a fejlettebb agrotechnikát,

hanem egy új növényt, a burgonyát is behozták magukkal. Ennek a termesztése azonban csak az 1770-es évek végén öltött nagyobb mértéket/13/.

+ + +

A kor jobbágynak a terhei sokrétűek voltak. Az államnak és a megyének különféle adókkal, az egyháznak terménytizeddel, a földesúrnak kilenceddel, kisebb ajándékokkal és robottal tartoztak. Ezen kívül - mint alább részletesebben is látjuk - feladatuk volt még a tanító fizetésének és földje művelésének a biztosítása, legtöbb helyen az iskola fenntartása, tandíj fizetése az iskolába járó gyermekek után. Külön teher volt számukra a katonaság fenntartása is.

Az állami adónak két fajtája volt: a házadó /füstpénz/ és a hadiadó. A hadiadót kizárólag a parasztság és a városi polgárság fizette. Kiszabási egysége a dica volt. Császártöltés hadiadója 1761-ben 51 dicat tett ki. Dicanként 4,40 Ft. esett az adófizetőkre, vagyis a község hadiadója ebben az évben 224,40 Ft. volt/14/. - Egy közepes jobbágygazdaság hadiadója 15-30 Ft. terhet jelentett. Részei voltak a portio oralis /a katonák/ és a portio equilis /a lovak/ napi élelelmadagja. Ezen felül még a szállás, a fűtés és a világítás biztosítása. A beszállásolási költségek nem állandó részei a hadiadónak. Az érsekség területén lévő községek szerencséje, hogy nem estek a nagyobb hadiforgalomba, így a portio lerovására ritkán került sor. Két alkalommal azonban a vármegye községei igen komoly áldozatot hoztak a császári hadsereg fenntartására.

1736-ban III. KÁROLY az oroszokkal szövetségben a törökökkel került összeütközésbe. A harctérre vonulás a vármegyén keresztül történt és három tábornok is létrehozta e területen. Az átvonuló csapatok a községek fuvarját és élelmét is igénybe vették. Az 1736. július 16-án kiadott királyi rendelet előírta a közfuvar és az élelem biztosítását; ezen felül pedig Pest 60, Baranya 96, Tolna 44, Bács és Bodrog vármegye pedig 400 kaszást tartozott adni a széna begyűjtésére/15/.

1739-ben a törököktől áttérjett pestis miatt egészségügyi kordont állított föl a vármegyei hatóság, amelyet őrség vigyázott. A délről érkezők negyven napig vesztegzár alatt állottak. A kordonnal kapcsolatos munkálatok és az élelem biztosítása természetesen a jobbágyság feladata volt/16/.

E rendkívüli terheken kívül többször elfordult, hogy a vármegye oly nagy adót vetett ki a letelepedett lakósságra, hogy annak egyik része elköltözött a faluból vagy vidékről. Ezt tették például 1764-ben Csávozy délszláv lakói is: Szabadkára költöztek a nagy adó elől menekülve./17/

A tulajdonviszonyok tisztázása és a telepítések után a jobbágyság a földesúrral általában szerződést kötött. Ezekben a megállapodásokban a földesúri-jobbági viszony minden lényeges eleme megtalálható, - azokkal a sajátságokkal együtt, amelyek a kalocsai érsekség területére és lakosságára jellemzők voltak. 1728-ban az alább szerződést kötötték meg:

"S z e r z ő d é s

a kalocsai érsek és a hajósi betelepülők között.

1. Kötöttetett a kalocsai érsek jobbágyaival, akiknek az utódai is hűséges alattvalók lesznek.
2. Az egész falut, szántót és rétet is arányosan szétosztják maguk között.

3. Megkapják még predium Obágyot és Szent Györgyöt is. A környék erdősegeiben a faizás 40 Gulden büntetés terhe mellett tilos. A szükséges tűzifát az elszáradt és hasznavehetetlen fából szabad gyűjteni. Az épületfa beszerzését tartoznak az Uraságnak bejelenteni, csakugy a makkoltatást-
  4. A megjelölt területen kötelezve vannak szőlőt telepíteni négy évi adómentességgel, utána az Uraságnak a járandóságot megfizetni.
  5. Az évi bérleti díjat, 400 rajnai forintot és 60 krajcárt kötelesek megfizetni: felét Szent György napjáig, a többit Szent Mihály napjáig. Akik még nincsenek letelepedett állapotban, csak 300 Guldent fizetnek.
  6. Az uraságnak évi 10 nap robottal tartoznak. Akiknek igás barmuk van, azzal kötelesek robotot teljesíteni.
  7. Mivel a felállított urasági malom nem kevés költségbe kerül, kötelesek a szükséges gátakat jó állapotban tartani, hasonlóképpen a határban a hidakat.
  8. Mivel szőlőt telepítenek és szaporítanak, engedélyezve lesz nekik a borkimérés országos szokás szerint Szent Mihály napjától karácsonyig. De nem a sör és pálinka főzése, melyet az Uraság végez. A húskimérés egyenlőre tilos.
  9. Fizessenek a terményből az érseknek tizedet. A kilenced alól, mely a földesuraságnak jár, a továbbiakig mentesek.
  10. Vadászatkor kötelesek az Uraságnak hajtani, de ez maguknak szigorú büntetés mellett tiltva vagyon.
  11. Ha az Uraság tisztviselője a faluba jön, kötelesek fogatot biztosítani számára.
  12. Nincs megengedve az Uraság tudta nélkül személyeket felvenni, még kevésbé elengedni, tilos továbbá házakkal kereskedni.
  13. A bírót együtt választják, aki az évi elszámolást köteles az Uraságnak átadni.
- Köttetett Kalocsán 1728. április 10-én."

A következő szerződés tulajdonképpen Császártöltés alapítólevele. 1743-ból származik és teljes részletességgel szabályozza a szerződő jobbágyságok jogait és kötelelességeit.

"Császártöltés puszta-falu alapítólevele.

Mi, a zajezdai Patáchich grófi házból származó Gábor Hermann, Rakovecz és Verhovecz örökös ura, Isten kegyelméből a kalocsai érsekség és a bácsi püspökség, e két egyesített egyházmegye érseke, a nagytekintélyű Bács vármegye örökös főispánja, ő császári felségének - aki egyidejűleg Magyarország, Csehország, Horvátország dicsőségesen uralkodó királyi fensége - valóságos tanácsosa. Továbbá a nagytekintélyű Hétszemélyes Tábla bírása és első ülője, tudtára dajuk mindenkinek, különösen pedig azoknak, akiket illet, hogy mi, egyrészt az egyedülműdvöztető római katolikus hit felvirágoztatására, másrészt érsekségünk gyarapítására - miután a dolgot kellőképpen megfontoltuk - elhatároztuk, hogy az érsekségünkhöz tartozó,

eleddig pusztán álló azon birtokunkat, amelyen egykor, a régi időkben a nagytekintélyű Pest vármegyében s ebben a Scholti /Solti/ járásban lévő Császár Tötés nevű falu állott, a német nemzetből származó s az igaz katolikus hitet valló alattvalók /telepes jobbágyok/ meghatározott számával betelepítjük és benépesítjük. Mint-hogy azonban ezek az idegenből jövő emberek, mint telepes jobbágyok nemcsak a mi és érsekségünk javára települnek az addig pusztá Császár Tötés nevű faluba, hanem ezzel a köznek is hasznára lesznek, azért hogy mi is, ez érseki székből utódaink is, és az ide-érkező telepes jobbágyok is bizonyos szabályokhoz tarthassák magukat, a tulajdonviszonyokkal kapcsolatos rendelkezések és azon jövedelmek tekintetében is, amelyet az ő említett közösségtől szednek majd be, továbbá annak érdekében is, hogy közösségük a köteles szolgáltatásokat hűségesen és ellenkezés nélkül teljesítse, úgy döntöttünk, hogy mindezek végett kibocsátjuk számukra az alábbi rendszeres és módszeres szerződést. Éspedig

1. odaadjuk a fent nevezett új lakosoknak a Császár Tötés nevű pusztá-falut, azaz faluhelyet, mégpedig hosszában a Csákány feő pusztabirtok alatti tótól kezdődően a Csella nevű érseki pusztabirtokig a budai országot mentén. Szélességében pedig egészen a Hallasch-i /halasi/ területhatárig, a másik oldalon pedig a mo-csarakig és a nádasig, hogy ezt a területet használhassák, és mihielyt lehetséges lesz, ezt egész térséget határjelek állításával a fent leírt határvonalaknak megfelelően körülhatárolhassák.
2. Minthogy pedig az említett földterületen nincs elegendő rét szé-na természetésére, határvonallal ki kell mérni számukra az emli-tett Csákány Feő pusztabirtok alatt a másik oldalon lévő vízenyős területet, hogy ott termelhessenek maguknak szénát. Feltétel azonban az, hogy sem a körülhatárolt Csákány Feő és Csella nevű érseki pusztabirtokokat, sem pedig a környező területeket nem használják, azokról semmiféle hasznót nem vehetnek. Ezzel szem-ben az érseki uradalom biztosítja őket afelől, hogy a számukra kijelölt területen semmiféle majorsági gazdálkodást nem folytat, nem állít be, az uradalmi marhacsordát és az uradalmi ménest sem engedi be az ő területükre.
3. Legyenek ők is, utódaik is elkötelezve arra, hogy irántunk és kalocsai érsek-utódaink iránt is tiszteletet, hűséget, engedel-mességet és alattvalói magatartást tanúsítanak. amint az a be-csületes jobbágyokhoz illik. Nem kevésbé kötelesek arra is, hogy az uradalmi tiszteknek az illő tekintélytiszteletet megadják és nekik is engedelmeskednek. Ha azonban a szerződésen túli szolgál-tatásokra kényszerítenék őket, valamennyiüknek legyen joguk arra, hogy jogos panaszukkal élénk járulhassanak. Ellenkező esetben azonban mint a magas uradalom iránt engedetlen emberek az uradalmi tisztek ellenében büntetésre érdemesnek minősülnek.
4. A már többször említett Császár Tötés nevű helyet úgy és nem más-ként telepítik be, amint igaz katolikus hitű emberekhez illik: törvényes feleségükkel és gyermekeikkel, és nem turnek meg sem-miféle tisztességtelenséget maguk között. Továbbá: a nekik áta-dott teljes területet - a szántóföldeket és a réteket is - a jobb-ágytelkek rendje szerint arányosan kiosztják egymás között és mindegyikük úgy munkálja és műveli azt, hogy a földesúri járan-dóság kárt ne szenvedjen.

5. Valamennyi környező makktermő erdőség 40 Ft. bírság terhe mellett tilos számukra. A száraz, terméketlen, kidőlt fákból a tűzifa-szedést az örjeki /örjegi/ erdőkben megengedjük nekik. Ugyanígy lehetővé tesszük számukra, hogy saját hasznukra és szükségleteik fedezésére fordíthassák a területüket környező nádasok nádját is. Abban az esetben pedig, ha bárminemű épületfára lenne szükségük, eziránt kötelesek lesznek a nagyságos uradalomnál kérelmet benyújtani. Hasonlóképpen kell eljárniuk akkor is, amikor makktermés idején az érseki erőségekbe be akarják hajtani sertéseiket. Ez esetben meg kell fizetniük a makkbért éppen úgy, amint a többi jobbágy is teszi. Egyébként a telepes jobbágyság kötelesek a töltését mindenkor jó állapotban tartani, nehogy a víz - általános kárt okozva - kitörjön.
6. És mivel Császár Tötésen olyan a föld minősége, hogy szőlőtermelésre is alkalmas, éppen ezért kötelesek arra is, hogy olyan mértékben, amennyire az a szántóterület kisebbitése nélkül lehetséges, arra törekedjenek, hogy szőlőskerteket is telepítsenek. Ezt azonban négy esztendő teljes adómentesség mellett tehessék. A négy esztendő eltelte után azonban az országos szokás szerint legyenek kötelesek mind a papi tizedet, mind a földesúri kilencedet borukból beszolgáltatni.
7. Mindazok összesen és egyenként is, akik a Császár Tötés nevű faluhelyre le fognak telepedni, a mi érseki uradalmunktól mind a pénzbeli, mind a robotbeli, mind a kilencedbeli, mind pedig az ajándékbeli szolgáltatások alól két teljes esztendőn át mentességet fognak élvezni, mégpedig abban a reményben, hogy ezáltal olyan helyzetbe kerülnek majd, hogy mind a köznek, mind pedig az uradalomnak annál könnyebben és annál nagyobb mértékben hasznára lehessenek. Mi pedig azon fáradozunk majd, hogy a nagytekintélyű vármegyénél is minden lehetőet megtegyünk az ő szabadságuk érdekében.
8. Miután pedig letelik ez a kétesztendő határidő, kötelesek lesznek a nagyságos uradalomnak az alábbiak szerint pénzbeli szolgáltatást teljesíteni: egész eke /telek/ után 8 rénes forintot, fél eke után 4 rénes forintot, negyed eke, avagy két ígásökör után 2 rénes forintot. Azoktól pedig, akik csak lódosok /szellérek/ de egyetlen barmuk sincs, 1 rénes forintot kell beszédni mégpedig úgy, hogy a pénzbeli szolgáltatás felét Szent György ünnepén /ápr. 24./ a másik felét pedig Szent Márton ünnepén /nov. 11./ kell a hajósi tiszttartóság pénztárába pontosan, minden halogatás nélkül a falu bírájának leszámolnia és befizetnie.
9. Továbbá: a két szabad esztendő után kötelesek lesznek valamennyi terményük kilencedét és tizedét száraztól összehordani, kicsépelni és a magot abba az uradalmi raktárba beszállítani, amelyet majd kijelölnek számukra.
10. Ámbár az ország törvényeinek és jogszokásainak megfelelően az évi hat hónapon át tartó korcsmáltatás jogát csakis azoknak a telepes jobbágyságoknak lehet megengedni, akiknek saját szőlőjük és bortermésük van, mégis - különleges kegyképpen - a Császár Tötési újonnan betelepülő jobbágyságoknak azonnal megengedjük ezt, mégpedig október első napjától március utolsó napjáig, de azzal

a feltétellel, hogy az urasági kocsmában egész éven át folyjék a korcsmáltatás borból is, pálinkából is; hasonlóképpen a mérszárszéktartás jogát is teljesen magának tartja fenn a nagyságos uraság.

11. Kötelesek továbbánénkünk, mint földesurúnak, évente minden ház után 10 nap robotot teljesíteni. Éspedig azok, akiknek közülük igavonó barmuk van, jószágaikkal, akiknek pedig ilyen barmaik nincsenek, azok kétkézi munkával kötelesek ezt a robotot ledolgozni az uradalmi tisztek parancsa szerint. De arra is kötelesek, hogy készpénzfizetés ellenében - a többi urasági jobbágyhoz hasonlóan és elsősorban az urasági szőlőkve - kétkézi munkásokat adni, ha a szükség így kívánja.
Mintnőgy pedig kénytelenek vagyunk az ujonnan telepített földesúri szőlőnk mellett egy pincét és prësházépületet is felépíteni, kötelesek lesznek - számukra is elviselhető mértékben ehhez az építkezéshez robottal hozzájárulni. Az itt végzett robotot azonban nem szabad a szokásos és köteles urasági robothoz a későbbiekben hozzáadni és az efajta robotjuk az ottani építkezés befejezése után teljesességgel el is marad.
12. Ha elkövetkezik az országgyűlés ideje, s annak kezdő időpontját őfelsége Magyarország királya kitűzi, akkor legyenek kötelesek ők is annak a költségeihez vagyonuk és javaik arányában, az ország törvényei és az általános jogszokás szerint az uradalmi tiszttartóság által készített felosztás és kiírás szerint adózni, azaz számukra is elviselhető hozzájárulást adni.
13. Nem kevésbé kötelesek lesznek évente bizonyos meghatározott, szolgáltatást az érseki konyhára is beadni: megpedig 2 borjút, 4 pulykakakast, 16 kacsát, 14 libát, 50 tyúkot, 60 kakast és 100 tojást.
14. Ha megtörténik, hogy mi, vagy az általunk küldött uradalmi tisztek valamelyike a faluba érkezik, kötelesek lesznek arra, hogy szíves szándékkal ne csak kényelmükről gondoskodjanak, hanem arra is, hogy számukra szükséges előfogatot szolgáltatassák.
15. Továbbá: ha ezen a környéken az urasági vadászok vadászatra indulnak, akkor ők is egy-két embernyi segítséget adnak melléjük. szolgáltatni kötelesek ilyenkor az előfogatot is, megpedig Hajósig, vagy Kecelig. Ezzel szemben súlyos pénzbeli és testi büntetés terhe mellett tilos számukra mindenféle vadászat és halászat.
16. A Szent-Ivánból ideérkező Scheibert Miklósnak ezennel megadjuk a felnatalmazást és az engedélyt arra, hogy komoly, jámbor, istenfélő emberekkel telepítse be a Császár Tótés nevű falu helyet 45 ház háznépe erejéig. Ő maga pedig, ti. Scheibert Miklós mindaddig, amíg csak él, továbbá az ő fiági leszármazottai mindaddig, amíg csak ebben a faluban maradnak, az érseki uradalomtól mindenkor megkapják a teljes szabadságukat.
17. Bár a bírót minden újvekor a falu népe szabadon választja, mégis e választáson egy uradalmi tisztnak jelen kell lennie; ha a tiszt egyéb elfoglaltsága miatt nem tudna személyesen megje-

lenni, akkor a falu népe köteles e tiszt elé három jelöltet felterjeszteni. Miután a bíróválasztás megtörtént, s a megválasztott bírót bemutatják az uradalmi tisztnek. Ha annak nincs ellene semmiféle kifogása, akkor az így megválasztott bírót a tiszt a magas uraság nevében meg is erősíti; ezt követőleg pedig a bíró köteles letenni a szokásos esküt: mind az uraság, mind a vármegye, mind pedig a saját faluközössége felé.

18. Am mielőtt még az új bíró választásának az ideje elérkeznék, a hivatalban lévő bíró köteles az uraság javára a faluban beszedett szolgáltatásokról az urasági tisztnek, nevezetesen pedig a hajósi tiszttartónak részletesen számot adni.
19. Az ország törvényeinek és az általános jogszokásoknak megfelelően mi is, érsekutódaink is fenntartjuk magunknak a bírói illetékességet, az alsóbíráskodási joghatóságot, valamint a falubeli igazságszolgáltatás szabályozásának a jogát.
20. Minthogy pedig a Császár Tötés faluhelyre újonnan betelepülők valamennyien keresztény katolikus hívők, egyházukat, mint leányegyházat a hajósi plébániához csatoljuk. Lelkük gondozásáért kötelesek lesznek a tisztelendő hajósi plébánosnak a párbert és a stólapénzt háztartása fenntartására megfizetni éppen úgy, ahogyan ezeket a hajósi jobbágyok, mint saját egyházközségük tagjai szintén befizetik. Ezenkívül: valahányszor őt egyéb lelkipásztori munka végzésére kihívják - akkor is, amikor kiviszik, akkor is, amikor visszaviszik -, egy-egy fuvarra kell szolgáltatniok. És valahányszor a hajósi plébános megérkezik Császár Tötésre, avagy, amikor Isten ígését kell ott hirdetni, mindannyiszor a falu vagy egy ebédet, vagy annak a megváltására 15 krajcárt köteles adni neki.
21. Mi pedig azon is igyekszünk, hogy a lelki gondozás és az istentisztelet ügyét ebben a faluban a keresztény katolikus hitű telepes jobbágyok hasznára a lehető legtökéletesebb módon előmozdítsuk: evégre saját költségünkön templomot is felépítünk itt. De ehhez az építkezéshez önként vállalt robot formájában kötelesek lesznek a szükséges fuvarokat és a kétkezi munkásokat biztosítani.
22. Amidőn pedig a falu abba a helyzetbe kerül majd, hogy képes lesz tartani saját plébánosát, egyáltalán nem vonakodunk attól, hogy azt is megadjuk nekik. Ennek ellenében kötelesek lesznek arra, hogy a plébános illő eltartásának a biztosítására egy új szerződés-kiegészítést készítsenek: egyrészt a plébániaépület felépítéséhez önkéntes robotot szolgáltatnak, másrészt pedig az iskolamester házáat saját költségükön felépítik.

Ezek szerint kötöttük meg e szerződést hajósi nyári lakunkban, az 1743. esztendő augusztus havának 11 napján, az érseki székre történt felemeltetésünk 11. esztendőjében.

Zajesdai Gróf Patasik Gábor, kalocsai érsek s.k. "/18/

A két szerződés hasonlósága nyilvánvaló: ugyanazon földesúrtól származnak. De a tartalmuk méltó a figyelemre.

A szerződések szűken mérik a tehermentes éveket. A szőlők csupán négy évi szolgáltatási mentességben részesülnek. Más településeken a lakosság 4-6 évig terjedő teljes mentességet élvezhetett, Császártöltés csupán két évet /19/.

Az érsekek lemondtak a majorsági gazdálkodás bevezetéséről. A már meglévő, új telepítésű szőlők műveléséhez a szükséges munkaerőt nem a robot növelésével, hanem napszám fizetésével biztosították. Persze ezek a szőlők az összes földterület elenyésző részét képezték csupán. A robot mértéke is az országos átlag alatt maradt. Hogy miért, az alábbiakban még megvizsgáljuk.

Az érseki szerződésekben foglaltaknál kedvezőbbek voltak a feltételek a kamarai birtokokon letelepedni kívánók számára. Jánoshalmát a kamarai biztos 1731-ben az alábbi feltételek mellett engedte "megszállni":

1. Mivel az új szállók, különösen a külső megyékből, messze földről jövők jószágaik "romlásával jönni szoktak", ezért, hogy jobban gyarapodhassanak, három esztendeig mentesek lesznek minden földesúrat illető adózástul, "nem különben portiotul, quartélytul és forspontozástul". Egyedül pusztabérrel tartoznak, s ez évi 80 forint. Ha e pusztával be nem érnék, "tartozom nékik a szomszéd Hergyevicza camerális pusztát" odaadni 80 forintért, és ha ez sem lenne elég, más pusztát.
2. Három esztendő elteltével "e contractus értelmében a földesúrnak évi 200 forintot contribuálni tartoznak", viszont semmi kilencedet sem kell adniok.
3. A kocsmajövedelem fele a kamaráé, fele a falué, de az első évben teljesen a falué.
4. Ahogy más kamarai jobbágyoknak, úgy a jankováciaknak is szabad a kamarai erdőket használni minden adó nélkül. /20/.

E szerződések ismeretében néhány, az érsekség területére általánosan jellemző megállapítást tehetünk.

- A törökdulás és a kuruc-labanc csatározások következtében elnéptelenedett vidéken nagy volt a munkaerőhiány. Ezért a földbirtokosok igyekeztek különféle kedvezményekkel birtokaikra jobbágyokat csalogatni. Sok helyen ténylegesen is megadták a kedvezményeket, de előfordult olyan eset is - nem is egyszer -, hogy a földesurak visszaéltek a soltások /telepítés-szervezők/ által megszervezett bevándorlók helyzetével. Többször megtörtént, hogy egy-egy telephelyre többen érkeztek, mint amennyit a kiosztható föld lehetővé tett volna. A le nem telepíthető családok tovább vándoroltak, de hogy rokonaiktól távolra ne kerüljenek, a környéken kedvezőtlenebb körülmények között is letelepedtek.

- Elegendő munkaerőhiányában az érsekség területén a földnek alig volt értéke. Bácsborsódot a hozzá tartozó Ólegyen pusztával együtt 1697-ben 200 forintért vásárolta meg BUTLER gróf. János halma határát a szentivániak használták főképp legelőnek évi 20 Ft bérért. A kalocsai érsek összjövedelmét - ez elsősorban birtokaiból származott - 1716-ben csupán 2500 forintra becsülték./24/

- A birtokba vehető földek területét is növelték, hogy a munkaerőhiányt megszüntessék. A jánoshalmi telepéseknek újabb és újabb pusztákat ígért a kamarai biztos, ha azt igénylik. Bács vármegyében - ez gyakorlatilag azonos az érsekség területével - az országosnál nagyobb telekkel rendelkeztek a jobbágyok. Felső-szentivánon egy egész telek 35-40 hold volt. /Egy hold: 1200 öl./ Császártöltésen egy egész telek külsősége 40-42 hold; ebből szántó 29-30 hold, rét 11-12 hold. A belsőség - házhely, kert, udvar - 800 öl. Jánoshalmán egy egész telek szántója 36 hold, rét-kaszáló 22 hold, belsőség 1 hold. A később betelepített Madarason egy telek nagysága 60 ezer négyszögöles hold, a belsőség 800 öl. A falu környékén is kaptak még heréskertet és kenderföldet: 1000 öl nagy-

ságban./22/

- A gyér lakosság miatt az egyházmegye területén - eltérően a nyugati országrészekről - majorsági gazdálkodás nem alakult ki. Ahol a majorsági területet nem osztották ki, ott is többnyire legelőnek adták bérbe vagy pénzért műveltették meg. A földesuraknak nem volt szükségük olyan mértékű robotra, amilyent a MÁRIA TERÉZIA-féle urbér-rendelet a bácskai falvakra kirótt. Ennek következtében a földesuraknak tartaniok kellett attól, hogy a szabad költözködés jogával rendelkező jobbágyok - az érsekség területén csak ilyenek voltak - a terhek kíméletlen behajtása esetén tovább állnak. Ugyanakkor a népnek alkalma nyílt arra is, hogy az urbáriumban előírt szolgáltatásokat pénzbeli megváltással teljesítse. Ebben a szellemben született meg GRASSALKOVICH ANTALNÉ és a bácsbokodi jobbágyok megállapodása 1774-ben. A robot pénzbeli megváltásáról szóló rész így hangzik:

"Primo: Minden egész helyes gazda tartozik 12 napi szekeres munkát /szántásban ugyan négy marhával/ avagy pedig e helyett két napi gyalogmunkát végezni. Nem különben fél helyes 6, fertályos 2 napot és így consequenter a proportione a többi, a házas zsellér 4 napot, az alzsellér 3 napot annak üdeiben gyalog szolgáltatni. Ezekből hátra maradandó heti szám munkát pedig, mivel szekértől 20, gyalog munkától 10 xr-jával /krajcárjával/ magunk nem sokaljuk, minthogy minden a nemes vármegye determinatioja szerint a gyalog munkának is 21 xr a limitatioja, mint pedig mivel önnön magunk recognoscaljuk, hogy sokszor és leginkább kaszálásnak, aratásnak idein az említett 21 xrt is fölül halagya a gyalog munkásnak napszáma, azért fönt titulált kegyelmes asszonyunk több ízben tett könyörgésünket és esedezésünket meghallgatván az egész helyesnek 40 napi szekeres munkát 9 f. kiváltani megengedett, ezen kívül az urbarium szerint minden háztól conveniálandó 1 Fton, consequenti proportione a feles és fertályos gazdáknak magok miné szükségéhez képest."/23/

A szövegből kitűnik, hogy a szerződést a jobbágyok kezdeményezték. A bácsbokodiakkal egyidejűleg GRASSALKOVICH többi faluja is ilyen szerződést kötött. A kamarai falvak hasonló értelmű megállapodásokat kötöttek a jószágigazgatókkal.

- Vizsgált területünkön a pásztorkodó állattartás a XVIII. század végéig döntő szerepet játszott. A Felsőszentivánhoz tartozó Rém, Borota, Dsida pusztákat már az 1724-es összeírások szerint legeltetésre használták. Dsida-pusztán virágzott Bácska legkiválóbb juhászata/28/. Felsőszentivánról még 1799-ben is így írnak: "Felső Szent Iván... ura Grassalkovich Uraság, ...földje 3 nyomásbéli, s leginkább búzát terem, földje fekete, és térséges, borok jó van, fája, nádgya nints, bővelkedik szép marhákkal. Pénzt szereznek gyapjúval és kézi munkával, piatza Baján." Baján pedig már 1715-ben 10 kereskedő közül hét marhakereskedéssel foglalkozott /25/. Jánoshalma, Gara, Mátételke legelőin is sok volt a szarvasmarha és a juh. Az 1771-es bácsbokodi vizita - alátámasztva a fentieket - azt írja, hogy a gyermekek az iskolában számtant nem tanulnak, mert pásztorok lesznek.

Az állattenyésztés mellett a század elején csupán házi szükségletre foglalkoztak búzatermesztéssel és a félistállózó állattartáshoz szükséges árpa- és zabtermesztéssel. Táblázatunk is ezt mutatja két községben az 1743-as összeírás alapján.

	Felsőszentiván	Gara
Adófizető	28	65,5
Buza /pozsonyi mérő/	6121	1434
Árpa	-	37
Zab	-	566
Ökör	44	108
Ló	61	122
Tehén	41	146
Tinó	12	57
Bárány	3	4
Juh	165	147. /26/

A számadatok nem mutatnak szegénységet, - s ez a terület többi községére is jellemző volt.

-A vizsgált területen a betelepítések után rohamos fejlődésnek indult a szőlő- és gyümölcsstermesztés. 1699-ben egész Bács vármegyében 1164 kapásnyi szőlő volt csupán./27/ Jánoshalmán a gyümölcsfák telepítése már a XVIII. század elején előírt kötelessége volt a betelepülőknél. 1751-ben a szőlőbeli munkákról a következő rendelet maradt ránk:

"1.A szőlők munkálásának kezdete március hó 15.

2.A szőlő kimérését Agócs János vagy Kiss Péter hegymester végzi, díja 7 forint.

3.Aki nem akar kiméretni, 12 forint bírság alá esik.

4.Kik a szőlőt, midőn érik, igen szeretik és nyálánkságuk okáért leszedegetik, egyszóval lopják, az olyanok mint csavargók 36 korbácsütéssel, visszaesés esetén kétszerannyival, harmadszor 100 csapással büntetnek és kitiltatnak.

5.A marhakár ellen a szőlőt körül kell árkolni; a kárért 24 korbácsütés jár.

6.A szőlők területén nem szabad búzát, kölest, cirkot ültetni, gabonát vetni; ki-ki ültessen szőlővesszőt és plántáljon fácskákat.

Ahol az uraság szükségesnek tartotta kiadni a fenti rendeletet, ott a szőlőművelésnek korábbi nyomai is voltak. A rohamos fejlődést jelzi, hogy a községben 1808-ban már 10.377 akó bort /kb. 5.000 hl/ termeltek. /28/

Hajós és Császártöltés szőlőtelepítéseit már említettük.

Császártöltésen 1755-ben kb. 25-30 holddal növelték a szőlő területét. A szőlőtermesztés tehát gazdaságos lehetett./29/

Később Nemesnadudvar, Baja és Bacsalmás környékén telepítettek szőlőt. A vidékre jellemző, hogy szőlőt gyümölcsfa nélkül, vagy gyümölcsfákat szőlő nélkül nem telepítettek.

Ö s s z e g e z v e megállapíthatjuk, hogy vizsgált területünkön élő jobbágyok az átlagosnál jobban éltek, terheik kisebbek voltak, mint az ország más területein élő sorstársaiké. A zsellérek aránya is ezt bizonyítja. Jánoshalmán például 1772-ben 264 szabad jobbágy mellett csak 40 házas és 30 házatlan zsellér élt./30/

+

Az egyházmegye újjaszervezése.

A monácsi vész után a törökök által megszállt országrészt missziós területnek nyilvánították. A kalocsai érsekség területén 1646-ig a szegedi, aztán pedig a kecskeméti ferences szerzetesek vezették a lelkipásztorkodást. Hogy katolikusok éltek ezen a vidéken, két dokumentum is bizonyítja:

IBRASIMOVICS MILÁN belgrádi római katolikus püspök - akit 1634-ben a török uralom alatt lévő területek apostoli kormányzójává nevezték ki - 1649-ben körutazást tett a Duna-Tisza közén. A püspök a templommal rendelkező községekben bérált és misézett. 1649 október 14-15-én bérált Jánoshalmán, október 16-án Mélykúton, október 17-22-e között Hercegszántón és környékén. Garán templomot nem talált./31/

Az Országos Levéltárban lévő 1701. évi összeírásból megtudjuk, hogy a következő falvakban éltek katolikusok a török időkben: Bácsbokod, Bácsborsód, Csátakja, Dávod, Gara, Hercegszántó, Katymár, Madaras, Mélykút, Nácsbaracska, Vaskut./32/

A török kiűzése után az érseki székhely romokban hevert. Az érsekek egyházmegyéjüket helynökökkel irányították. CSÁKY IMRE érsek helynöke 1730-ig BARBATSI FERENC volt, - egyuttal Kalocsa plébánosa is. A helynök legfontosabb feladata a lelkészségek felállítására volt. Ezt az egyre szaporodó lakosság lelki gondozása indokolta. A plébániák felállítása azonban nem ment gyorsan és könnyen. Súlyosbította a helyzetet a világi papok hiánya és a meglévők alacsony műveltsége, sőt a szerzetesek ellenállása is. Ez utóbbira Gara esete a példa.

Az első világi pap Bátyán működött 1698-tól. Kalocsán 1702-ben szerveztek lelkészséget. 1710-ig csak 10 plébánia fennállásáról tudunk az egyházmegyében. /33/ Vizsgált területünkön 1711-ben Sükösd, 1715-ben Hercegszántó, 1720-ban Fajsz, 1722-ben Baja /egyszerre kettőt/, 1724-ben Hajós kapott lelkészséget.

BARBATSI érseki helynök három alkalommal - 1716-ban, 1722-ben és 1728-ban - végzett kánoni látogatást és rendezte a meglévő papok meg tanítók fizetését. CSÁKY IMRE érsek körlevélben már a hívők hitoktatásban való részesítését kéri papjaitól.

FATACHICH GÁBOR érsek folytatta elődje szervező munkáját. 1735-ben Akasztón, Csátalján, Dunaszentbenedeken, Garán, 1736-ban Dusnokon, 1737-ban Kecelen, 1738-ban Dunapatajon, Nemesnádudvaron, 1740-ban Bácsalmáson állított fel plébániát.

A garai plébánia felállításához MÁRIA TERÉZIA segítségére is szüksége volt a ferencrendi szerzetesek ellenállása miatt. A királyi közbelépés eredményes volt: világi pap lett Gara lelkipásztorra. /34/

1733-ban az érsek személyesen végzett kánoni látogatást.

A következő érsek, CSÁKY MIKLÓS /1747-1751/ két esperesi kerületre osztotta az egyházmegyét. Az egyikhez az érsekség északi részén lévő plébániák tartoztak, s a kerület élén HORVÁTH JÁNOS fajszi plébános állott. Ezenkívül 1748-ban Csávolyon és Nagybaracsán, 1751-ben Katymáron szervezett plébániát.

KLOBUSINSZKY FERENC érsek /1751-1760/ egyik körlevelében már a teológiai tudományok művelésére buzdítja a lelkipásztorokat és az 1630. évi nemzeti zsinat határozatai értelmében három évenként synodalis vizsga letételére kötelezi őket.

BATTHYÁNY JÓZSEF érsek /1760-1776/ 1764-ben összeírást rendelt el nyelvi és vallási tekintetben. Ennek az eredményéről nincs adatunk. De hogy nem lehetett minden rendben, az is bizonyítja, hogy három jezsuita szerzetessel három nyelven misziót tartatott: MIHALZ ISTVÁN magyarul, WITT PÉTER németül, LIPOVCSICH PÉTER délszlávul beszélt. A szerzetesek intézkedéseinek a nyomát több vizitában megtalálhatjuk.

Az érsek 1762-ben Foktőn, 1766-ban Bácsbokodon, 1767-ben Soltvadkerten, 1771-ben Vaskúton, 1773-ban Kiskőrösön, 1776-ban Dávodon állított fel plébániát és intézkedett az egyházmegye újabb felosztásáról: székesegyházi alsó és felső, bácsi alsó és felső, valamint tiszai alesperességre tagolta az érsekséget.

PATACHICH ÁDÁM érsek /1776-1784/ 1782-ben Uszódon, 1783-ban Felsőszentivánon, 1776-ban Tataházán hozott létre önálló lelkeszséget.

A kisebb településeken ún. filiálék működtek: egy-egy közeli plébániához voltak csatolva, ahová a pap csak vasárnap vagy jeles ünnepeken szállt ki.

A század hetvenes-nyolcvanas éveiben - mint látjuk -

a lelkeszi hálózat egész vizsgált területünkön kiépült. A lelki gondozás megszervezése mellett még maradt bőven tennivaló. A papság első feladata a hithű, a kizsákmányolás igáját türelmesen viselő alattvalók nevelése volt. A templom azonban csak az egyik eszköz volt erre. Tovább kellett lépni - ezt már állami és egyházi törvények is előírták -: megkezdődött az iskolák szervezésének hosszú és bonyolult korszaka.

Más vallásfelekezetek

Ha az érsekség 1526 előtti helyzetét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a XII-XIII. században terjedő eretnekmozgalmakat felszámolták és a katolikus hegemonia biztosítva volt. Bizonyítja ezt, hogy Mohács előtt 281 katolikus plébánia létezett az egyházmegyében; az érsek második székhelynek kijelölte Bácsot, hogy a nagy terület egyházi kormányzása ezáltal is könnyebbé váljék.

A török uralom, az érsekség széthullása lehetővé tette, hogy a XVI. század elejétől rohamosan terjedő reformáció az érsekség területén is talajt találjon. Az új tanok térhódításának a bizonyítéka, hogy KASICH BERTALAN és SZINI ISTVÁN jezsuita szerzetesek az új tanok viisszaszorítása végett 1612-1618 között Kalocsán /1/ és környékén missziót tartottak. A reformációnak sok híve volt Fajszon. Dunapatajon pedig már 1576-ban önálló református egyházközösség működött: pásztoruk TATÁR PÉTER volt/35/.

A török kiűzése után az új tanokat fokozatosan viisszaszorították. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek vizsgált területünkön alig tesznek említést más vallásfelekezetekről.

A mohácsi vész utáni népmozgalmak hatására valamelyest

megváltozott az egyházmegye vallási arculata. A bácsi körzetben még a XVI-XVII. században - tehát a hódoltság idején - igen sok görögkeleti délszláv telepedett le. Az északi részekre is jöttek, de csak elenyésző számban, szórványosan. Garán 1769-ben egy görög kereskedő lakott /36/, Jánoshalmán ugyanebben az évben két zsidó volt csupán./37/

A későbbi beköltözések idején - a XVII-XVIII. század fordulóján - többnyire katolikus délszlávok jöttek: a vallási különbségek élesen elválasztották őket. Utaltunk rá, de itt is megemlítjük, hogy Bátmonosotoron, Dávodon, Jánoshalmán és Vaskúton nem tudtak egy faluban élni a magyarok és a délszlávok: a délszlávok - katolikusok s a görögkeletiek egyaránt inkább elköltöztek.

Az egyéb vallásfelekezetek hitéletéről, lelkeszeikről vizsgált területünkön - nyilván csekély lélekszámuk miatt - nincsenek adataink. Következőleg szerepük sem jelentős: kis szigetekcskék voltak a katolikus tengerben.

+ + + + + + +

+ + + + +

+ + +

+

A népoktatás helyzete 1711 előtt.

A XI. század közepére Magyarországon is kialakult a feudális államszervezet. Az uralkodó osztályok tagjai közül az írás-olvasásra épülő műveltséggel azonban csak a külföldről érkező papok és szerzetesek rendelkeztek. A hazai urak és az elnyomottak hatalmas tömege nem tudott írni-olvasni.

A feudális állam fejlődése, az egyre szaporodó közigazgatási, peres és egyéb ügyek mind jobban igényelték az írásbeliséget. Az írás birtokában az egyháziak is mind fontosabb támaszai lettek a királynak meg a hatalom birtokosainak. A műveltség - az írni-olvasni-tudás - terjesztését is csak a papoktól meg a szerzetesektől lehetett várni. Meg is kezdték ezt a munkát, méghozzá - az egyházi iskolarendszer elveinek megfelelően - felülről lefelé.

Először a káptalani és a kolostori iskolákat szervezte meg az egyház.

A kalocsai érsekség területén a kalocsai, a bácsi és a titeli káptalan fennállásáról és működéséről van tudomásunk. A káptalani szabályzatból tudjuk, hogy iskoláik is voltak: vezetésük az olvasókanonokra volt bízva. Ismerjük MÁTYÁS király főkancellárja, VÁRADY PÉTER kalocsai érsek /1480-1501/ levelét, amelyet FRANGEPÁN GERGELY kalocsai olvasókanonokhoz intézett. A levélben hangsúlyozza, hogy az olvasókanonok feladata a pecsét őrzése és az iskola igazgatása! /38/. A bácsi káptalannál 1418-ból, a kalocsainál 1423-ból, a titelinél 1456-ból van tudomásunk olvasókanonokról és iskola létezéséről.

A kolostori iskolák feladata a szerzetesképzés volt. A mohácsi vész előtt az egyházmegyében tizenöt kolostor létezett, de oktatási tevékenységükről semmit sem tudunk.

A két iskolaforma egyedüli felemelkedési lehetőség volt a köznép gyermekei számára, - persze csak nagyon kevesek előtt állt nyitva. Az elnyomottak fiai nem ismerhették meg a műveltség elemeit sem.

Az 1114-es esztergomi zsinat határozata értelmében "aki idegen szolgát vagy bárkit a köznépből tudományokra oktat vagy a papságba fölvesz, azt váltsa meg, s ezen felül 50 pensát fizessen bírságul"/39/.

II. ENDRE 1222-ben a klérusnak adott kiváltságlevelében így intézkedett: "Királyi tekintélyünknel fogva szigorúan parancsoljuk, hogy valamely főpap senkit se szenteljen udvarnokaink, várnépeink vagy bármiféle szolgaság alatt lévők közül klerikussá"/40/. És ezt a rendelkezést szigorúan be is tartották.

Az egyházi szervezet fejlődésével egyre több település kapott lelkeszséget és ez az iskolázás terén is bizonyos változásokat hozott. Ez a változás abban állt, hogy az egyház, céljának - hű és a szenvedéseket békésen tűrő alattvalók nevelése - érdekében a vásár- és ünnepnap i istentiszteleteken a plébános által a vallás elemeire és imádságokra tanította a felnőtteket és a gyermekeket egyaránt. Az érseki levéltárban található jegyzékek is tanúsítják: 30-40 főből álló csoportokra osztották a lakosságot, és minden csoport élén egy-egy felvigyázó és kikérdező állt.

A népoktatás fejlődése útján újabb fontos állomás az 1309 évi budai zsinat. Egyik határozata kimondja: a pap a kápta-

lanokban és faluban ne misézzenek egyedül, hanem minden papnak legyen segédje /clerikus/, vagy tanítója /scolares/, aki mise közben válaszol neki és akivel a zsoltárokat elmondhatja. /41/ Ez a határozat gyakorlatilag a jövő kántortanítói munkakörének a megszervezését jelenti. A segéd, aki eleinte csak templomi szolga vagy harangozó volt, a későbbiek folyamán tanító lett. A zsinati határozatot azonban csak igen lassan hajthatták végre, mert az 1382., 1450., 1489., 1494. és az 1515. évi zsinaton meg kellett ismételni.

Az alkalmazott segédek műveltségéről keveset tudunk. Nem lehetett magas, hiszen semmiféle iskolát nem végeztek. De a plébánosok hiányos műveltségére is utal az 1450-es és az 1493-as nyitrai zsinat határozata: elrendeli, hogy mielőtt felszentelnék, meg kell vizsgálni a papot, tud-e olvasni, énekelni és hogy az elemi ismeretekben jártas-e? /42/

A felfogadott segédek számának növekedése, később az önálló tanítói állások szervezése szükségessé tette, hogy az állam is gondot fordítson a tanítókra. MÁTYÁS király 1458-ban kiadott törvényében elrendeli, hogy világi tanítók tizedet és vámot fizetni nem tartoznak. /43/ Utóda, II. ULÁSZLÓ pedig az 1515. évi országgyűlés által alkotott VII. törvénycikkében kimondja, hogy a tanítónak katonáskodnia nem kell. /44/

Ilyen országos intézkedések mellett dokumentumok hiányában is feltételezhetjük, hogy az érsekség területén is volt fejlődés a plébániák szervezése, segédek felfogadása, a tanítói állások felállítása tekintetében egyaránt. A mohácsi vész előtt fennálló 281 plébánia közül bizonyára nem egy foglalkozott az előírásoknak megfelelően a híveivel. A kalocsai érsekek mindig is magas világi és egyházi méltóságokat töltöttek (Ab) - kancellárok,

alkancellárok, bíborosok voltak -: természetesen igyekeztek tehát saját egyházmegyéjükben is - a körülményeknek és érdekeiknek megfelelően - végrehajtani a fenti határozatokat.

Ha az elemi iskolák tekintetében csupán feltételezésekre támaszkodhatunk is, a városi iskolákról VERANCICS híradását már bizonyítéknak tekinthetjük: Kamonc híres volt iskoláiról. S ami igaz Kamoncra nézve, vonatkoztatható Szegedre, Szintarévre és az egyházmegye többi városára is/45/.

A mohácsi vész és a török uralom a vidék gazdasági alapjait rendítette meg: a hódoltság idején kulturális életéről, művelődésről szó sem lehetett.

A hódoltságra való tekintettel már az 1548. évi országgyűlés XII. törvénycikke elrendeli: "Az elpusztult zárdák, kolostorok és káptalanok javai és jövedelmei... fordíttassanak tudós lelkészek és az Isten igéjét őszintén hirdetők eltartására, kik a népet az orthodox régi igaz katholika hitben megtartani és az attól ezen országban eltérteket ahhoz visszavezetni igyekezzenek; továbbá fordíttassanak külön iskoláknak állítására s felszerelésére s azok tudós és jámbor mestereinek eltartására: és végre jó reményű alkalmas ifjaknak a tanulásban előmenetelökre és segítségökre, hogy ezen módokon jó és tudós férfiak tápláltassanak és gyámolítassanak"/46/.

Úgy látszik, hogy a törvény végrehajtásával késlekedtek, mert 1550-ben az országgyűlés a XIX. törvénycikkben egyenesen a királyt kéri fel: "méltóztassék az elpusztult egyházak, káptalanok és konventek javait és jövedelmeit iskolák állítására s tudós férfiak eltartására haladék nélkül és mindenütt fordítani: a tétovázókat királyi tekintélyével kényszeríteni, hogy így az országba hozott tudós férfiak és a felállított iskolák által a hajdani vallás és az

istentisztelet minél gyorsabban feléledjen, a mint ennek eszközlését ő Felsége kegyelmesen ajánlotta is."/47/

A meg nem szállt országrészen az újabb fejlődés jele az 1560. évi esztergomi zsinat határozata, amely a közösségek köteleességévé tette az iskolák építését és alkalmas tanító felfogadását/48/.

Az 1611. évi nagyszombati zsinat pedig kimondta, hogy a lelkészek a katekizmust szorgalmasan tanítsák. Ha pedig a szülők nem küldenék iskolába gyermekeiket, egyházi büntetéssel kell arra kényszeríteni. Ott, ahol tanítót alkalmaztak, ügyelni kell arra, hogy a tanító jó erkölcsű, katolikus és tanult ember legyen/49/.

A kalocsai érsekség területén csak a török elleni felszabadító harc sikeres befejezése és a terület újratelepirése után beszélhetünk a népoktatás kibontakozásáról.

III.

A k a t o l i k u s n é p o k t a t á s

1711-1777-ben

Hazánkban az 1711-től 1777-ig terjedő időszak a HABSBURG-abszolutizmus kezdete és kibontakozása. III. KÁROLY uralkodása kezdetén a törökdúlás és a kuruc-labanc harcok romos nyomait találta Magyarországon. A HABSBURG-háznak is, az ország nagy földbirtokosainak is elsőrendű érdeke volt az ország gazdasági talpraállítása: első terveik is a telepítéssel és a gazdasági élet fejlesztésével kapcsolatosak. Számos törvény intézkedik erről.

Emellett az iskolák ügyében is történt egy-s-más.

III. KÁROLY az 1715. évi országgyűlés 74. törvénycikkében az állami felügyeletet kiterjeszti "az egyházi vagy világi ifjúság részére bárkik által az országon belül vagy kívül alapított papnöveldekre, növeldekre és tanintézetekre, s azok alapítványaira." /1/

Az állami felügyelet azonban nem sokat lendített a tanügy helyzetén, mert a leglényegesebb dologról, az iskolák fenntartásának a költségeiről nem intézkedik.

Az ország rendjeinek a felirataiból kitűnik, hogy nem voltak megelégedve az ifjúság nevelésével-oktatásával. "Felszólalásaikból kitetszik, hogy az ifjúságnak társadalmi műveltségével és magaviseletével sincsenek megelégedve, valamint azon gondossággal sem, melyet a szülők és gyámok ifjaik nevelésére fordítanak." /2/ Többek között kéri, hogy a nemesi ifjak osztrák akadémiaára jár-

juthassanak, kéri a tanítás javítását és a hanyag szülők gyermekeik nevelésére való kötelezését.

A feliratnak nem lehetett valami nagy hatása, mert az 1734. június 5-én kelt királyi leirat a folyamodványokban és a a Helytartótanács által létrehozott bizottság több javaslatában foglaltak közül csupán a "papnöveldek tanfolyamának kérdésében felel, és a közoktatás rendezésének ügyét hallgatással mellőzi."/3/

Az országos intézkedésekre való utalás után megvizsgáljuk a közoktatás helyzetét az érsekség területén. Az érsekség levéltárában őrzött Visitatio Canonica-k jegyzőkönyveire támaszkodva tesszük ezt.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben a plébániák megszervezésére és a pap javadalmára vonatkozó adatok után találkozunk a ludimagister-rel, a tanítóval.

A következő táblázat megmutatja, mely helységben mikor kezdődött az oktatás, ill. mikor találkozunk először tanító vagy iskola említésével a jegyzőkönyvekben.

Év	Helység	A tanító neve	Teendői
1702	Kalocsa	?	kántor
1722	Baja	?	kántor
1728	Miske	?	kántor, jegyző
1733	Jánoshalma	Gyetvai András	kántor, jegyző
1734	Gara	Gogrinyi János	kántor, jegyző, harangozó.
1734	Mélykut	?	kántor
1735	Csátalja	Tischler Ferenc	kántor, jegyző
1738	Akasztó	?	kántor
1738	Bácsalmás	?	kántor, jegyző, harangozó, sekr.
1738	Bátya	?	kántor, jegyző

1738	Dunapataj	?	kántor
1738	Hajós	?	kántor, jegyző
1738	Kecel	?	kántor, jegyző
1738	Nemesnádudvar	?	kántor, jegyző
1739	Fajsz	?	kántor, jegyző
1743	Bácsbokod	Goretics István	kántor
1744	Sükösd	?	kántor, jegyző
1746	Dunaszentbenedek	?	kántor
1748	Csávolly	Laub Antal	kántor, jegyző
1751	Nagybaracska	Simonyi Márton	kántor, jegyző
1751	Bátmonostor	?	kántor, jegyző
1756	Katymár	Mihályi József	jegyző
1762	Császártöltés	Schille Ádám	kántor, sekrestyés
1762	Dusnok	Mandich Mihály	kántor, jegyző
1762	Foktő	Kucserka András	kántor
1762	Géderlak	Borsó József	kántor
1762	Hercegszántó	Sághy György	kántor
1762	Vaskút	Varga József	kántor, jegyző
1769	Soltvadkert	Molnár Ignác	kántor
1772	Felsőszentiván	?	kántor
1773	Kiskőrös	Stolár György	kántor
1776	Dávod	Nagyboros József	kántor
1777	Tataháza	Kondray József	kántor.

A katolikus iskolák számára a tanítót a plébános szemelte ki, majd az egyházi és világi felettes hatóságok jóváhagyása után meghatározatlan időre alkalmazta. Ezután a tanítóval a legtöbb községben szerződést kötöttek. 1763-ban Kalocsán az előljáróság KALMÁR PÁL iskolamesterrel és orgonással kötött szerződést, amely

szerint a segédtanítókkal /praeceptorokkal/ együtt a "Bötsületes Város résziről 60 Rhénes forintot, a Templom résziről 10 Rhénes forintot kap."

Akasztón az alábbi szerződést kötötték:

"Akasztó község lakóssaitul ígértetett conventio az Gyermekek és Leányok tanítójának, avagy iskola mesternek esztendő alatt. Mi alabb írják presentibus recognoscaljuk és adjuk tudtára mindenkinek, az kikk illik, hogy mi magunk elszánt jó akaratusunkból /ha a földes uraság nem contradical/ Esztendőként az Iskola Mesternek, avagy Gyermekek tanítójának és Leánykákénak fogunk fizetni 45 idest negyven ött Rénes forintokat, ugy hogy kantonkint négyszer esztendőben azon Summa fizetődjön. Melynek nagyobb elhitelére magunk nevünk föltétele és usuális Felségünk pecsétivel is conventionalis levelünket erősítjük.

Akasztó 29. Április anno 1764.

Főbíró Rózsa János

Lajkó István

Esküdt Tott Márton

Suhajda András

Tompai Gergel

és a többiek.

Ez a kontraktus, melyel mind község, mind az Mester tartozik felelni föl válalt köteletségének, meg visitatioknál, vagy egyéb alkalmatossággal magunk, vagy embereink által egyéb végzés vagy rendelés vélek tetetődik, azoktul pedig akik gyermekeiket iskolába nem küldik, a garast beszedeni templomunk részire el ne mulasszák a plébánostul kiadandó Laistrom szerint, nem különben nyakas engedetlen emberek meg az exentero /5/ tar-

tozással is terheltek, ez a bírák kötelessége hogy tunya tagok
miat arra okultak büntetőgyenek.

Gróf Batyányi József

Kalocsai Érsek"

A dusnoki megállapodás pedig a következő:

"S z e r z ő d é s

Dusnok érseki község és a kántor között alulírottak jelenlétében
1764. január 8-án kötöttett a következő módon. Ezentúl semmit
sem kérhet az iskolába járó gyermekektől, hanem fizetését a község
pénztárából kapja, mégpedig évenként kántor és jegyző a főegy-
házmegyében megállapított stólarészesedésen kívül készpénzben
47 forintot, 40 pesti mérő buzát, 1 hízott disznót vagy ehelyett
5 forintot, 50 font só, 15 font faggyút, 2 pár csizmát, újat,
5 itce vaját, 5 kocsi szénát, 15 öl tűzifát, 2 napi szántást,
kaszálónak 4 kazal szalmát kiadó területet. Mindezekért köteles
lesz oktatni az egész község gyermekeit akár saját személyében,
akát az általa fölfogadott tanító által, semmit sem kérve az
egyedül gyerekektől. Nem különben köteles mindenki fiait és leá-
nyait az iskolába küldeni havi 1 garas büntetés terhe mellett,
a templom javára.

Kelt Dusnokon 1764. május 6-án

Ivó Péter bíró

Szikora János s. k.

Rogács Gergely

a kalocsai kerület esperese

Szudár János

Kristóf Mátyás s. k.

Szabó István esküdtek

ugyanennek jegyzője. "

/Viaszpecsét/

/Viaszpecsét/

Kecel község 1764. május 1-én kötelezte el magát szer-

zódéssel: az iskolamesternek egy évre 45 rajnai forintot fizet - két egyenlő részletben. Császártöltés 1765. június 4-én HÁZY PÁL a felső /kalocsai/ kerület főesperese előtt kötött szerződést tanítójával, SCHILLE ÁDÁMMal, s ezt HAIBL PÁL bíró írta alá. A szerződés értelmében az egész éven át iskolába járó gyermekek tanításáért a község pénztárából kifizetnek a tanítónak évi 20 forintot.

Az említett szerződések érdekessége, hogy a másik érdekelt fél, a tanító nem látta el őket kézjeggyével. Ebből talán alárendelt, kiszolgáltatott helyzetükre következtethetünk.

A XVIII. század közepétől kezdve tanítót csak akkor lehetett felfogadni, ha előzetesen a kerületi esperes előtt vizsgáttett. Ezt az érseki rendelkezést azonban nemigen lehetett betartani.

Az 1756-ban készült csátaljai vizita úgy rendelkezett, hogy "a plébános szólítsa föl az általunk már figyelmeztetett községet és buzdítsa megfelelőbb kántortanító fölfogadására és fizetésére." - COTMAN kamarai biztos 1763-ban készült jelentésében a tanítókról így nyilatkozik: "A tanítók nagy hiányát tapasztaltam a bácsi kerületben. A plébános urak maguknak vették a jogot, tanítókat alkalmazni s azt kívánják tőlük, hogy valamicskét a zenéhez értesenek és az ő parancsaiknak engedelmeskedjenek; a többi hiányaikat - úgy látszik - nem veszik észre. Minthogy azonban az, aki maga is alig tud olvashatólag írni, vagy a számoláshoz nem ért, tanítványait sem oktathatja célszerűen; alázatos véleményem az, hogy az uradalom arra is terjessze ki különös figyelmét, hogy a kamarai helységeken csak alkalmas tanítók alkalmaztassanak, ha talán a zenéhez nem értenek is, csak jóra való egyének legyenek, és az íráshoz és számoláshoz jól értsenek."/6/

A tanító javadalmazása általában a falu lakosságának a feladata volt. A kántortanító jövedelme háromféle juttatásból tevődött össze: készpénzből, természetbeniekből és stólapénzből. Végösszeg tekintetében falvanként elég változatos a kép.

Fajsz község tanítójának 1770-ben a következő illetménye volt:

Készpénzben: 30 forint

Természetben: 15 öl tűzifa,
45 pozsonyi mérő búza,
25 font zsír,
1 prémes bekecs,
1 hordó bor,
50 font só,
10 meszely vaj,
4 kocsi széna,
1 kalap
1 pár új csizma és egy talpalás.

Stólapénz: 8 házasság után 4 forint,
8 avatásért 40 dénár,
8 hirdetési céduláért 47 dénár,
57 keresztelés után 8 forint 55 dénár,
13 nagyobb temetés után 2 forint 10 dénár,
18 kisebb temetés után 2 forint 10 dénár,
ostyapénz 1 forint 10 dénár,
temetéskor bucsúztató énekekért 2 forint
25 dénár,
éjjeli virrasztásért /holtak mellett/ 2
forint 25 dénár.

Sükösd tanítója 1774-ben a községtől készpénzben évi 30 rajnai forintot kapott. Természetben

24 pesti mérő búzát,
2 pesti mérő kölest,
1 hízott disznót,
fél mázsa sót,
3 szekér szénát,
1 rész kaszáló rétet,
2 pár csizmát,
10 font faggyút,
6 itce olvasztott vaját,
6 akó bort,
kenderföldet, szántóföldet,
két fuvar a gabona malomba szállítására,
tüzfát a szükségesnek elegendőt.

Stóla címén:

keresztelések után 10,
anyaavatás után 5,
felnőtt temetések után 24,
kiskorúak temetése után 12,
helyi esketések után 25,
vidékiek után 50,
menyasszonyavatás után 5,
énekes gyászmisék után 50 krajcárt kapott.

A fajszi és a sükösdői tanítók fizetése mindenképpen irigylésre-méltóan jó volt. Nem panaszkodhatott a csátraljai TUSCHLER FERENC sem, aki 1762-ben a következőket kapta: a községtől 36 fo-

rintot, 8 öl fát, 2 kocsi szénát egy pár után egy véka búzát /pár-bér/. Volt kertje káposztának, herének, s ezt a község ásatta fel. Stólaból keresztelő után 6 krajcárt, helyi esketésért 15, vidékiek esketéséért 30, avatásért 3, felnőtt temetésért 9 krajcárt kapott.

A bácsbokodi kántortanító járandóságairól is szerződést kötöttek:

- "1. Készpénzben legyen 40 Ft,
2. Székbeli húsa 20 font,
3. 5 azaz öt itcze vaj,
4. 15 azaz tizenöt font só,
5. Egy öl fa,
6. 3 azaz három szekér széna,
7. Minden pár embertől egy véka búza,
8. Őszi vetés alá kétnapi szántás, a tavaszi alá hasonlóképen két napi szántás, maga magjával bevetést és behordást.

Stóla a régi /1743/ szabályozás szerint.

P. H. Előtem: Maurovics Péter

esperes s.k.

P. H. Bikity község bírása

és esküttjei."

Többségében voltak azonban az olyan falvak, ahol a tanítók bérezése körül súlyos problémák voltak. A dunapataji tanítónak például állandó készpénzfizetése nincsen; - az egyházlátogatási jegyzőkönyvek Foktő, Vaskút és Mélykút első tanítójának a bérezéséről is csak annyit írnak, hogy "csekély fizetés, csekély deputátum" mellett végzik a munkájukat.

Az 1734. évi vizita szerint Baján a kántortanítónak volt ugyan szerződése a várossal, ez azonban a tanítói hivatás díjazásának nem felel meg. Mivel pedig ezt a csekély fizetést sem kapja rendszeresen, az egyházi hatóság szigorúan utasítja a plébánost: ha kell, végrehajtással is gondoskodják a tanító fizetésének a biztosításáról.

1738-ban a jánoshalmai hatóságokat is felszólítják, hogy a tanító fizetését javítsák meg.

Volt az egyházmegyében olyan tanító is, SCHNEIDER HENRIK személyében Csátalján, aki az 1756-os vizita szerint külön fizetést nem kapott, hanem önkéntesen működött. Egyébként szabómester volt.

A természetbeni juttatások is utalnak rá, de a szegénység is kényszerítette rá a tanítót, hogy állattartással is foglalkozzék: legtöbbjüknek istállója, kaszálója, hereföldje volt. A több szeker széna, a kenderföld, a káposztásföld is arra hivatottak, hogy az állattartásban támogassák.

A kor tanítói a kántor és a jegyző teendőit is ellátták.
Az 1738. évi bácsalmási egyházlátogatási jegyzőkönyvben azt olvashatjuk, hogy az egyházközségnek van kántortanítója, akinek a feladata a jegyzőség is... Sőt még a harangozói és a sekrestyési szolgálat is a mesterre hárul.

A sükösdai kántortanítónak 1744-ben a következő volt a feladata: "a faluban jegyző, a templomban orgonista, az iskolában tanító, azaz oktató. Ennek kötelessége, amellet, hogy a plébános iránt kellőképpen engedelmes és tiszteletet ismerő, és hivatalos dolgaiban iránta hű szolgálatot kell teljesítenie, a helység bi-

ráit és esküdtjeit is kellőképpen tisztelnie kell, és rendelkezéseiket jegyzői tiszténél fogva késedelem és kifogás nélkül végrehajtani köteles; a gyerekeket nemcsak betűvetésre, hanem hittanra és énekekre is szorgalmasan és üdvösen oktatni; őket naponta kettesével a misére kísérni, hogy a hit elemeket annál könnyebben felfoghassák, a templomban az idősebbek épülésére, a szülőknek vigasztalására ott lenni. Ott előénekel, előimádkozik, a gyerekek ugyanazokat ismétlik, ministránsruhában kettesével segédkeznek. A tanító pontosan összeírja őket, a hiányzókat följegyzi, a jegyzéket a plébánosnak átadja az el nem engedhető bírság kiszabása végett."

A Baján, Garán, Hajóson és Jánoshalmán működő iskolamesternek a harangozás, illetve az abban való segédkezés is kötelessége volt. A garai tanító GOGRINYI ANTAL e munka fejében lo merő búzát kapott évente. A bajai iskolamesternek "éjjeli takaródóra" való harangozásért a várostól 12 forint javadalmazása volt. 1756-ból tudjuk, hogy a hajósi SEBALD EGYED köteles volt a harangozónak segédkezni, - elsősorban, ha az "felhők ellen" harangozott. Ennek fejében szüret idején joga volt a szőlősgazdáktól bort gyűjteni.

Ennyi teendőt becsülettel ellátni aligha lehetett. A kántori teendőket még csak össze lehetett kapcsolni a tanítói munkával, de a harangozás, a sekrestyesség, vagy a jegyzői tevékenység egyenesen akadályozta az oktató munkát. Ezzel kapcsolatban gróf ZICHY FERENC győri püspök - több megyét tekintetbe véve - így ír: "Az iskolamesterek legtöbb helyen a falusi jegyzők teendőit is ellátják. Innen van, hogy sokszor nemcsak több óráig, hanem több napig a bíró parancsára vagy a község határában vagy távolabbi

nelységekben írásmunkával, körözhvények kihirdetésével, számadások készítésével és átvizsgálásával foglalkoznak, egyházi kötelességeket /ti. mint kántorok/ elhanyagolják, az iskolára kevés, vagy éppen semmi gondot sem fordítanak, s a jobbágyokkal való tivornyázásra és kicsapongásra alkalmat találnak. Ennélfogva fölötte kívánatos volna, hogy az iskolamesterek minden helységben a jegyzői teendők alól felmentessenek." /7/

A három-négy funkció valóban sok volt, de egy fizetésből nem tudott megélni a tanító; több embert fizetni e munkakörökre a falu is képtelen volt.

Az érsekség területén is a tanító sokirányú elfoglaltsága súlyos problémákat okozhatott. Az 1739. évi nemesnadudvari vizitában már azt találjuk, hogy a községnek külön jegyzője és külön tanító mestere van. 1767-ben Hercegszántón a kántortanító SÁGODI MIHÁLY, és ő nem azonos a község jegyzőjével. A vizitációs jegyzőkönyvek igazolták, hogy a munkakörök szétválasztása lassan, fokozatosan, de mégis megtörtént. 1756-ban Jánoshalmán, a 60-as évek végén Hajóson, 1762-ben Katymáron és Sükösdön, 1763-ban Garán, 1770-ben Vaskúton, 1776-ban Csávolyon választották szét a jegyzői és kántortanítói munkakört.

De még így is maradt nekik éppen elég tennivaló. A kántori teendőket nemcsak az anyaegyházban, hanem legtöbbször a leányegyházakban is el kellett látniuk. S ezért külön díjazás ritkán, vagy egyáltalán nem járt. Az iskola takarítása és fűtése is az iskolamester feladata volt. Nem is lehetett másként, hiszen a tanító saját házában, vagy jobb esetben a lakása melletti helyiségben folyt a tanítás. Tehát ha rendet akart tartani, megfelelő hőmérsékletet akart biztosítani, meg kellett fognia a seprő nyelét, a tűzifát, a nádat, a szalmát.

Azokban a helységekben, ahol a jegyzőség még össze volt kapcsolva a tanítói munkakörrel, a vizitációt végző esperesek igyekeztek rábírni a községet a tanító járandóságának a növelésére. Azért tették ezt, hogy a megnövekedett fizetéből segédek felfogadására kötelezhessék a tanítót. Vizsgált területünkön az egyre szaporodó feladatok, az egyre jobb anyagi körülmények is, szükségessé és lehetővé tették segédtanítók felfogadását - már a XVIII. század második felében.

A bátyai jegyző, NOVÁK JÓZSEF - mivel személyesen alig oktatja a gyerekeket -, tanítót tart, névszerint CSANÁDI SÁNDORT. Az 1762-ben Dusnokon felvett jegyzőkönyv úgy rendelkezik, hogy MANDICH MIHÁLY jegyző és kántortanító saját jövedelméből egy külön tanítót köteles tartani. Ugyanebben az évben - a vizita szerint - Fajszon KOVÁTS FERENC jegyző és kántor az egyházi szolgálatot leginkább segédjével láttatja el, és a gyerekekkel is a segédtanító törődik.

A későbbiekben lehetőség nyílt arra is, hogy a kántorok segédek fogadjanak fel. A plébániák állapotáról készült 1771. évi kimutatás szerint a kalocsai KALMÁR PÁL kántor 200 forintnyi fizetéséből köteles volt két tanítót eltartani. 1756-ban a jánoshalmi, 1762-ben a fajszi és bátyai, 1765-ben a hajósi kántortanító már egy-egy segéddel dolgozik.

Mi volt a segédek feladata?

A tanítómester felügyelete és ellenőrzése mellett helyettesíteni kellett őt; sokszor - mint Baja és néhány község példájából látjuk - egy-egy osztályt tanítottak. Fizetésük községenként, sőt időszakonként is változó volt. Jánoshalmán a segédtanító a községtől kapott 45 forintot. Hajóson a kántortanítótól

teljes ellátást, a községtől 40 forintot kapott a segéd. Bátormonostoron a kántor a község pénztárából készpénzben 27 forintot kapott, s ebből 27 forintot átadott a segédtanítónak. Garán a miszsós páterek úgy rendelkeztek, hogy - mivel a téli időszakban sok a gyerek - tanító-segédet szerződtesse a tanító, aki minden gyermek után - akár jár iskolába, akár nem - 30 krajcárt kapjon. 1762 tavaszán a szülők nemigen küldték iskolába a gyerekeket, ezért a kántor gondban volt, miből is fizesse a tanítót.

A segédtanítók helyzete nagyon nehéz, fizetésük igen szegény volt. Maradtak és dolgoztak abban a reményben, hogy a tanító elköltözése után, elhalálozása esetén a plébános őket fogadja fel rendes tanítónak.

A tanfelügyelet ellátása a plébános feladata volt. Ahol a vizitáló esperes hiányosságokat fedezett fel az oktatásban, ott a plébánosnak rendszeresen jelentést kellett tennie az érseknek mindaddig, míg a hiányosságokat ki nem küszöbölték.

A XVIII. század tanítójának a magatartásáról igen érdekes képet festenek a viziták. Nagy többségükben - kiszolgáltattott helyzetük ismeretében - jó magaviseletűek voltak. A viziták szerint a garai TUBICH ANTAL jó magaviseletű, tiszteli plébánosát, az egyházi szolgálatokban pontos. Az 1762-ben Csátalján tanító TISCHLER FERENC nem részeges, "nyilvános hibában nem leledzik. Plébánosát, ahogy csak tudja, becsüli, tiszteli és neki minden tisztességes és megengedett dologban, főleg a hivatali teendőket illetően szót fogad." A hercegszántói SÁGHY GYÖRGY "részegeskedőnek, valamint feltűnő hibában leledzőnek mindaddig nem tapasztaltatott. Minden tiszteletet megad a plébánosnak, vele a nép botránkoztatására nem veszekszik." KALMÁR PÁL súkösdi tanító "úgy látszik, jó

életű, becsületes, józan. A plébánosnak engedelmes, kár, hogy kissé korlátolt."

Persze nem mindenütt ilyen jó a helyzet. A Bácsbokodon 1767-ben tanítóskodó GORETICS ISTVÁNról a vizita megemlíti, hogy az iskolában hanyag, ritkán látogatja. Részeges volt, de egy éve kissé megjavult. Nem veszekedős, de még így is elég panaszra ad okot. Felsőszentivánon a kántor tisztességes ember lenne, ha elhagyná rossz szokását, az ivást.

A sok munka, a kevés fizetés, a kiszolgáltatott helyzet bizony sokszor a borban-vígasztalódásra kergette első iskolamestereinket.

Az iskolák fenntartása és építése legtöbbször a község feladata volt. Pedig a Helytartótanács 1732. március 28-án kiadott rendelete szerint az iskolák építése a földesúr kötelessége. A rendeletet azonban csak ritkán, vagy egyáltalán nem a földesúr anyagi támogatásával valósították meg. A század első felében a garai, katymári, fajszi és császártöltési tanító saját lakásán tanított. Az 1738. évi vizita szerint Jánoshalmán iskola nincs. A nép szegénységére való tekintettel - hangzik az utasítás - most nem is kell iskolát építeni, hanem az új templom felépülése után az imaházat kell iskolának átalakítani. Hercegszántón a különálló iskola hiánya miatt sok kellemetlensége volt a plébánosnak, különösen a szentségek kiszolgáltatása terén. A csátaljai plébánosnak az 1756-os vizita előírja, szólítsa fel a község "Jegyző Urát, hogy népét iskolaépítésre kényszerítse." 1739-ben Fajszon is elrendeli a vizitátor, hogy "az ifjúság oktatására mialőbb iskolaépület emeltessék, mert ennek hiányában a mester oktatási feladatainak megfelelni nem tud." A viziták utasításai, a jegyzői és a

földesúri kényszer rászorította a szegény adózó népet az iskola építésére. A földesúr olykor építőanyagot biztosított...

1734-ben Baján már van iskola, vályogból építve. 1738-ban Akasztón is van iskolaépület, de igen rossz. A jegyzőkönyv utasítja a községet, hogy javítsák meg és alakítsák át: külön terem legyen a gyerekeknek és külön zárható kamra a tanítónak. 1738-ban már Bácsalmáson is épül az iskola, csak a teteje hiányzik még. Nádudvaron az iskola elég jó állapotban van. Az 1744-es vizita szerint a sükösi iskola részben égetett téglából, részben vályogból készült. Homlokzati részén kőkerítés, a többi oldalán fakerítés van. Az iskolát a község tartja fenn. 1756-ban Jánoshalmán és Hajóson is elkészült az iskola, 1757-ben Nagybaracsán is. 1767-ben Hercegszántón a község emelt iskolát vert falakból és náddal fedte. 1772-ben Felsőszentivánon nagy befogadóképességű iskolaterem van. 1777-ben Bátmonostor is az iskolával rendelkező falvak sorába lépett. A vaskúti plébános az 1776. év vége felé jelenti, hogy az új iskolaépület felszerelve készen áll. 1762-ben Fajszon is van egy iskolaterem, de a teteje rossz. Ugyanebben az évben Császártöltésen is felépült az egytantermes iskola, a kántortanítói szolgálati lakással együtt. Dunapataj és Csávoly lakossága a tanítói állás megszervezésével egyidőben - 1738. ill. 1748. - emelt egy teremből álló épületet iskolai célokra.

Milyenek voltak a kor iskolái? Erről igen szűkszavúak a viziták.

Az 1734-ben Baján készült jegyzőkönyv szerint az iskola a temető területén van, elég jól felszerelve. Az 1767-ben Hercegszántóról készült jelentésben azt olvashatjuk, hogy a tanteremben elegendő pad még nincsen, az ablakok rosszak, mert a gyerekek ki-

törték az üvegeket. A század hetvenes éveiben a felsőszentiváni iskola rosszul, a vaskúti jól fel van szerelve a szükségesekkel. A "szükségesek" pedig csak padok, és esetleg tábla lehetett ezekben az alacsonyépítésű, kevésfényű, rideg épületekben.

Egy teremben tanultak fiúk és lányok, kezdők és haladók.

Az iskola fűtése - mint már említettük - a tanító feladata volt. Ő ezt bizonyára a nagyobb gyerekekre bízta. A fűthető alkalmatosságokról nincs említés, de a fűtőanyagokról igen. Feltételezhetjük, hogy a kor iskoláiban bűboskemence, vagy esetleg egyszerű cserépkályha szolgáltatatta a meleget - a fűtőanyag lehetőségei szerint. Az 1738-as nemesnádudvari és az 1744-es sükösd-i vizita előírja, hogy téli időben a gyerekek kötelesek a kályha fűtésére egy-egy darab fát magukkal vinni. Akasztón 1738-ban egy-egy hasáb fát, vagy egy kéve nádat kellett a diákoknak vinniök. Császártöltésen 100 kéve nádat, később meg 6 öl fát kapott a tanító az iskola fűtésére. A fán és a nádon kívül a szalma is a tüzelőanyagok listáján szerepelt. Meleg azonban nem volt, mert egy 1762-es keceli vizita azt írja, hogy "a polgárok - mint a legtöbb helyen - itt is csak télen küldik gyerekeiket iskolába, ahonnan a fűtés hiánya miatt a komoly fagyok idején ilyenkor sokan elmaradnak a kicsik közül. A szülőket pedig nem lehet rávenni, hogy egy-egy kocsi szalmát juttassanak a kályha fűtésére."

A tanítói lakást szintén a községnek kellett biztosítania

Erre utal a dusnoki plébánia alapítólevele - PATACHICH GÁBOR érsek aláírásával. Harmadik pontja a következő: "Megfelelő házat építsenek a Tanító és a Harangozó számára, és konyhakertnek arányos teret

kapcsoljanak, és azt az udvarral együtt körülkerítve épségben fenntartani kötelesek a hívek..." 1744-ben a sükösdí iskolamesternek van egy szobája, egy konyhája rakott tűzhellyel. A tetejét nád borítja. Homlokzati oldalán kőkerítés, a többin jó kerítés van.

A lakásra vonatkozó adatok ezután mind 1762-ből valók.

Garán BARY JÁNOSnak van lakása, jó állapotban. A jános-halmi iskolamesternek is van megfelelő lakása a község által épített iskolaépületben. Dunapatajon a templom pénzéből építettek egy szobás lakást a tanítónak. A császártöltési SCHILLE ÁDÁM saját házában lakik. - Úgy látszik, hogy ezekben a községekben sikerült megfelelő lakást biztosítani az iskolamestereknek.

A községek nagy többségében azonban nem lakás, hanem egyetlen helyiség fenntartása is gondot okozott. Hajóson SEBALD EGYEDnek az iskolaterem mellett van egy szobácskája. A hercegszántói tanító házikója romos, a templomtól messze van. A miskei tanítónak van egy kis szobája, az iskolának nagyobb, de a tető rossz, nincs kerítés és kapu. Fajszon KOVÁTS FERENC tanító lakása a "községi épületben egyetlen nyomorúságos szoba, mellette kis kamraféle, melynél ócskábbat az egész egyházmegyében alig találni." Ebben van az iskola is. A missziós atyák jelenléteben az esküdtek javítást és bővítést ígértek, de az csak ígéret maradt.

Elszomorítóan rossz tehát a helyzet. Hozzá kell tennünk még: a legtöbb tanító nős, családos, háziállatai is vannak. A fajszi és a garai tanító saját házában tanított is. Elképzelhetjük, hogyan élhetett, dolgozhatott ilyen körülmények között a tanító...

A fentiek alapján kialakítható valamiféle általános kép a falusi iskolaépületekről: udvarral rendelkező ház, amelynek egyik szobájában a tanítás folyik, a másikban a tanító lakik családjával együtt. Az udvarban a tanító gazdasági épületei, az állatok istállói, óljai helyezkednek el.

A tankötelezettség a XVIII. század elején még ismeretlen ösztönző előírások azonban voltak. Ilyen volt a nagyszombati zsinat előírása: minden plébániának névsort kellett vezetnie az iskolára alkalmas gyermekekről, fiúkról és leányokról egyaránt. A falvakban tekintélyes férfiakat kellett megbízni azzal, hogy a szülőket a gyermekek iskolába küldésének a szükségességéről meggyőzzék. A plébánosoknak is meg kellett látogatnia a szülőket, hogy a hiányzásokat felszámolják.

A tanítási idő elvileg egész éven át tartott. A gyerekek azonban többnyire csak a három téli hónapban jártak iskolába. Ennek az alapja a jobbágyságrendszer. Az előző fejezetben már láttuk, hogy a jobbágyság terhei sokrétűek: a robot és az egyéb szolgáltatások teljesítése az egész család munkaerejét igénybe vette. A gyerekek szerepe elsősorban az állattartásban, a legeltetésben volt fontos ezen a legelőken, erdőkben gazdag vidéken. Ha ezt figyelembe vesszük, nem csodálkozhatunk, hogy az 1762-es egyházlátogatási jegyzőkönyvek Bácsalmásról és Dusnokról azt írják, hogy a szülők nagyon hanyagul küldik iskolába gyermekeiket. A csátaljai tanító is a téli hónapokban szorgalmasan oktatja a gyerekeket, de tovább nem tudja, mert a szülők nem hajlandók tovább is iskolába küldeni csemetéiket. Az 1770-es összeírás szerint itt 177 gyerek közül csak 41 járt rendszeresen iskolába.

Hercegszántón a gyermekek nem járnak iskolába, ezért a kántortanító nem tudja oktatni őket. 1773-ban Kiskőrösön STOLÁR GYÖRGY tanítónak egyetlen tanítványa sem volt. 1771-ben Bácsalmáson 40 iskoláskorú gyermek van, akik ünnepek kivételével télen-nyáron iskolába járhatnának, de ténylegesen csak 12 katolikus gyerek látogatja az iskolát. Ugyanebben az évben Bácsbokodon az iskoláskorúak száma 60. Télen nagyobb, nyáron kisebb része látogatja az iskolát; eredményesen így is kb. 30. 1776-ban az összesen 180 iskoláskorú közül csupán 50-60 gyerek volt található a tanításon. Az 1762-ben Garán felvett vizita szerint a 396 iskoláskorúból 40-50-nél többen ritkán vannak.

Ám nemcsak a gyerekek otthoni munkája az oka az iskolák gyér látogatottságának. 1762-ben a fajszi szülők a tanító hanyagsága láttán nem küldték gyermekeiket iskolába. Sükösdön - mint láttuk - a fűtés hiányosságai, a hideg tette riasztóvá az iskolát.

Számos szülő a magas tandíj miatt tartotta távol az iskolától gyermekét. A szegénység, az adózás, a robotolás, a katonai terhek, a vármegyei kötelezettségek mellett kötelezve voltak arra is, hogy ellássák a tanítót, műveljék földjét, tartsák fenn az iskolát, s végül fizessenek még tandíjat is. Ez azonban már sok esetben felülmúlta anyagi erejüket.

Bácsalmáson az 1738-as egyházlátogatási jegyzőkönyv elrendelte, hogy rendszeres "erkölcsi, írás-olvasásbeli, hittani oktatásért" a tanító mindenkitől havonta egy-egy garast kapjon. Császártöltésen 1762-ben ugyanennyi a tandíj. A nemesnádudvari szülők havonta 3-3 krajcárt és egy-egy darab fát adtak a tanítónak. Sükösdön 1774-ben 7 krajcárt fizettek a szótagolni, olvasni és írni tanulóknak. Garán évi 1 forint vagy 1 véka búza volt a tandíj. Baján

már bizonyos differenciálódás nyomait találjuk: a sillabizáló és olvasó gyermek után 1 polturát /másfél krajcárt/, az írás tanításáért másfél krajcárt fizettek a szülők. A tandíj persze csak kevés helyen folyt be rendszeresen. A rendszertelen tandíjfizetés a tanító, vagy segédtanító anyagi helyzetét nem egyszer válságossá tette.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az iskolákkal rendelkező községekben az iskoláskorúak egynegyede, jobb esetben egyharmada látogatta rendszeresen az iskolát. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy - különösen Kalocsa környékén, de másutt is - sok volt az un. szállás /Homokmégy, Szakmár, Rém, Legyen/, s az ott lakó gyermekek évente egyszer-kétszer, jobb esetben minden vasárnap találkoztak a pappal együtt kiszálló tanítóval, aki énekekre és kevés olvasásra tanította őket, akkor a végeredmény az, hogy az országos átlagnál - az egynegyedénél - több gyermek az érsekség területén sem látogatta az iskolát.

Pedig az érsekek a vizitátorok útján ugyancsak szorgalmazták az iskolabajarást. Egyrészt a tanítókat kötelezték arra, hogy ne szedjenek tandíjat, ami nem egyszer lehetetlen anyagi helyzetbe sodorta őket; másrészt büntetések kiszabására kötelezték a községi előljárókat az iskolába járást elmulasztók szülei ellen. Ezeknek az intézkedéseknek azonban nem volt sok eredménye. 1772-ben Felsőszentivánon a mulasztókra kirótt egy-egy garast nem hajtották be. Vaskúton sem voltak hajlandók az esküdtek a szülőkön benajtani a büntetést - panaszkodik a látogatást és ellenőrzést végző pap.

A kicsinyek számára az iskolalátogatás, az iskolaszolgálat, az iskolás koron túl lévők és a felnőttek számára pedig a vasárnapi, böjti és húsvéti időben pedig a napi istentiszteleten való részvétel

volt kötelező. A megjelenésre a földesurak mutattak példát. A hiányzókat a pap prédikációja róttta meg. A serdülő fiataloknak ezen kívül minden vasárnap délután hitoktatásra kellett járniok. Erről jóval kevesebben hiányoztak már, mint a kicsinyek az iskolából.

A tanítás anyagát az egyház határozta meg.

PATACHICH GÁBOR érsek 1738. május 18-án kiadta a plébániák szabályzatát, amelyben a kántortanítóra vonatkozó szakasz így szól: "a kántor ill. a mester a gyermekeket ne csak az erkölcsökre és tudományokra, hanem a keresztény hittanra és énekekre is szorgalmasan oktassa."/8/

A legfontosabb tantárgy tehát a vallástan és az imádságok és némi olvasás volt. E tárgyakat a legtöbb iskola oktatta. Magasabb fokon állottak azok, amelyekben az olvasást, írást és esetleg számolást is tanítottak.

Kalocsán egy 1763-ban kelt szerződésben meghatározták a tanítandó tantárgyakat: "Az oskolába naponkint járó férfi és leány gyermekecskéket a keresztinyi tudományokban, annak utánna más szükséges dolgokra, ugy mint írnya, számvetésre, stb. tanítani." A bajai tanító 1770-ben sillabizálni, írni, olvasni, deklinálni, komparálni tanította a gyerekeket. Az írást tanulók meghatározott időben formálják a betűt, néha számolni is tanulnak. Jánoshalmán az iskolások sillabizálnak, olvasnak, deklinálnak, komparálnak, sőt mondatokat is szerkesztenek, de számolni nem tanulnak. Csátalján németül sillabizálnak és olvasnak, de a 41 iskolába járó gyermek közül csak 14 tanul írni, számolni pedig csak 6. A bácsalmási iskola egy napja ilyen: "A reggel 7 órai harangocskajel után egyesek betűket tanulnak, mások szótagolva olvasnak, mások

az előző napról kapott leckéket olvassák, illetve betanulják. 9 óra után szent énekeket tanulnak, amelyeket a templomban is elénekelnek. Ezután hazamennek ebédelni. Délután ugyanez ismétlődik az-
zal a hozzáadással, hogy többször van hitoktatás is."

Bácsbokodn az oktatás ugyanúgy folyt, mint Bácsalmáson. Csak mivel a gyereke pásztorok lesznek - mondja a vizita - számtant nem tanultak. Dusnokon csak betűvetésre és hittanra oktatják az iskolába járókat.

Nem adatott meg tehát minden iskolába járó számára, hogy írni és számolni megtanuljon. Sőt a három hónapig iskolába járó gyerekek az év további részében elfelejtette a tanultakat és a legtöbbjük bizony analfabéta maradt.

A tanítás módszeréről a század eleji viziták nem szólnak.

Mivel akkor - taneszközök híján - a legtöbb helyen élőszóval folyt a tanítás-tanulás, eredményességére is következtethetünk. Az 1777-ben Bátmonostoron készült jegyzőkönyv a következő helyzetet írja le: reggel 7-kor összejönnek a gyerekek az iskolába, ahol imádsággal kezdik a napot. Ezután megmagyarázzák nekik a leckét és ezt nyolc óráig tanulják, majd közösen felmondják. Ekkor misére mennek, majd visszatérve írnak, hitoktatásban részesülnek - ezt kórusban is ismétlik - énekelnek, majd hazatérnek. Délután 1-től 4-ig minden ugyanúgy történik, mint reggel.

Mindezekből megállapíthatjuk: a tanításban - különösen ott, ahol némi segédeszköz /könyv, íróeszköz/ is rendelkezésre állt - nagy szerepe volt az önálló tevékenységnek, de a magolásnak és a kórusban-émlzésnek is.

A kor tanítási módszereit, az iskolai munkabeosztást a következőképpen ismerteti egy 1776-ban Baján készült jegyzőkönyv.

Közli az orarendet is. 3/4 7-kor csengetnek, 7-kor imádkoznak. Reggel magyarul, délután németül. Ezután leckét kapnak, amelyet 8 órakor fölmondanak. A délután elkészítendő feladatok kijelölése után templomba mennek, anonnán visszatérve ugyanúgy tanulnak, mint 7-től 8-ig. 10-től fél 11-ig hitoktatásban részesülnek. Ezután a sillabizálók és az olvasók olvasnak, az írók írnak, a számolók számolnak, a muzsikálók muzsikálnak. Utána énekelnek és hazamennek. A délutáni tanítás 1-től fél 5-ig tart. Vasárnapokon és ünnepnapokon énekelve vonulnak misére és prédikációra.

A tanítás a lakosság anyanyelven történt. Mivel az érsek-ség területén a XVIII. században már délszlávok és németek is éltek, a községek nagy része, de a városok is, heterogének voltak. Ezekben a helységekből szükség volt kétnyelvű oktatásra. Ez azonban komoly gondot okozott ott, ahol csak egy tanító működött. 1738-ban például Bácsalmáson azért nem részesültek oktatásban a gyerekek, mert a mester nem értette a bunyevác nyelvet. Bátyán - írja az 1762-es vizita - a kántor tanítót tart, a magyar CSANÁDI SÁNDORT, aki azonban a bunyevác nyelvet nem nagyon érti. A magyar gyerekeket tanítja, de a bunyevácok oktatására nem alkalmas. Ezért úgy határoztak, hogy a gyermekek közül a magyarokat magyarul, a bunyevácokat bunyevácul kell olvasásra tanítani, amíg az utóbbiak a magyart jól nem értik; azután magyar legyen a tanítás nyelve. A vizitákban itt találkozunk először a következő évtizedekben egyre erőszakosabbá váló magyarosítási törekvés első nyomaival.

Baján is voltak gondok. Az 1770-es összeírás szerint a zsidókon és a szerbekén kívül is három nemzetiségű a közösség, mégis csak egy német tanítójuk van. Ez a magyar gyerekek tanítására egy segédet tart. A bunyevácoknak - az összeírás szerint többen

vannak, mint a magyarok és a németek együttvéve - nincs tanítójuk. A német tanító segédjével együtt is összesen csupán 41 fiút és leányt tanít.

Csak németül folyt a tanítás Császártöltésen, Hajóson, Nemesnádudvaron. Magyarul és németül oktattak Csátalján. Németül és bunyevácul Garán, magyarul és bunyevácul Hercegszántón. Csak magyarul folyt a tanítás Jánoshalmán, Mélykuton, Kecelen, Dunapatajon, Sükösdön, Soltvadkerten, Dávodon, Tataházában.

A tanítók nyelvtudása némely helyen dicséretes volt. A garai TUBICH ANTAL bunyevácul jól, magyarul és németül közepesen beszélt. A Bátyán tanítóskodó NOVÁK JÓZSEF a magyar nyelvet jól, a latint elég jól, a bunyevácut és a németet közepesen bírta.

A tiszta nemzetiségi községekben nem jelentett problémát, ha a tanító egyedül csak az anyanyelvét ismerte. Császártöltés első tanítója, SCHILLE ÁDÁM Németországból jött. Kezdetben nem is tudott magyarul, de ebben a német községben jól elláthatta a feladatát.

A tanítók képzéséről ebben az időben még nem gondoskodtak

Általában mesteremberek - Csátalján például szabó volt az önkéntes tanító -, kiszolgált katonák, vándorló legények, félbemaradt diákok voltak. Érdekes - hasonló esettel másutt nem találkoztunk -: az 1762-ben Sükösdön tanító KALMÁR PÁL és fajszi társa, KOVÁTS FERENC nemesnek mondotta magát a vizitátor előtt. Bizonyára elszegényedett, birtok nélküli nemesi család sarjai voltak.

De voltak az egyházmegyében viszonylag művelt, magasabb iskolát végzett tanítók is.

Így a Bácsalmáson	1756-ban működő	Forgács Mihály	retorikát
Bátyán	1762-ben "	Novák József	teológiát
Fajszon	1762-ben "	Kováts Ferenc	teológiát
Garán	1756-ban "	?	retorikát
Dunapatajon	1762-ben "	Király István	szintaxist
Jánoshalmán	1756-ban "	Atkary György	retorikát
Katymáron	1756-ban "	?	retorikát
Mélykúton	1762-ben "	Eötvös Ferenc	retorikát
Nagybaracsán	1757-ben "	?	dekliniát

végzett.

A magasabb műveltségű tanítók működése nyilván összefüggésben áll a Kalocsán folyó magasabb szintű oktatással.

A tanítóknak egy-egy községben eltöltött működési ideje sok tényezőtől függött. Elsősorban természetesen a fizetésen múlott. Ezért változott például Dunapatajon, Foktón és Nagybaracsán oly gyakran a tanító személye. Szerepet játszott még a helyváltoztatásokban a plébánoshoz és az előljárókhöz való viszony, a lakáskörülmények, az iskola látogatottsága és még sok egyéb.

A viziták vizsgálatából mégis az tűnik ki, hogy a kántortanítók többsége egy-egy községben több generációt is tanított. GYETVAI ANDRÁS 1733-tól 1777-ig tanított Jánoshalmán. Bácsbokodon GORETICS ISTVÁN az 1771-es vizita szerint már 28 éve működik mint kántortanító. MIHÁLYI JÓZSEF-et az 1756-os egyházlátogatási jegyzőkönyv említi először, s haláláig, 1779-ig ott dolgozott. SZÖLLŐSI JÓZSEF 1766-1806-ban tanított Mélykúton. A nagybaracsai viziták először 1757-ben, de még 1783-ban is SIMONYI ANDRÁSt említik tanítóként. 20-30-40 évi szolgálat egy községben bizony példa lehet mai nevelőinknek is!

A kalocsai egyházmegye területén a fentebb vázolt módon folyt még a katolikus népoktatás, a legmagasabb szinten azonban már új szelek fújdogáltak. MÁRIA TERÉZIA szakított eddigi politikájával és egyre inkább a tanügy felé fordult. Ő mondta: "Az iskola politikum és mindig az is marad!" Már 1761-ben megbízta BARKÓCZY FERENC esztergomi érseket a tanulmányi ügyek felülvizsgálatával. Első intézkedésében a Helytartótanácsot utasítja: a megyékhez intézendő leiratoan érdeklődjék, ez idő szerint milyen tanintezetek léteznek, ki és miből tartja fenn azokat, és milyen a tanulmányi rendszerük?/9/

1770. május 21-én újabb leirat érkezett. Ebben újabb elemi iskolák állítását sürgeti a királynő. A szervezendő iskolákban az íráson, olvasáson és számoláson kívül a vallást is tanítsák. Meghagyta továbbá, hogy minden év végén a következő kérdésekre válaszoljanak az iskolát fönntartó szervek:

1. Ki a község tanítója?
2. Hány és milyen vallású gyermeket tanít?
3. Mit és milyen módon tanít?
4. Kitől és milyen javadalmazással bír?
5. Miben és miként lehetne a tanító munkáját sikeresebbé tenni?

A kérdésekre a hatóságok fele választ sem ad. A kalocsai egyházmegye felvételei azonban a megbízhatóság, a teljesség és értelemesség dolgában messze felülmúlták a politikai hatóságok kimutatásait./10/ Az összeírást Bács vármegye felső részében PAVIÁNOVICS MIHÁLY táblabíró, a középső kerületben BAJALICS ANTAL esperes és CSIBA GÁSPÁR táblabíró, az alsó területen pedig KÖRMENDY JÁNOS megyei esküdt végezte. Kár, hogy az érseki leveltárban a legnagyobb-

igyekezettel sem találtuk meg az összeírást. Pedig Bács vármegyében összesen 96 helységben elvégezték az összeírást.

Am az összeírások hiányában is megállapíthatjuk, hogy a kalocsai érsekség területén az országos átlagnál jobb a helyzet, - még akkor is, ha csupán az iskolák számát vesszük figyelembe.

1770-ben Magyarországon 18.700 helységben 4300 különböző felekezeti lelkészség volt, de csak 4000 iskola működött. /11/
Ez azt jelenti, hogy - lévén a szabad királyi városokban természetesen több iskola is - csak minden hatodik falunak volt iskolája, tanítója. A kalocsai érsekség vizsgált területén pedig ebben az időben minden községben volt már iskola.

+

1776-ban a Helytartótanács kibocsátotta az oktatás szervezeti átalakítására vonatkozó rendeletét. Ennek értelmében a főigazgatók és a nemzeti iskolai felügyelők megkezdték működésüket. A királynő pedig - hosszas előkészületek után - 1777-ben kiadta a Ratio Educationist.

IV.

A népoktatás 1777 - 1806 között.

A Ratio Educationis a magyar közoktatásügy első átfogó szabályzata. Legfontosabb rendelkezései:

- Az országot 10 tankerületre osztja, élére tanfelügyelőket állít.
- A tankerületek székhelyén mintaiskola szervezését rendeli el.
- Elrendeli, hogy a plébániák székhelyein, a kincstári uradalmakban is legyenek népi-nemzeti iskolák.
- A községeket, ezek birtokosait és a főpapokat iskolák állítására buzdítja.
- Kívánatosnak tartja, hogy a köznép gyermekei télen-nyáron iskolába járjanak.
- A gyermekek lehetőleg 6 éves korukban kezdjenek iskolába járni és mindaddig folytassák, amíg a mezei munkára alkalmassá nem válnak.
- Minden falu iskolájában a vallástant a lelkész tanítsa.
- Tanuljanak a gyermekek olvasni, írni, számolni, erkölcsant és állampolgári ismereteket.
- Minden iskolafokon bevezette a német nyelv tanítását/1/.

A szabályzat hazánkban - haladó jegyei ellenére is, mint később majd látjuk - csakhamar a HABSBURG gyarmatosító politika eszközévé vált.

A Ratio Educationis kihirdetésére a megyei tisztikar előtt 1777. november 10-én került sor Ujvidéken. A gyakorlatba való átültetése - a számos nehézség miatt - csak nagyon hiányosan, sok fogyatékokossággal terheltén történhetett meg.

Az első nehézséget tulajdonképpen maga a szabályzat okozta, mivel - elsősorban a népoktatás terén - a gyakorlati kérdéseket nyitva hagyta.

Ezt Bécsben is észrevették és úgy határoztak, hogy Budán összehívják a nemzeti iskolák királyi tanfelügyelőinek az értekezletét. A tárgyalásokat PATACHICH ÁDÁM kalocsai érsek, a Királyi Egyetemi Tanács elnöke vezette. /2/ A tanácskozás a tizenharmadik napos a Projectum Budense kiadásával zárult.

A Projectum foglalkozott az iskolalátogatás rendszerességét elősegítő intézkedésekkel, a tankötelezettség időtartamának a körülírásával, /4-8évben állapította meg/, az iskolák kormányzásával, berendezésével, a tanítók feladataival.

A Projectum a tankötelezettség időtartamát körülírta ugyan, de ezzel még nem járt együtt az iskola látogatottságának a javulása. Bácsalmáson 1778-ban kb. 70 katolikus gyermek volt, akiknek az összeírások szerint iskolába kellett volna járniuk, de csak a végrehajtó közbelépésére látogatta az iskolát november végétől 140 gyermek - állapítja meg a vizita. Az 1781-es egyházlátogatási jegyzőkönyv Vaskútról azt írja, hogy a 213 iskoláskorúból a téli-tavaszi negyedben 120, de inkább csak 100-75 gyermek jár iskolába. Kimaradozásukat a szülők a megfelelő ruházat hiányával magyarázzák, de ezt a vizitátor nem tekinti valós indoknak. Csátalján és Császártúltésen jó a tanító, de tavasz kezdetétől mindenszentekig senki sem jár iskolába: így amit télen megtanulnak,

azt nyáron elfelejtik. Kiskőrösön 1783. szeptember 13-án STOLÁR GYÖRGYnek nincs oktatnivaló gyereke; s az év szeptember 27-én kelt vizita szerint SZIKORA MÁTYÁS dusnoki tanítónak sincs iskolása.

Nemcsak a gyermekek iskolába járásával, hanem a felnőttek istentiszteleten való részvételével is baj volt. Az 1791-es bácsalmási jegyzőkönyvben a pap és a vizitátor arról panaszkodik, hogy sokan a kötelező istentiszteletet is elhanyagolják. Eddig a miséket nemcsak vasárnap, hanem hétköznap is sokan látogatták; - ezidőtájt azonban már a földesurak sem láthatók a misén, s közülük is csak kevesek hallgatja meg a prédikációt.

ZICHY FERENC győri püspök kérésére a Projectum már hivatalosan előírta, hogy a jegyzőséget el kell választani a kántortanítóságtól.

1777-ig - mint már láttuk - az érsekség területén hét községben már megtörtént a szétválasztás. A Projectum kibocsátásának a hatására

1779-ben Katymáron,

1781-ben Dusnokon,

1783-ban Bátyán és Fajszon,

1791-ben Bátmonostoron,

1799-ben Dunaszentbenedeken

választották szét a két munkakört.

Sükösdön egy lépéssel tovább is mentek. Az 1794-es vizita szerint itt a kántorságot választották el a tanítói teendőtől, hogy a "Professornak semmi egyéb kötelessége ne legyen, hanem egyedül az iskolába járó gyermekeket a Contractus és a

rendtartás szerint tanítani, és Lelki tudományokra oktatni." Kalocsán is így történt már 1796-ban. A legtöbb - főleg a kisebb - községben azonban a tanító továbbra is ellátta a jegyzői és a kántori teendőket.

Az iskolák irányítása és a tanító kinevezése továbbra is a plébános kezében maradt. A század vége felé már a kántortanítók választására is sor került. Ezt azonban semmiképpen sem szabad a szó szoros értelmében választásnak tekintetni, mert a következőképpen folyt le: "Összejönnek a pályázók és bemutatják énektudásukat a templomban, tanítási módszerüket az iskolában a plébános, a község előljárói és tisztségviselői előtt. Azt választják ki, aki közülük ezekben a legkiválóbb és a legjobb bizonyítványokat hozta előző működési helyeiről, s akit a földesúr is elfogad." /3/

Nemesnádudvaron 1800-ban a kántortanító választása kisebb-fajta belháborút idézett elő. 1760-tól a községben tanításkodott SCHÄFFER ÁDÁM, aki 1800-ban meghalt. Utodlása kérdésében a lakosság két táborra szakadt. Az egyik tábor az elhunyt vejét, TENCZLINGER FERENCet, a másik meg a két éve segédként ott működő OBERST SEBESTYÉNT kívánta. Végül is az érsek közbelépésével az utóbbi foglalta el SCHÄFFER helyét.

A korszakban a tanító javadalmazása továbbra is a község feladata maradt. A legtöbb községben ezt szerződésben is rögzítették. 1783-ban Mélykúton az alábbi módon:

"Minemű egyezés lött légyen a He. llység és Kántora között,
eképpen következik 1783 év április hó 28-án:

Minden pár házasság személy 15 krt fog fizetni, melyet a bíró

fog beszédni, és kezéhez fogja adni a libellus szerint. Minden pár házas személy 1 véka búzát, melyet kiki a kántor házához fog vinni. 3 öl fát, 3 öl szalmát, vagy 4 öl kórót fűteni, 50 font sót, 10 itce vaját, 15 font faggyút és 50 font hust, 3 szekér szénát, 3 pesti mérő őszi, 3 mérő tavaszi alá magot, maga a kántor földibe szántani, de az helység behorgya, kántor fog adni annak idejibe magot. Egy mérő malom vámot osztának. A gyermekek tanításáért 25 forintot ad az helység kasz-szájából az biró.

Kelt Mélykút, a fenti napon. /Községi viaszpecsét/

Kapcza Márton főbiró

Robotta János törvénybiró

Katona Mihály eskütt.

Ha pedig a maga kötelességit annak rengye szerint nem fogja végezni, úgy mint minden héten kétszer a gyermekeket katekizmusra oktatni, mely fő parancsolat mindenek között; vagy pedig másba excedál: ám lássa mint fog szolálni, úgy fogja venni hasznát. Azonkívül: csak addig obligáljuk magunkat, míg más determinatio Felségünktől nem érkezik."

Ebből a szerződésből nem tűnik ki, de alább több példa mutatja majd, hogy a tanítók javadalmazása megváltozott. Az eddigi fizetés mellé Bácsalmáson, Bácsbokodon, Csávolyon, Garán, Madarason, Mélykúton, Jánoshalmán fél telek földet juttattak a kántortanítónak. Az akasztói tanítónak 6 pozsonyi mérő földje volt, az érsekcsanádi PAPP ISTVÁNNak 75 forint és 6 hold föld a javadalma. A földet legtöbb helyen a köznép művelte meg, de volt olyan község is - pl. Katymár -, ahol magának a tanítónak kellett

erről gondoskodnia. A tanítók anyagi helyzetében döntő változások nem történtek, de némi javulás kétségtelenül jelentkezett.

A katymári SZÉCSÉNYI MIKLÓS fizetése 1783-ban készpénzben 35 forint. Ezen kívül kapott 6 öl tűzifát, 50 font sót, 4 szekér szénát, az egyes párok után 7/8 mérő búzát, fél Sessio köztehermentes földet, amelyet - mint említettük - maga művelt.

Az 1791-es vizita azonban már a szemére veti a tanítónak, hogy tanítás közben többször ideges: jobban oktathatná a gyerekeket, ha nem merülne el a paraszti munkában.

Alábbi táblázatunk a kántortanítók összesjövedelmének az alakulását mutatja be az egyházlátogatások évében. /4/ Ahol nem közlünk adatot, ott nem járt a vizitátor.

Község	1791 Ft. krajcár	1803 Ft. krajcár	1806 Ft. krajcár
Akasztó	102,34	-	171,47
Bácsbokod	131,45	-	200,--
Bácsborsod	-	115,--	121 + 100
Bátya	98,76	98,76	--
Bátmonostor	-	115,15	150,--
Császártöltés	107,52	143,45	141,45
Csátalja	167,37	240,37	--
Csávoly	-	211,--	--
Dávod	168,--	200,--	--
Dunapataj	71,45	67,--	70,--
Dunaszentbenedek	-	78,30	80,--
Dusnok	70,--	75,--	75,--
Fajsz	120,19	151,--	173,30
Felsőszentiván	189,19	200,--	300,--

Foktő	93,--	250,--	250,--
Gara	87,35	163,--	285,--
Géderlak	-	145,--	--
Hajós	227,20	298,--	310,--
Hercegszántó	117,24	184,48	--
Jánoshalma	316,56	473,45	473,45
Katymár	189,09	195,--	195,--
Kecel	206,41	312,58	--
Kiskőrös	55,03	95,40	--
Madaras	372,--	268,24	--
Mélykut	127,--	212,41	228,25
Miske	100,--	150,--	165,--
Nagybaracska	186,42	130,--	--
Nemesnádudvar	127,--	127,--	--
Soltvadkert	73,33	205,--	178,--
Sükösd	115,--	102,06	--
Tataháza	100,--	-	--
Vaskút	175,55	-	--

A táblázatból kitűnik, hogy Bácsbokod, Felsőszentiván, Foktő, Gara, Hajós, Jánoshalma és Mélykút szép összeggel dotálta tanítóját. Ebből az összegből azonban egy-két segédet is el kellett tartaniok. A bácsborsódi tanító a + 100 forintot a LATINOVITS-gyerek külön tanításáért kapta.

Kevés helység kivételével a jövedelmek emelkednek. Ahol nem emelkednek, ott már komoly bajok vannak, s ezekről a viziták is említést tesznek.

A soltvadkertti tanítónak 1791-ben "évi jövedéke összesen 192 Ft. és ebből ő is vesztetett 117 Ft. 9 krajcárt, tehát csak 75 Ft. 33 krajcárt kapott, ezért váratlan nyomort szenved plébánossal együtt ő is." A váratlan nyomor okát a vizita nem említi, de valószínű, hogy valamilyen természeti csapás érte a községet. CSEJTEI JÓZSEF dusnoki iskolamester 75. Ft. összjövedelmét az 1803-ban látogató KATONA ISTVÁN főesperes nagyon kevesli. - A dunapataji tanító kevés jövedelme miatt 1791-ben az iskolától kénytelen többször is távol lenni. A helyzet itt később sem változott, mert 1803-ban ezt állapítja meg a vizitátor - szinte megértőleg--: MISKOLCZI JÁNOS kántortanítónak a gyermekek tanítását kissé hanyagolnia kell, mert csekély jövedelme miatt személyesen kénytelen dolgozni. - Bátyán a kevés fizetés miatt továbbra is sűrűn változott a tanító személye. - Az 1793-as egyházlátogatási jegyzőkönyv azt írja, hogy KELEMEN GÁBOR kiskőrösi tanítónak olyan kevés a fizetése, hogy szabad idejében a csizmadia mesterséget folytatja. - SZOMMER FERENC csátaljai tanító, mivel "az orgonát, lantot és mindenfajta zeneszerszámot kiválóan kezelt", zenész is volt. - A nagybaracskai mester, SZLANYINKA JÓZSEF a tanítói állást felcserélte a jobban dotált szindikussággal /sekrestyességgel/.

Szegények voltak a tanítók, de még szegényebb volt a község. Nem csoda hát - sőt nagyon könnyen lehetséges - hogy sok községben úgy viselkedtek, mint Császártöltésen. Erről az 1803-as vizita ezt írja: a tanítónak járó szolgáltatásokat megadják ugyan, de "némelyek mindig morogva, lármázva."

Következő táblázatunk az e korban létesített új iskolákat nevezi meg, közli a tanító nevét és feladatát.

Év	Helység	A tanító neve	Teendői
1783	Istvánmegye	Sós József	?
1789	Bácsborsód	Hinorányi József	kántor
1789	Madaras	Rádóczi Márton	kántor
1790	Mátételke	?	?
1793	Bajaszentistván	Fellner János	kántor
1798	Érsekcsanád	Papp István	kántor

Az egykori filiálékban a kezdeti nehézségek minden fokozatát végig kellett szenvednie a tanítónak. Az iskolaépületek létrehozása, a rendszeres tanítás bevezetése, a díjazások - mind megannyi feladatot jelentettek e kisebb települések szegény adózóinak, nem kevésbé, mint a tanítónak ....

A tanfelügyeletet helyben a plébános látta el, de a vizitátorok is rendszeresen folytatták ellenőrzéseiket, látogatásaikat. A Ratió Educationis gondoskodott állami tanfelügyelőről is. A Helytartótanács 1778. április 16-án kinevezte MITTELPACHER DÁNIEL kánokot a pécsi tankerület eb mi iskoláinak a tanfelügyelőjévé, - meghozzá 400 forint fizetéssel. /5/ Kinevezése azonban nem bizonyult szerencsésnek, mert a távolság, a Dunán való gyakori átkelés nehézségei miatt akadályozva volt az egyházmegyei iskolák folyamatos látogatásában. A vármegye ezért 1780-ban helyettes tanfelügyelő alkalmazását kérte a Helytartótanáctól. Így lett 1780. október 2-án RUDICS MÁTÉ ideiglenes proinspector, azaz helyettes tanfelügyelő. /6/

Még az ez év március 15-én Baján tartott megyei közgyűlést a Helytartótanács hoz, "melyben élénk színekkel ecseteli, hogy a megye úgy a királyi rendeletek, mint a közjó iránti tekintetből mindent elkövet, hogy a nemzeti iskolák behozatalával a közművelődés gyümölcsei napról-napra szaporodnának;

szomorúan kell azonban bevallani, hogy minden egyikezetei dacára a nemzeti iskolák még nem haladhatnak előre olyan helyeken sem, melyekben oly tanítók vannak, kik a tanítási módszert a megye költségén Szabadka és Zombor városokban elsajátították." /7/

A Ratió előírásai szerint ugyanis minden tankerületben felállítottak egy ún. normál iskolát, amely tanítóképzővel volt összekapcsolva. Az említett két városban az iskolák keretében folyó tanítóképzés abban állott, hogy a jelöltek 2-3 hónapig, néha csak 6 hétig bejártak, figyelték a tárgyak tanítását, s némi elméleti oktatásban is részesültek a képző tanár által. Vizsgált területünkről igen kevesen juthattak el ezekbe a normál iskolákba, hiszen a plébános nem engedhette meg, hogy kántor és tanító nélkül maradjon a község. Az iskolák különben is állami iskolák voltak. a többiek viszont egyházi kézben maradtak. - A tanítóképzésnek ez a módja nem javított a helyzeten: sem a tanítók száma, sem felkészültségük tekintetében. Nem is csoda, ha a vizitákban gyakran elmarasztalóan írnak a tanítókról.

Az 1791-ben Dávodon tanító BALI JÓZSEFet egyszer már egy évre elbocsájtották, de visszavették. "Eléggé műveletlen, gyakran berüg. A gyermekeket annyiban oktatja, amennyiben kis tudása, műveltsége megengedi... néhányan már három éve járnak hozzá, de sillabizálni is alig képesek." - Foktőn HAJLA FERENC szorgalmasan tanítja az iskolásokat: arra, amit tud, amire képes. - 1783-ban Bácsalmáson másik tanítót keresnek BENE TAMÁS helyébe. Bizonyára az előljárok nem voltak megelégedve vele.

A tanítók képzettsége terén sem volt javulás: vizsgált időszakunkban sem gyarapodott a magasabban képzett tanítók száma

az érsekség területén, az 1777-ig terjedő korszakhoz viszonyítva sem. A Ratio érvénybe lépésének a legfőbb biztosítéka hiányzott: a tanító. De nem csak vizsgált területünkön volt ez így, hanem másutt is.

RUDICS MÁTÉ helyettes tanfelügyelő egyik jelentéséből megtudjuk, hogy az iskolaügyek fejlődésének egyik további akadályá az iskolai épületek külső és belső fogyatékosága. Az 1780. június 10-i megyei közgyűlés intézkedik is, "hogy a községek, amennyiben iskolai épületük nincs, még ez év novemberéig felépítsék, a nem megfelelő állapotban lévőket pedig kifogástalanul helyreállítsák." /8/ - A községek azonban nem siettek végrehajtani a rendeletet. 1783-ban Tataházáán még mindig a saját házában tanított az iskola-mester. Ugyanebben az évben az iskolaépület "dűledező és renoválásra szorul." 1791-ben ugyanerről az iskoláról az a vélemény, hogy közel áll az összeomláshoz. Hasonló a helyzet Akasztón is. Garán pedig az iskolaépület veszélyessége miatt a gyermekeket több évig nem tudta oktatni a tanító.

A század vége felé mégis megindult az iskolák építése. Dusnokon KOLLONITS LÁSZLÓ érsek / 1787-1817 / építtetett iskolát. 1784-ben Nádudvaron tanítói lakás és iskola épült. 1801-ben Madarason egy tanterem, Hajóson a már meglévő iskolához még egy tanterem épült. Akasztón 1802-ben emelték az iskolát. Dusnok kivételével mindenütt a község létesítette az iskolát.

A tanítandó tárgyakat a Ratio Educationis meghatározta.

A falusi iskolák tantervében az anyanyelv, az elemi írás és számolás mellett a német nyelv, az állampolgársági ismeretek és az erkölcsstan szerepelt. A legfőbb tantárgy továbbra is a hit- és erkölcsstan. A Projectum a következőt mondja erről: "Mindkét tár-

saságnak - az államnak és az egyháznak - a boldogságát a hitoktató mozditja elő leginkább; e boldogság nagyobb mértékben függ tőle, mint valamennyi többi tanítótól." /9/ Ebben a szellemben kötelezték a lelkészeket, hogy az iskolákban a hitoktatást maguknak tartssák fenn.

A hivatalos előírás megvolt ugyan, de a legtöbb helyen a hittan mellett csak olvasást és az írást tanították, - számtant csak kevés helyen. Bátyán a tanító a gyermekeket "mikor vannak, oktatja mind betűvetésre, mind az erkölcsre, mind a katekizmusra." Katymáron SZÉCSÉNYI mester imádságokra oktatja a gyerekeket, a jobb felfogásúakat betűvetésre is.

Mindemellett folyik az iskolákban az új rendszer bevezetése. A helyettes tanfelügyelő megbeszélte a plébános~~sal~~sal, a tanítóval és a község előljáróival, hogy a körülményekhez és a lehetőségekhez képest mit, hogyan valósítsanak meg a Ratio Educationis és a Projectum előírásaiból. 1784-ig csak Bácsalmáson, Nagybaracskán, Csátalján, Jánoshalmán, Katymáron és Hercegszántón vezették be az új rendet, mert az adottságok miatt csak nagyon kevés helyen megfelelőek.

A helyettes tanfelügyelő első felterjesztésében a tanításhoz szükséges segédeszközöket - fali és kézi abc, táblák, kézikönyvek - hiányolja. Buzgalmára jellemző, hogy az 1780. év végére sikerült mindezt beszereznie. Ki is osztotta a községeknek, azok azonban még 1782. szeptemberében sem térítették meg az előlegezett összeget. /10/ Hogy miből mennyit kapott egy-egy község, arról nincsenek feljegyzések.

Az első tankönyvek nagy része FELBIGER osztrák apát

munkáinak a fordítása volt. A királyi rendelet szerint a tankönyveknek két nyelven, egyik hasábon németül, a másikon magyarul, vagy más Magyarországon élő nemzetiség nyelvén kellett készülnie. Így készült el az Abécé és az olvasókönyv 1777. decemberére, de csupán 3000-3000 példányban. Az 1770-71-es összeírások szerint 2845, de valójában 4000 népiskola volt Magyarországon. /11./ Ebből kiszámítható, mennyi tankönyv jutott egy-egy iskolának, illetve egyáltalán jutott-e.

Később némileg megjavult a tankönyvkiadás. 1779-ben az ABC könyvecske a nemzeti iskoláknak hasznokra, majd Az ékesítésnek a nemzeti iskolákra alkalmaztatott eleji című tankönyvek jelentek meg RÉVAI MIKLÓS tollából. Áruk csak másfél krajcár volt de iskoláinkban nemigen volt található belőlük. Az árakkal manipuláltak is néhol, mert a Helytartótanács 1785. évi 16436. sz. rendelete arról intézkedik, hogy ügyeljenek az illetékesek, nehogy a könyvárusok a jelzett árnál drágábban árussítsák a könyveket. Az árat egyébként feltüntették a címlapon.

- Új tanítási módszerrel is találkozunk már, - ám egyelőre csak az utasításokban, nem pedig a vizitákban. Az előírás úgy szól, hogy a gyermekek saját szavaikkal is mondják el a tanult leckét. A hagyományos módszerek azonban még sokáig tovább éltek.

A Ratio a gyarmatosítás és a németesítés eszköze a német nyelv kötelező oktatásának a bevezetésével lett. A Helytartótanács 1784. június 17-én kelt rendelete még azt is kimondja, hogy attól fogva németül nem tudó tanítót az elemi iskolákban ne alkalmazzanak. A rendelkezés országosan alig volt keresztülvihető, de a kalocsai egyházmegyében nem jelentett különösebb gondot. A

lakósság tekintélyes hányada ugyanis német anyanyelvű volt. Tiszta német község volt Császártöltés, Hajós, Nemesnádudvar; a többi helységeken a németek a magyarokkal és a délszlávokkal együtt laktak. A német nyelv tehát nem volt teljesen idegen ezen a területen, - oktatása sem jelentett különösebb nehézséget. Azokban a községekben, ahol nem laktak németek és német tanító sem volt, természetesen anyanyelven folyt az oktatás. A vizsgált időszakban Bácsalmáson magyarul és németül, Csávolyon magyarul, németül és bunyevácul, Katymáron németül és bunyevácul folyt a tanítás.

A nemzetiségek egymáshoz való viszonyával a jegyzőkönyvek külön nem foglalkoznak. Egy-egy mondatnyi ténymegállapításból azonban sokmindenre következtetni lehet. Az 1786-ban Garára betelepült németek például 1791-ben már olyan erőt képviseltek, hogy az őslakos szerbek és bunyevácok véleményét figyelmen kívül hagyva a csak németül tudó SZOMMER JÁNOST választották meg kántortanítónak. Ez természetesen a többi nemzetiség háttérbe szorítását jelentette.

A tanítók nyelvtudására nem lehetett panasz. Az egynyelvű községekben - végső soron - elegendő volt az egynyelvű tanító. A vegyesajkú községekben működő tanítók nagy része két-három nyelven is beszélt. 1803-ban Bácsborsódon DRENCsÁK JÁNOS tanító magyarul, németül, tótul /szlovákul/, jól, bunyevácul közepesen beszélt. Csávolyon ugyanebben az esztendőben SCHERER JÓZSEF kántortanító a magyar, német és a bunyevác nyelvet egyformán bírta. A fajszi tanító magyarul, bunyevácul és latinul is tudott. A dusnoki CSEJTEI JÓZSEF a magyaron kívül a bunyevácot és a tótot /szlovákot/ is művelte.

A tanítók magatartására már jóval több a panasz, mint

1777 előtt.

A vaskúti tanítóról az 1791-es vizita megállapítja, hogy "viselkedése legalábbis kifelé tűrhetőnek mondható. Beszéde eléggé kétértelmű. Szeszes italt fogyaszt ugyan, de nem botrányosan részeges. Jobb is lehetne a hírneve. A plébánost csak látszatra tiszteli." - Madaras első tanítójáról ugyanebben az évben így írnak: "Erkölcösnek mondható, de nem a legjobb magaviseletű. Részeges, plébánosának nem engedelmeskedik, ezért már Halason /előző munkahelyén/ megbélyegezték. Nem teljesen rossz hírnű, de nem is jó hírnű. Titkon a felsőbbség ellen izgat, azért komolyan megintendő." - Bácsalmáson PÁMER IGNÁCnak egy a hibája, hogy sok az adóssága, - állapítja meg a vizitátor 1791-ben.

MISKOLCZI JÁNOS tanítóról több község vizitációs jegyzőkönyvében olvashatunk:

1791. Fajsz. "Miskolczi János kántortanító viselkedése nem igen művelt, mert kedveli a komázást a falusi legényekkel. Szokott berúgni, a kocsmában maradni litánia utáni időben. A plébánost úgy, ahogy tiszteli, de a köteles engedelmességet elhanyagolja. Az orgonát jól kezeli, jó hangja van. A gyermekek tanítására kevéssé alkalmas."

1803. Dunapataj. "Rossz erkölcsű és viselkedése volt, de komoly igyekezete folytán megjavult."

1806. Dunaszentbenedek. "A kántortanító Miskolczi János, Jánoshalma szülötte, 42 éves. Itt 2 éve működik. Fajszon 6, Patajon 4, Jánoshalmán és Kalocsán 2-2 évig volt elemi iskolai tanító. Viselkedése nem nagyon jó, többször sokat iszik."

A századforduló tanítói kifogásolható magatartásának több oka lehetett. Mindenekelőtt hiányzott a kellő számú, megfelelő /képzettségű/ tanító. A különféle tanügyi, tanfelügyeleti utasítások, a munkaköri szétválasztások is bonyolították a helyzetet. A fizetésemelések, a szántóföld - juttatások sem javították meg kielégítő módon anyagi helyzetüket. Sajnos az erkölcsi megbecsülés is hiányzott. Miskén az 1800-as évek elejétől 56 évig ott tanító PÁSZTORY ANDRÁS helyzete a falu lakosságával, elsősorban a tehetősebbekkel szinte megalázó volt. A módosabb gazdák ugyanis megkövetelték tőle, hogy névnapjukon és karácsony előestéjén ablakaik alatt énekszóval felköszöntse őket. Ilyenkor az evés- iváson kívül valami csekély ajándékot is kapott.

A tanítók lakaskörülményei nem voltak egyformák. Azokban a községekben, ahol a tanítás a XVIII. század első felében megkezdődött, idővel az iskolával együtt igyekeztek a tanítói lakásokat is elfogadható állapotba hozni; az új iskolával együtt pedig lakásokat is építettek. A század vége felé szervezett iskolákban azonban nem volt mindig lakása. Borsódon 1791-ben HINORÁNYI JÓZSEFnek másnál kell laknia, mert háza nincs. 1783-ban KONDRY JÓZSEF lakása Tataházán nyomorúságos, mert abban a szobában kell az oktatást végeznie, amely holmijainak épült. Rossz állapotban van a dusnoki tanítólakása is, a fajszié pedig "vert falakból készült, s alig van valami azoknál nyomorúságosabb." A foktői kántortanító lakása sárból és fából készült de az is rossz állapotban van. A kiskőrösi mester lakása 1783-ban két szobából áll, de már "összeomlóban van." Janoshalmán ALMÁSI JÓZSEF lakása nyomorúságosnak néz ki: kerítése, kamrája nincs, házi eszközeit a padlón kell raknia. A császártöltési SCHÜTZ GYÖRGY vályog-

házban lakik. Az 1791-es vizita azt írja róla, hogy a közepesnél gyengébb állapotban van, állandó tatarozásra szorulna. A sok sötét helyzetjelentés után jólesik olvasni, hogy TUBICH ANTAL tanító Garán 1791-ben saját költségén építette fel a lakását vert falakból, s igen jó állapotban van.

+ + +

II. JÓZSEF 1778. december 26-i rendelete nyomán az érsekség nagyobb plébániái is segédlelkészt kaptak. Ugyanekkor a segédtanítók és a kántori teendőket már nem ellátó tanítók száma is gyarapodott: a munkaköri szétválasztások következtében is, az új iskolák létesítése kapcsán is.

Nagyobb helységekben az előljárók kötelezték a kántort tanító felfogadására. 1803-ban BENYOVSZKY SÁNDOR már csak tanító. Sükösdön. A keceli BAKSA JÁNOS kántornak is van tanítója a századfordulón. Kalocsán 1786-ban, Bácsalmáson pedig 1788-ban szervezték meg a második tanítói állást. Bácsalmás esetében ezt a gyermekek számának a gyarapodása és a község nemzetiségi megoszlása is szükségessé tette. Ekkor lett PÁMER IGNÁC német, VALÁCSEK ISTVÁN a bunyevác tanító. Baján a század vége felé szervezték meg a második tanítói állást.

A segédtanítók alkalmazása körül - számuk gyarapodása ellenére is - akadtak problémák: hiányoztak a megfelelő személyek és a fizetés is bizonytalan volt. Hajóson a BATTHYÁNY érsekkel kötött szerződés értelmében a segédtanító 1783-ig évi 40 forintot kapott a községtől. Ezt a község kérésére "a Főkertész Úr megvonta, úgyhogy a tanítót a kántornak saját jövedelméből kell fizetnie." A főkertész illetékeséget az ügyben az indokolja, hogy Hajós érseki birtok volt. - Bácsbokodon az 1803-as vizita szerint

BÜKK FERENC kántortanítónak látása meggyengülése miatt segédet kellene tartania. Hogy ezt nem teszi, fizetéseképtelenségével indokolja. - Madarason viszont 1806-ban SOMOGYI JÁNOS kántortanítónak két segédje volt: a 18 éves GYETVAI ANDRÁS és a hasonló korú REZSNYÁK GYÖRGY. - Akasztón is volt tanító, de megélhetését csak úgy tudta biztosítani, hogy a tanítás mellett eredeti szakmájában is dolgozott: szövőmester volt.

A segédtanítók feladata az előző korszakhoz viszonyítva lényegében nem változott. Talán csak annyiban, hogy a növekedő gyermeklétszám miatt egyre inkább önálló osztályok vezetésével bízták meg őket. Így tettek Jánoshalmán, Baján és Kalocsán.

Az 1777-1806 közötti időszakban is említene a viziták olyan tanítókat, akik több évtizedet is eltöltöttek egy-egy faluban. SCHWEITZER MIHÁLY 1788-1813-ban tanított Vaskúton. SZINOVÁCZ ANDRÁS ötven évig - 1785-1835 - oktatta a kicsinyeket Hajóson. Nemesnádudvaron OBERST SEBESTYÉN 38 évig, GAAL ISTVÁN 24 évig Miskén tanítóskodott. De voltak vándormadarak is. TUMBÁSZ DOMONKOS Bácsbokodon, Csávolyon, Bácsalmáson, Katymáron és Garán is működött: mindenütt csupán 1-3 évig. JELENCITS JÓZSEFnek Bátya, Kanizsa, Martonos, Horgos, Bátmonostor voltak az állomáshelyei. SZARKA FERENC Géderlakon, Báticaséken, Fajszon és Foktón dolgozott hosszabb-rövidebb ideig. MISKOLCZI JÁNOSról már szóltunk a tanítók magatartása kapcsán: ő is négy-öt községet járt meg. MISKOLCZINál a helyváltoztatás oka az ivás volt, a többinél nincs megemlítve.

+ + +

A kalocsai egyházmegye területén - mint a fentiekből látható - a lehetőségek szerint igyekeztek átvinni a gyakorlatba

a Ratio Rducationis rendelkezéseit, - országos szinten azonban a Helytartótanács 1790. áprilisában kelt 13.027 számú rendelete nyílt beismerése a Ratio sikertelenségének. A rendelet többek között ezeket tartalmazza:

- a tandíj fizetését megszüntette,
- elrendelte a magyar nyelv tanítását a falusi iskolákban,
- a német nyelv kötelező oktatását eltörölte,
- a tanítókat az előkészítő iskolába járás alól felmentette,
- a szülők pénzbüntetését gyermekeik iskolába nem járéása miatt eltörölte,

A megyei közgyűlés ezekkel kapcsolatban a következőképpen határozott:

1. A megye valamennyi iskolájában a magyar nyelv tanítását elrendelte.
2. A tanítókat és az iskolafenntartókat szerződéskötésre kötelezte.
3. A 6 éven felüli gyermekeiket iskolába nem járató szülőkre 12 botbüntetés kiszabását rendelte el./12/

A Ratio tehát Magyarországon - még a kalocsai egyházmegye területén sem egészen - oldotta meg kielégítő módon oktatásügyi célkitűzéseit. Nem is volt ez lehetséges: a népoktatás két alappillére, a tankötelezettség és a tanítóképzés problémái nem voltak megoldva, a megoldások nem voltak megfelelően kidolgozva. A kalocsai érsekség katolikus népiskolái sem, az ország egyéb elemi iskolái sem váltak igazi népiskolává.

Az átalakulásra új tervekre, új intézkedésekre volt szükség. Ezt hozta meg az 1806-ban kibocsátott II. Ratio Educationis.

V.

A népoktatás 1806-1848 között.

A XVIII-XIX. század fordulója táján megváltoztak az egész magyar élet gazdasági alapjai. E változásoknak természetesen hatása volt az oktatásügyre is.

A napoleoni háborúk idején a mezőgazdasági termékek keresett cikkek lettek. Az érsekség területén a földbirtokosok egy része áttért a majorsági gazdálkodásra, az árútermelésre. A magasabb jövedelem a majorsági földek növelésére ösztönözte őket. Vizsgált területünkön a negyvenes évekre az alábbi nagyobb, majorsági művelésű birtokok alakultak ki:

Bácsalmás	4955 hold
Bácsbokod	3190 hold
Katymár	3177 hold
Madaras	4355 hold
Bácsborsód	17895 hold
Mátételke	6153 hold
Rém-Borota- Dsida	24996 hold/1/.

A többi községben nagyon kevés vagy egyáltalán semmi majorsági művelésű föld nem volt. E folyamat eredményeképpen, majd a gabona világpiaci ára zuhanásának a következtében válság jelei mutatkoztak, s a jobbágyság tovább differenciálódott.

Az ország lakosságának 73 %-a földműves jobbágy volt a jobbágyrendszer alkonyán: ebből 40 % urbéres, 60 % zsellérsorban tengődött. Az érsekség területén valamivel jobb volt a helyzet.

1828-ban az úrbéres jobbágysok és zsellérek aránya 40:60%./2/

A viszonylag magasabb életszintnek az is bizonyítéka, hogy Felső-szentivánon 319 család 314 házban lakott, - tehát mindössze 5 család volt háznélküli zsellér. Ugyanakkor Bácsalmáson 150 zsellér családnak kellett idegen fedél alatt meghúzódnia. /3/

A gabonakereslet visszaesése miatt a jobbágysok tovább-ra is kedvvel lelkesedéssel foglalkoztak állattenyésztéssel. Marhatartás helyett azonban a juhokat tenyésztették, mert a gyapjú keresettebb cikk lett a piacokon. Nemcsak a földesurak birkanyájai szaporodtak, hanem a parasztsokéi is. A tehetősebb jobbágysok közül nem egy volt, aki több száz birkát tartott. A telkes jobbágysok és zsellérek 1828-ban

Baján 650,

Csátalján 679,

Jánoshalmán 1319,

Madarason 780

juhval rendelkeztek, de Császártöltésen már 1770-ben 2660 darabot számláltak. /4/

Az állatállományt időközönként járványos betegségek ritkították. A bácskai lakósság hatalmas állatállományából 1835-ben 9.000 lábasjószág hullott el marhavészben. /5/ A betegség szárazság idején tört rá az állatokra, amikor úgys csekélyebb volt a termés, s ez bizony nagyon érzékenyen érintette a jobbágysokat. Egy kortárs megfigyelő szerint egy 500 vemhes birkából álló anyanyáj bányái közül a juhászlegény számadáskor két hét alatt 98-at metszett fel dögrovásra. /6/

Az állattartás mellett tovább fejlődött a szőlő- és

gyümölcsstermesztés. Nemesnádudvar, Hajós, Császártöltés, Jánoshalma, Baja és Bácsalmás környéke volt a nagyobb kiterjedésű szőlők és gyümölcsösök tája. De alig volt község, amelynek homokosabb határrészében ne lett volna szőlő.

Megállapíthatjuk, hogy az érsekség területén a jobb adottságok következtében - a földdel való ellátottság még 1828-ban is egy telkes jobbágyra vetítve 22 hold szántó és rét volt - a jobbágyok az ország többi jobbágyához képest jobban éltek. De volt valami, amiben rosszabb volt a helyzet az országos átlagnál:

a j á r v á n y o k .

Vizsgált területünkön már a betelepítések után közvetlenül különböző járványos betegségek - sárgaság, vérhas, váltóláz, pestis, stb. - ütötték fel a fejüket. Terjedésüket a mocsaras vidék, az ihatatlan víz elősegítette. A lakosság - orvos híján - úgy segített magán, ahogy tudott. A hagyomány szerint Császártöltés, Hajós és Nemesnádudvar lakói a szűnyogok okozta váltóláz miatt tértek rá a szőlőtermesztésre. A sűrű vörösbőr jó gyógyszernek bizonyult/7/.

Területünkön a legnagyobb pusztítást az 1831-ben dühögő kolerajárvány okozta a lakosság körében. A kolera Kalocsa környékén 1831. július 25-án kezdődött. Az érseki székhelyen létrehozták az Egészségre Ügyelő Bizottságot /EÜB/. Tagjai: az érseki orvos, a prefektus és több uradalmi vezető. Elnöke egy kalocsai kanonok/8/.

Az EÜB megtiltotta a gyülekezéseket, így az iskolai tanítást is. Így határozott, hogy "a Szálláson lévő betegek is orvosi segedelem nélkül ne maradjanak, tanítók, vagy ahol ezek nem

lennének, más ügyes emberek... fel fogadtatni rendeltetnek, a kik ide be rendelvén az Orvos Urak által informáltassanak a betegek gyógyítása módjában."

A kevés orvos, a megfelelő táplálék és gyógyszerek hiánya miatt a kór szedte áldozatait. A kalocsai felsőszállások - 19 volt ilyen - lakosságának az 5,9 %-át vitte el a kolera/9/. Császártöltésen 1831-ben 91, 1832-ben 136 fő halt meg kolerában/10/. Nagy volt a pusztulás az érsekség többi községében is. Csak Pest megyében 10.016 áldozata volt a járványnak/11/.

+

A századforduló táján megszorodtak a többi felekezetek hívei is. A fellendülő kereskedelem számos görög és zsidó kereskedőt vonzott: ők szívesen letelepedtek a jómódú bácskai községekben. 1830-ban

Jánoshalmán 3,

Hercegszántón 27,

Katymáron 18,

Vaskuton 15,

Baján 1900

pravoszláv élt. Ezek nagy része kereskedő volt, és szép számmal akadtak közöttük görögök is.

A zsidók is a századfordulón szállingóztak be és egy-két évtized alatt jócskán elszaporodtak. Jánoshalmán 1769-ben még csak 2, 1830-ban már 255 izraelita élt, a lakosság 4,26 %-a/12/. Felsőszentivánon 1828-ban 19-en vannak. A többi községben is élhettek, mert például 1842/43-ban két zsidó gyermek kapott enge-

délyt Császártöltésen a katolikus iskola látogatására/13/

A többségben lévő katolikus és a nem-katolikus lakosság között felekezeti villongások nyomaira nem akadtunk ebben az időszakban. Vizsgált területünkön mindenki szabadon gyakorolhatta vallását.

+ + +

A népoktatás terén az 1777-es Ratio haladó törekvéseivel szemben a II. Ratio erősen konzervatív beállítottságú volt. Legfőbb engedménye, hogy teljesen feladta a német nyelvterjesztés célkitűzését. Legfontosabb rendelkezései:

- a tanügyet a Helytartótanács felügyelete alá helyezte,
- megállapította a tankötelezettség korhatárait,
- osztatlan /községekben/ és 2-3 osztályra osztott /városokban és nagyobb helységekből/ népiskolák bevezetését írta elő,
- meghatározta a népiskolában tanítandó tárgyakat,
- az ország tanügyeit a hat tartományi igazgatón keresztül irányította és ellenőrizte,
- kimondta a tanítói és jegyzői állás összeférhetetlenségét,
- a népoktatást anyanyelvi alapra helyezte,
- elrendelte, hogy minden katolikus községnek iskolája legyen; az iskolák fönntartását a községek kötelességévé tette, de a főbesurakat is buzdította, hogy vállalják el,
- a vallástanítást a lelkésznek kell végeznie. Arra is ügyelnie kell, hogy a növendékek az előírt vallási gyakorlatokat /misehallgatás, gyónás, körmeneteken való részvétel/ pontosan megtartsák/14/.

A rendelkezések végrehajtása - mint még majd látjuk - még vontatottabban haladt, mint az első Ratió esetében. Ezért nem csoda, hogy a következő három évtizedben is alig-alig haladt előre a népoktatás ügye - az érsekség területén is.

A tanítók anyagi helyzetét e korban rontotta jobbágyok fokozott kizsákmányolása, a háborúk miatt fokozódó terhek és az áremelkedések is. Ehhez járult még a tanító eddigi munkáköreinek szétválasztásából fakadó jövedelemcsökkenés is. Alábbi táblázatunk a kántortanítók jövedelmének összegét mutatja be 1810-ben:

Bácsbokod	225.- Ft.
Bácsborsod	188.- Ft.
Bátya	254. -
Császártöltés	300.- Ft.
Csátalja	300.- Ft.
Dávod	200.- Ft.
Dunapataj	76.- Ft.
Dunaszentbenedek	150.- Ft.
Dusnok	106.- Ft.
Fajsz	173.- Ft.
Foktő	250.- Ft.
Gara	240.- Ft.
Jánoshalma	473,45 Ft.
Katymár	196.- Ft.
Mélykút	228,25 Ft.
Miske	165.- Ft.
Nagybaracska	200,- Ft.
Soltvadkert	200.- Ft.

Uszód 140.- Ft.

Vaskút 271.- Ft.

Az előző időszakhoz viszonyítva duplájára emelkedett a császártöltési és a dunaszentbened ki tanító fizetése. Emelkedett a jövedelem Bácsbokodon, Csátalkán, Dunapatajon, Garán, Hajoson, Nagybaracskán és Vaskúton is. A számszerű növekedés azonban - a viziták szerint sem jelentette a tanító anyagi helyzetének a javulását. Hiába volt a fajszi iskolamesternek 173.- forint a jövedelme 1810-ben: az egyházlátogatási jegyzőkönyv azt írja róla, hogy inkább ellátásáról kellen gondoskodni, mert hetente egyszer eszik csak meleg ételt.

Jánoshalmán 1813-ban szétválasztották a kántori és a tanító munkakört. Ez alépés a mindenkori kántor és a tanítók anyagi helyzetét 2-3 évtizedre válságossá tette. És ez a kérvényezések fő oka. A hercehurca az alább közölt conventioval kezdődött:

" C o n v e n t i o ,

melyet alulírottak, mint Jankovác mezővárossának elöljárói a város kántorának vagyis organistájának esztendei fizetéséül kiszabtunk és rendeltünk, és bírói pecsétünk alatt ki is adtunk, úgy mint amelyet az Elöljáróság fog angariánként kifizetni.

1-ször készpénzben Nyolcvan azaz	80 forint
2-ször kétszeres búza százötven pesti	
mérő	150 pesti mérő
3-szor Négy öl tüzi kemény fa, azaz	4 öl fa
4-szer Három öl fűttő szalma, azaz	3 öl
5-ször Öt szekér széna, azaz	5 szekér

Kinek-kinek tudtára adódván s ide tanulságul füljegyeztetvén, hogy ezen fizetés egyedül Almási József mint régi kántorra való tekintetből rendeltetett, nem pedig úgy, hogy a kántoroknak állandó fizetése ez legyen.

Költ Jankovácson szeptember 4-ik napján 1813-ban.

Dobos György bíró

Fenyvesi András

Gruber József s a többi

tanácsbeliek

P.H.

/a község vörös viaszpecsétje/"

Az 1813. szeptember 21-én kelt vizitában arról olvashatunk, hogy a kántorságtól elválasztják a tanítói teendőket: Almásinak tehát nem kell tanítania, sem a tanításra felügyelnie. Évi jövedelme most csak 319 Ft. 45 kr. Lakása rossz állapotú, de be van kerítve és van külön istállója is.

Almási József kántornak a munkaköri szétválasztás 154 Ft jövedelemcsökkenést jelentett, hiszen előtte 473,45 Ft. fizetést kapott. Ez a fizetést ALMÁSI érdemeire, hosszú szolgálatára való tekintettel kapta, utódaira nem vonatkozott. A munkakörök szétválasztása - amint a vizitákból megállapítható - elhamarkodott döntés volt. A gyermekek számának az emelkedése miatt egy osztályt /leányokat/ újból a kántorra kellett bízni és kötelezték segédek felfogadására is. Ezért ALMÁSI JÓZSEF fia, IGNÁC 1829-ben kénytelen volt közvetlen kérelemmel a kalocsai érsekhez fordulni:

"Kegyelmes Uram, Főpásztorom!

Istenben boldogult édesatyám Almásy József 33 esztendőig, én pedig az ő életében 6 esztendőig első és második Classis

tanító, most pedig már 8-ik esztendeje, hogy a kántor és leányoskola tanítóságot ezen városban folytatom. Az édesatyám fizetése volt még valaha a régi Canonica Visita által rendezve: 1 véka búza minden pártul, félhely föld, és másféle Deputatum; ezen egy tanítóra az oskola tőle elvevődven végképpen, másodszor két tanító rendeltetvén és ugyan megkísébbített fizetésére a leányok oskolája visszaadatván; azon minden pártól járandó 1 véka búza fizetéséből az elüljáróság által szedetvén esztendőnkint 100 pesti mérő, amely több mint 1000 pártul szedetik, rendeltetett; oly móddal, hogy tsak egy praeceptor tartozik tartani az iskolai és templomi kötelességhez ezen fizetés mellett az édesatyám holta után én is állítottattam azon szolgálatban - de mindeután Nagyontisztelendő Plébános Úr, a mi fővigyázónk méltóztatott kegyessen általlátni, hogy a templomnál megkívántató kötelesség miatt egy praeceptorral sokszor az iskolának hátramaradást okoz, esperesi visita alkamával kívánta, hogy még egy praeceptor is tartassék, én pedig általlátván, hogy csekély fizetéséből két praeceptornak kifizetését és élelmét meg nem adhatom, minthogy azon 100 mérő-pesti búzából, amelyet megszelelvén harmada gazba mégyen, oly rendetlenül fizetődöm, hogy soha a fertályra a járandót meg nem kaphatom; mint most is nem régiben a tűz által szerencsétlenül megkárosodván, még majd két fertályra járulandó fizetésem benn vagyon, - ezt már segíthetnék, de mindemellett nincsenel fizetődöm; így nemkülönben a téli fűtésre rendelt szalmát oly rendetlenül vészem, hogy mi ugyan számára nézve elégséges volna, de annak se szélessége se hossza nem lévén meghatározva, amennyit 3 ölben akarnak, annyit adnak, úgy hogy már fele télben pénzes fűtővel kelletik magam kárával tengődnöm. Mindezek utánna kértem nem egyebet tsak 30 Ftot és az ostyák sütése és kenyérünk miatt

megkivántató öröltetést a másik praeceptor tartásáért az előljáróságtól, de ez meg nem adatván, egyedül 25 Ft rendeltetett.

Alázatosan esedezem Kegyelmes Exellenciád színe előtt, méltóztasson mindezeket kegyes atyai szívére venni, mely keservessen esik a híven megkivántató szolgálat után, a szegény szolgának fizetését ügyel-bajjal megnyerni, és mindemellett 25 ftért, ami bérére sem elegendő, egy praeceptort fizetni és tartani, - kegyes hatalmával a részemre megérdemlő bért megrendelni méltóztatna, mely irántam teendő kegyességét az Istenhez intézett mindennapi könyörgésemben hálálni meg nem szünök.

Kegyelmes Exellenciádnak szegény legalázatosabb szolgálja

Költ Jankovácson, Julius 4-ik 1829.

Almási József s.k.

kantor és tanító." /15/

A helyzet az 1829. június 7-én kelt vizita tükrében a következő:

Tanítók: BORBÉLY ALAJOS halasi születésű, magyar, 30 éves. FÖLFÖLDI FERENC majsai születésű magyar, 29 éves, Teendőjük elemista módszerrel oktatni, ennek eleget is tesznek. Egyenkint kapnak kpben 70 Ft-ot, 4 öl lagy tűzifát és 52 pozsonyi mérő kétszeres búzát. Egyenkint van 2/8 sessio földjük is, melyet a királyi kamara hasított ki számukra. Lakásuk 2 szoba, 1 kamra, 1 istálló, elég rossz állapotban, a padlózat nem használni való. Külön kantor ALMÁSI IGNÁC, helybeli magyar, 33 éves, ki itt 8 éve működik. Külön lakása is van: 3 szoba, konyha, kamra, hálószoba, istálló: jó állapotú. A kantori teendőkön kívül tanítója által ügyel a leányiskolára is. Az orgonát igen jól kezeli. A köz-

ségtől kpben 100 ft-ot kap. 25 ft-ot a tanítója részére. A természetbeniekből 100 pesti mérő kétszeres búzát, egyebeket és stólát, mint édesapja is kapott, neki is adnak."

Sem ALMÁSI, sem a másik két jánoshalmi tanító - alább közölt - kérelmenek az orvoslásával 1848-ig nem találkozunk. A másik két tanító kérelme:

"Nagyméltóságú Kegyelmes Urunk és Főpásztorunk!

További türehetetlen állapotunk felfedezésére nyújt alkalmatosságot Exellentiadnak főpásztori vizsgálata; s ezen okbul bátorodunk mi is atyai lábaihoz borulni és esedezni, hogy sorsunk jobbitásához előljáróink szívére kegyelmesen méltóztassék Exellentiad.

A tanítók számára épített lakhely oly állapotban vagyon, hogy párosodásban élő embernek szűk lakás, vagyonyának és más házi eszközének helyet nem adhat elegendőt, mert kicsiny kamaránk is használhatatlan, padlásunk éppen semmi sinta, ami népünknel legterhebb, felette alkalmatlan pedig kivált a tanítványokra nézve, mert akkor is midőn a tanítás üdeje tartatik számtalanszor igen nagy zörgésekkel háborítottunk és hátráltatunk a tanításainkban; azonfelül akik az iskolaszobák és egész lakhelyünk felett lévő kukoriczával megterhelt padláson esztendő alatt számtalan napokon nagy számban robotban dolgoznak; az egész udvarunk pusztá kapu nélkül lévén mely miatt többször már tetemes károkat vallottunk.

Ami pedig fizetésünket illeti, ámbár csekély, mégis annak kiszolgáltatása oly rendetlen, hogy egyszóval sanyarú életünk könnyörületességre méltó, kik ha a részünkre rendelt fizetésünket megszolgált idő után is kérjük, többnyire vigasztalás nélkül üre-

sen bocsáttatunk el elöljáróinktól. Esedezünk tehát mély alázatossággal Kegyelmes Urunknál, hogy panaszainkat és alázatos kérelmünket méltó tekintetbe venni, rendes fizettetésünket megparancsolni atyai módon méltóztassék. Jövedelmünk úgy is tsak 70 Ft, 52 pozsonyi mérő kétszeres búza, 4 öl puhafa, 1/4 sessio föld, de ezen csekély fizetésünket gyakran tsak utálkozással, szentelen perléssel, búzákat pedig nagyobbbrészt ocsuban és szemétben nyerjük ki, ami nekünk tanítóknak szívet keserítő. Hogy pedig fizetésünk csekélyisége valamennyire megjobbitassék, Kegyelmes Urunkat igen alázatosan kérni bátorzkodunk, és leginkább, hogy megszolgált fizetésünk annak üdejének az előljáróság által kiadasson, különben élelmünkben és ruházatunkban nagy szükségét szenvedünk...

Excellentiádnak, Kegyelmes Urunknak és Főpásztörünknek legmélyebb tér- és főhajtó alázatos szegény fiai

Jankovácson Junius 30-án 1829.

Borbély Alajos s.k.

Fölföldi Ferenc s.k.

a jankováczi növendék gyermekek oktatói"/16,

Ebben a kérvényben a tanítóság nyomorúságának minden eleme bennfoglaltatik. A padlás, kerítés és kapu nélküli lakóház, az "utálkozással, szentelen perléssel" kapott fizetés, a búza szemétben és ocsuban való juttatása, s nem utolsó sorban a 100 forint körüli összjövedelem. Mindez valóságost nyomort, nem pedig minimális megélhetést jelentett.

LUKATS JÁNOS akasztói tanító 1831. május 26-án szintén kérelemmel fordult előljáróihoz. Ebben kifejti, hogy 1764-ben megállapítottak számára 45 rénes forint fizetést, de azt sem a tanulók számának növekedésével, sem az évek múlásával az egyház-község emelni nem akarta. Ezért történt, hogy több éven keresztül

a községnek alkalmas tanítója sem volt. Parasztfiúk, szövőmesterek, sőt ideiglenesen kötél-táncosok is oktatták a gyermekeket. A végén - mivel a néki járó 45 forintot sem kapta meg - "ő kegyelmességét bizalommal kéri, hogy ezt a fizetést kegyesen utaltassa ki."

Egy 1831. évi kimutatás szerint jobb anyagi köztülmények között élt és dolgozott a bajaszentistváni tanító:

"Jövedelmi kimutatás a szentistváni tanítóról 1831.

Ingatlanokban három helyen kertje, amely együttvéve kb. 2 kh-t tesz ki. Az egyik kenderes kert.

Készpénzben az egyházközségtől 100 Ft.

Ellátmányt kap a községtől 40 pesti mérő búzát, 100 font sót, 100 font marhahúst, 20 font faggyút, 5 mérő vaját, 2 hordó bort, 200 kéve nádat, 2 ökörfogát szénát, 1 kocsi tavaszi alomszalmát, 1 pár új csizmát, 10 öl lágy tűzifát. Az iskola fűtéséről a község gondoskodik. Stóla az itteni szokás szerint: a tanító kétszeres stólát kap.

Keresztelés után 14 krajcár,

avatás után 6 krajcár,

helybeli esküvő után 40 krajcár,

vidéki esküvő után 1 Ft. 30 krajcár,

felnőtt temetés után 30 krajcár,

gyermek temetés után 16 krajcár.

Szentistván 1831. május 12."/17/

Szinte érthetetlen gyorsasággal emelkedett a mélykúti kántortanító jövedelme. A XIX. század első éveiben a 200 Ft. körüli összeg 1816-ra 1420 Ft. 30 krajcárra szaporodott. Még ha két segéd eltartására kötelezték volna is - ezt a viziták nem említik -, akkor is a legjobb fizetéssel dicsekedhetett SZIRÁCSKI MÁRTON mester.

E kiemelkedő példáktól eltekintve azonban a tanítók anyagi helyzete semmit sem javult. A tanító-földek nem hozták meg azt a jövedelmet, amelyre értékelték őket, "a tandíj, a párbér és stóla nem folyt be rendszeresen". Így azután a tanító "mostani élésmódja, vagyis ténfergése, más sorsra érdemes oskolatanítónak olyan, hogy azt életnek alig, hanem tengődésnek lehet inkább mondani; fizetésök csak annyi, hogy egy jóra való kanász kap annyit; s kérdelem már most, hogy adja egy jó lelki, még idővel elnépesedését is meggondoló férfiú magát alsóbb tanítói hivatalba, tudván, hogy egy mesternek 20-30 forint fizetésből, hogy egyszersmind jegyzői hivatalát is vihesse, néha még úgy nevezett praeceptort... kell tartaniok, miből éljen hát el?" /18/

Az érsekség - hasonlóan az ország többi részéhez - a fentiek miatt nem bővelkedett tanítóknban.

1831 elején Akasztón nincs kinevezett tanító, hanem "ideiglenesen, aki vállalja. Jelenleg Lukats János 30 éves tót vándorlegény" - írja a vizitátor. - A bátyai kántortanító BAJAI ISTVÁN viselkedése "második osztályú. Részege, a káromkodás vétkeiben leledzik, rossz híre van. Hanyag az egyházi szolgáltatásokban. Bajaszentistvánon az 1816-ban még tanítóskodó FELLNER JÁNOS 1831-ben már csak harangozó, de még így is "magaviselete nagy hiányt szenved a sok ivás miatt, a templomi lopkodás miatt." De DOMZICS JÓZSEF bajaszentistváni tanítóra is "panaszolni kell, hogy hanyagul és nem-törődöm módon végzi kötelességét." EICHORN ANDRÁS kunbajai kántortanító 1821-ben a "jópéldával előljárásnak kevésbé tesz eleget, mert kocsmákat látogatni, kártyázni, káromkodni szokott." 1816-ban mélykúti kántor is kocsmázik, de a nép szereti, mint híres tréfacsinálót.

Am vannak az egyházmegyében szerényebb, jobb magaviseletű tanítók is. Az 1810-es dávodi vizita MÉSZÁROS JÓZSEF kántortanítóról azt írja, hogy "serény a szolgálatban, de barcsak jobban tanítana." A császártöltési WUTSING ÁDÁMról 1816-ban azt állapítja meg a vizitátor, hogy a gyermekekkel a legpontosabban foglalkozik.

A II. Ratio kimondta, hogy a jegyzői teendők össze-
egyeztethetetlenek a kántortanítói tevékenységgel. A korszak vizitáiban már nem is találkoztunk jegyzői teendőket is ellátó tanítóval. A kántori és tanítói munkakört azonban Sükösd után /1794/ csak a tenetösebb községek tudták szétválasztani: Jánoshalma 1813-ban, Akasztó pedig 1831-ben.

A nagyobb községekben a II. Ratio előírása szerint külön osztályba kellett járniuk a fiúknak és külön a leányoknak. A népesség gyarapodása is újabb tanítókat igényelt. Mégis a második tanítói állás megszervezésével nem siettek a községek.

1813-ban Jánoshalma, 1845-ben Császártöltés és Bácsbokod került olyan anyagi helyzetbe, hogy két tanítót fizethetett. Miskén 1843-ban, Csávolyon 1830-ban szerveztek második tanítói állást, s ezeket segédtanítókkal töltötték be. A segédtanítónak még ebben a helyzetben is kevesebb bérrel kellett megelégednie, mint a kinevezett tanítónak.

Alábbi táblázatunk azokat a községeket és kántortanítókat tünteti fel, amelyek és akik segédtanítóval rendelkeznek:

Év	Helység	Kántortanító	Segédtanító
1829	Bácsbokod	Pongracz József	Manhalt András
1830	Csávoly	Braunhoffer Ferenc	Reisch József

1830	Dávod	?	Csukli István
1830	Gara	Sommer János	Radler Bernát
1830	Hercegszántó	Szekeres Mihály	Szekeres György
1831	Kiskőrös	Kelemen Gábor	ifj. Kelemen Gábor
1831	Nemesnádudvar	Oberst Sebestyén	Keszler György
1830	Vaskút	Hirrmann Mihály	Kaiser Mátyás és Sáttel János
1831	Bajaszentistván	Domsics József	?

A segédtanítók fizetéséről általában a kántortanítók gondoskodtak. A hercegszántói és a kiskőrösi kántortanítók saját fizetésükből tartották el segédtanító fiaikat. A garai segédtanító teljes ellátást és 20 Ft. fizetést kapott SZOMMER JÁNOSTól. Ugyanennyit kaptak a vaskúti segédek is. A segédekre vagy osztályokat bíztak, mint Jánoshalmán, ahol a leányosztályt tanították, vagy általában helyettesítették a mestert és segédkeztek neki még a kántorkodásban is. A csávolyi REISCH JÓZSEF néha már orgonált is a templomban. Anyagi és erkölcsi megbecsülésük azonban az elmúlt időszakhoz képest semmit sem változott.

A megfelelő iskolákkal való ellátottság terén a XIX. század közepéig bizonyos javulás tapasztalható. A következő táblázat azt mutatja, mikor és ki épített iskolát.

1811	Gara	egyházközség
1815	Hercegszántó	?
1816	Felsőszentiván	egyházközség
1816	Baja	?
1818	Jánoshalma	egyházközség
1819	Mélykút	egyházközség
1820	Kunbaja	?

1821	Katymár	Latinovits család
1829	Kalocsa	Klobusinszki érsek
1831	Miske	egyházközség + érsek
1831	Foktő	egyházközség + érsek
1839	Dávod	egyházközség
1842	Hajós	Klobusinszki érsek
1843	Nemesnádudvar	Klobusinszki érsek

Az újonnan épült iskoláknak - mint látjuk - csupán egyharmadát építették a kegyurak, és a fenntartást is igyekeztek a községek nyakába varrni. A legtöbb helyen a községek lakói vállalták az iskolalapítást és fenntartást nem csekély terhekkel.

Három évtized alatt 14 iskola - igazán fejlődés bizonyítéka. Megfelelő iskoláról számol be a vsaküti vizita is: "van két nagy terem a mintegy 400 gyermek befogadására, sőt egy kis szoba is az un. tanítók használatára."

De találkozunk másfajta jelentésekkel is. Bácsbokodon az a helyzet 1810-ben, hogy a régi iskolát lebontották, de újat nem építettek, így már két éve, hogy nincs tanítás. 1829-ben is csak "egy tanteremből álló iskola szolgál 200 gyermeknek." 1831-ben Bajaszentistvánon nincs külön iskola, a dunapataji, tataházi és bátyai kis befogadóképességű, a fajszi összedőléssel fenyeget, az akasztói igen rossz állapotban van. Érsekcsanád 1811-ben a tanteremből és a tanító kamrájából ideiglenesen kápolnát építettek, így a tanítónak saját szobájában kell oktatnia.

A tankötelezettség korhatárait a II. Ratio pontosan meghatározta. A hiányzó gyermekek megbüntetését is elrendelték. Az iskola látogatottsága tekintetében mégis számottevő fejlődés.

A gyermekek többsége továbbra is csak a téli hónapokban látogatja az iskolát. S azok is sok helyen olyan hidegek, fűthetetlenek, sötétek, vizesek és szűkek. Ha egy tanterembe 200 gyermeket zsúfolnak össze, mint 1829 telén Bácsbokodon, hogy lehet ott oktatni? - A tavaszi munkák kezdetével ismét alig van gyermek az iskolában. 1810-ben HINORÁNYI ISTVÁN Bácsborsódon csupán 5-6 nemes gyermeket oktat, mert a cselédek "sehogyse akarják gyermekeiket iskolába küldeni, pedig már figyelmeztették őket." Az 1831-es jegyzőkönyv szerint Császártöltésen "nyáron mindannyian a mezőn szorgoskodnak, onnan visszatérve az iskolába gyülezenek. Ellenük semmi panasz nincs."

A tandíjat a Helytartótanács eltörölte ugyan, a tanítókkal kötött több szerződésben is tiltva van beszedése. A dusnoki tanító például "semmit sem kérhet az iskolába járó gyermekektől, hanem fizetését a község pénztárából kapja." Mégis sok községben a tanító tandíjbeszedése volt a legfőbb jövedelmi forrása. Az uszodi LESTÁR JÁNOS 1814-ben a gyermekektől fejenként 24 krajcárt, 1 véka árpát, 1 csirkét kapott. Egységes eljárásról tehát még az érsekség területén belülsem beszélhetünk.

A tanítandó tárgyakat is meghatározta az 1806-os Ratio. A legfontosabb tantárgy a hittan, a katekizmus, az imádságok és a minisztáció magoltatása volt. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben emellett még olvasás, írás és számtan van megemlítve. Többet nemigen szorgalmaztak a hatóságok.

A tanításban követett módszerről alig írnak a viziták. 1829-ben Jánoshalmán azt írja a vizitátor, hogy a "tanítók feladata elemista módszerrel oktatni, ennek eleget is tesznek." De hogy

ez

az "elemista módszer" mit jelent, arról nem tesznek említést. Módszeres oktatásról a XIX. század első felében még nemigen beszélhetünk, bár rendelkezések már voltak. Mégis a betűzést más gyermekektől, az összefoglalást vagy sillabizálást "közönséges hangos ordítás után" a katekizmust pedig "ész nélküli kiabálás közben" tanulták a gyerekek. /19/

A reformkorban, amikor a népnevelés ügye előtérbe került, egyre több cikk, könyv jelent meg módszertani eljárásokról is. "Nem elég csak azt tudni, hogy mire kell a gyermeket oktatni, hanem a remek munka abban áll, hogy mi módon, micsoda eszköz, bánás, s reá hatás által kell a gyermekkel azt mind megfogatni, tanultatni, a mi kiszabva s elő adva van... és ez az, a miben a falusi iskolákra nézve legszembetűnőbb, legnagyobb a fogyatkozás s héjányosság." /20/

Akadályozta a komolyabb munkát az is, hogy a falvak nagy többségében fiúk és lányok, 6 éves kortól 12 éves korig, mind egy szobában szorongtak. Nagyobb helységekből - Kalocsán, Baján, Jánoshalmán - elvégezték a nemenkénti megosztást, de a kisebb falvakban sem megfelelő helység, sem elegendő tanító nem volt. Ezért a II. Ratio úgy határozott, "hogy a kezdők délután, az öregebbek délelőtt járjanak iskolába. EDVI ILLÉS PÁL Első oktatásra szolgáló kézikönyve azt javasolja, hogy a nehézségek leküzdése végett a tanító ossza fel tanítványait bizonyos osztályokra /classisokra/, pl. betűzőkre, olvasókra, "betéve-tanulókra", írókra, énekesekre, számvetőkre, "föllebb-készülőkre" stb. s ezeket az osztályokat - ha a hely engedi - külön csoportokba ültesse. Minden egyes osztálybeli sereget azután egyszerre leckéztessen vagy ő személyesen, vagy a "vezetésükre bízott repetitor-gyermek" segítségével. /21/

Segédeszközökben, tankönyvekben nagy hiányosságokat állapítanak meg a jegyzőkönyvek. A lekések jóvoltából katekizmusokat még csak osztogattak szét az iskolások között, de a tankönyvek megvásárlására már nem lehetett rábírní a szülőkét. A nagybaracskaí BAJAI ISTVÁN kántortanító munkáját 1816-ban dícséri a vizitátor, de megemlíti, hogy az iskola gyér látogatottsága és a tankönyvek hiánya miatt fáradsága nem hozza meg gyümölcsét. Hasonló lehetett a helyzet más községekben is.

Ebben a korban már a vallási fegyelem lazulását is tapasztalhatjuk. Az 1829 évi bácsalmási vizita arról panaszkodik, hogy "a gyermekek - a bőjti idő kivételével - a hittanórákra nem járnak el, minek által a nép már a vallás elemeit, törvényeit nem ismeri." Az iskoláskoron túl lévő fiatalság pedig vasárnap délután már táncolt, holott ebben az időben hitoktatásra kellett volna járnia. A vizitátor elrendeli, hogy az úriszékhez folyamodjék a pap segítségért. Az eredmény azonban nem volt kielégítő. A reformkor friss áramlatai az egyszerű emberek körében a hitélet lazulásában, a vallásos passzivitásban mutatkoztak meg.

A tanítás a lakosság anyanyelvén folyt. A tiszta német vagy délszláv községekben azonban már bevezették a magyar nyelvű oktatást is. Az egyházi hatóság a magyarosítás fokozására buzdít; a vizitátor Miskén azon kesereg, hogy a "tótók igen-igen lassan magyarosodnak." GÖBEL plébános 1813-ban Császártöltésen viszont annak örül, hogy a község férfi lakónak nagyobb része már tud magyarul.

A tanítás eredményességéről csak annyiban beszélhetünk,

hogy a gyerekek álmukból fölverve is tudták a katekizmust, az imádságokat, a ministrációt, de a gyakorlati élethez szükséges ismeretekkel alig-alig rendelkeztek.

A népoktatás vázolt hiányosságai és a jobbágyság anyagi helyzete is akadályozta, hogy az egyszerűbb emberek magasabb műveltséget szerezzenek meg. Egy-egy helységben valóságos csodaszámba ment, ha valamelyik jófejú jobbágyfiú papi pártfogással pap, tanító vagy ügyvéd lehetett.

A tanítók nyelvtudását környezetük is meghatározta. A vegyesajkú községek - Gara, Katymár, Miske, stb. - tanítói 2-3 nyelven is beszéltek. A garai SZOMMER JÁNOS németül tökéletesen, bunyevácul közepesen, magyarul gyengén beszélt. A katymári SCHÖNBERGER JÓZSEF magyarul, németül, bunyevácul egyaránt tudott. PÁSZTORI ANDRÁS miskei tanító magyarul, tótul/szlovákul/ és németül egyformán beszélt. - Császártöltés tanítói csak németül, esetleg valamiképp magyarul is tudtak, Jánoshalma, Mélykut, Tataháza iskolamesterei csak magyarul beszéltek.

A tanítók képzése még mindig Zombor és Szabadka ún. normál-iskolaiban történt. Vidékünkéről azonban nagyon kevesen kerültek ide. Az e tájon működő tanítók többnyire segédként szereztek az iskolamestertől ismereteket, majd a kerületi esperes előtt vizsgát tettek. Csak 1840-ben történt lényeges fordulat a tanítóképzés szervezeti felépítésében. A kormányzat a tanulmányi alap terhére öt római katolikus tanítóképzőt állított fel két éves képzési idővel. Az 1848-as szabadságharcig azonban ez az intézkedés alig éreztette hatását.

A kor tanítói közül feltétlen megbecsülést érdemelnek azok, akik a nehéz körülmények között is hosszú ideig egy helyen végezték néptanítói munkájukat. SCHWEITZER MIHÁLY 1788-tól 1812-ig volt Vaskút kántortanítója. SZINOVÁ CZ ANDRÁS 1785 és 1835 között szolgált Hajoson. GAÁL ISTVÁN 24 évet töltött Miskén, OBERST SEBESTYÉN pedig 38 évig oktatott gyermekeket Nemesnádudvaron. WUTSING ÁDÁM 1810-től 1844-ig tanított Császártöltésen.

De vándorlók is voltak szép számmal. Ezek egyéni tragédiájuk, hogy rossz és rosszabb helyek között válogathattak csupán. A nyomor elől menekülve a géderlaki ZSARNÓ CZY GYÖRGY Izsákon 4, Foktőn 8, Fajszon 3, Dunaföldváron 4, Majsán 4 évig tevékenykedett. A Vaskúton 1813-ban megtelepedett 20 éves HIRMANN MIHÁLY már Rácmiliticsen, Csávolyon, Órszálláson és Baján is tanítóskodott. Legalább négy helyen működött már TUMBÁ SZ DOMONKOS bokodi, JELENC SICS JÓZSEF bátyai, SZARKA FERENC géderlaki tanító.

A tanítói lakások állaga, nagysága községenként különböző volt. Vaskút tanítójának 1830-ban az iskolával egy fedél alatt három szobája, konyhája, pincéje, 3 tehennek alkalmas istállója és fűskamrája volt. Géderlakon 1814-ben a tanító az érsek által épített új lakásban lakott. A garai SZOMMER JÁNOS is új, vertfalú házban élt 1813-ban, csak a kerítése hiányzott még.

A bajaszentistváni és a fajszi kántortanítónak viszont 1831-ben már összedőléssel fenyegetett a lakása. A bácsbokodi mester 1810-ben vertfalú házban lakik, amely "rossz állapotú, tetőzete nem épséges, télen nem lehet lakni benne, kerítése sincs." Ez a tanító volt - úgy látszik - a legrosszabb helyzetben 1816-ban is. "Volna számára vertfalú ház, amelyet a község már nyolc

éve nem képes befejezni, hogy benne lakhatnék. Portája elkerítetlen; mindez a vezetők hanyagsága miatt."

+ + + +

Gyenge fizetés, sokoldalú munka, mostoha lakáskörülmények jellemezték az érsekség területén is a reformkor tanítóinak a helyzetét. Az állam az egyházra, az egyház a köznépre hárította az iskolával kapcsolatos összes terheket.

VARJU JÁNOS 1904-ben ezt írja a helyzetről/22/:"A néptanítók ellátása általában elég mostona volt. A községnek kellett róluk gondoskodni; s ha a község mostonán fizette / ami elég sürűn megesett / tanítóit, ezek földművelésre, jegyzőségre vagy kántorságra, nem ritkán szatócsságra is vállalkoztak. Az 1832-36. országgyűlés szabadelvű gondolkodói, érezvén a lealázó helyzet szegényét, indítványozzák, hogy államilag segítsék őket. De ezen szép eszméknek az adózni nem akaró köznemesség még ellenszegül. Maga az állam is csak 3000 forintnyi alamizsna összeget fordított évenként a katolikus népoktatásügyre."

A kormányzat 1806-tól 1845-ig szinte semmifele intézkedést nem tett a népoktatás fellendítése végett. 1845-ben elkészült a Systema Scholarum című iskolaszervezeti határozat. Az elemi oktatást érintő részét csak 1846. december 21-én tették közzé, ezért hatásáról a 48-as forradalomig nem is beszélhetünk. Csak 1848-ban érkezett el a népnevelés újjászervezésének és átalakításának pillanata.

1. Érdujhelyi Menyhért: A kalocsai érsekség a renaissance-korban Zenta 1899. 27.
2. Csetri Károly: Bácska lakossága a legrégibb időktől a XIX. század végéig Budapest 1936. 10.
3. Verancsics Antal összes művei II. 9.
4. Bács-Bodrogh vármegye monográfiája Zombor 1896. /Szerk.: Dudás Gyula / I. 322.
5. u.o. II. 192.
6. Csetri I.m. 23.
7. Paul Flach: Goldene Batschka München 1953. 79.
8. Csetri I.m. 29.
9. Észak-Bácska Budapest 1972. /Szerk.: Dr. Gyenes András/ 48.
10. Paul Flach I.m. 51.
11. Bács-Bodrogh várm. mon. II. 174.
12. Észak-Bácska 50.
13. Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története Bp. 1948. 306.
14. Bánáti Miklós: Huszonkét évtized az új hazában Kecskemét 1967. 84.
15. Bács-Bodrogh várm. mon. I. 432.
16. U.o. II. 433.
17. Észak-Bácska 46.
18. Dr. Kenéz Győző fordítása az érseki levéltárban őrzött egykori másolatról régi német nyelvről magyarra.
19. Bánáti I.m. 45.
20. Észak-Bácska 45.
21. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben Bp. 1896. Magyarország I. 218.

22. Idézve a kéziratos madarasi Falu könyvéből, Észak-Bácska 56.
23. Észak-Bácska 58.
24. Hatvani Dániel: Szent Ivántól - Felsőszentivánig 1973. 36.
25. Észak-Bácska 52.
26. Hatvani: I.m. 36.
27. Bács-Bodrogh várm. mon. II. 427.
28. Török László Jánoshalma népe és földje Jánoshalma 1938. 49.
29. Bánáti Miklós: I.m. 91.
30. Török László: I.m. 41.
31. Bács-Bodrogh várm. mon. II. 174.
32. OLT Ecc. F. 6. Nr. 12.
33. Katona István: Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae
I. 91.
34. Bács-Bodrogh várm. mon. II. 187.
35. Winkler Pál: A kalocsai és bácsi érsekség Kalocsa 1933. 27.
36. Török László: I.m. 9.
37. U.o.
38. Wagner: Epistolae Petri de Warda 115.
39. Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története Bp. 1881.
4.
40. U.o. 5.
41. Batthyány: Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae 1785.
III. 310.
42. U.o. 483.
43. Corpus Iuris Hung. 1458. art. X.
44. Borovszki Samu: Bács-Bodrog vármegye Bp. I. 412.
45. Verancsics Antal összes munkái I. 293.
46. Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon 1881.
I. 253.

46. Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon 1881.
I. 253.
47. U.o.
48. Oltványi: A népoktatásügy Magyarországon 2.
49. Katona István: Historia Critica Regum Hungariae 1788-1817
Pest, Budae et Claudiopol 29. 362.

III. fejezet

1. Molnár Im. I. 261.
2. U.o. 263.
3. U.o. 287.
5. exentero - kizsigerelni
6. Iványi István: A bácskai puszták állapota és betelepítése
1763-ban Megjelent a Bács-Bodrog Vármegyei
Történelmi Társulat Évkönyve 1911-12. 72-73. o.
7. Fináczy Ernő: A közoktatás története Mária Terézia korában
Bp. 1899. I. 240.
8. Katona: Hist. Metr. Coloc. Eccl. II. 179.
9. Bács-Bodrogh várm. mon. I. 267.
10. Fináczy I.m. 235.
11. Hóman-Szekfü: Magyar történet IV. 655.

IV. fejezet

1. Varju János: Szellemi művelődésünk történetének utolsó
200 éve 1700-1900. Vác 1904. 51.
2. Fináczy I.m. II. 276-277.
3. Mészáros István: A magyar nevelés története 1790-1849 133.
4. A korban ugyanis a föld értékét és a terményeket is pénzre
átszámították.
5. Bács-Bodrogh várm. mon. II. 274.
6. U.o.

7. Bács-Bodrogh várm. mon. II. 274.
8. U.o. 275.
9. Fináczy I.m. II. 278-279.
10. Bács-Bodrogh várm. mon. II. 277.
11. Dudás: Az oktatásügy története Bács-Bodrog vármegyében
Zombor 1896. 34.
12. U.o. 56.

V. fejezet

1. Észak-Bácska 74.
2. Bánáti I.m. 93.
3. Hatvani I.m. 38.
4. Bánáti I.m. 93, Észak-Bácska 64-65.
5. Hatvani I.m. 37.
6. Észak-Bácska 66.
7. Bánáti I.m. 77.
8. Zorn Antal: A Kalocsa-Felsőszállások története az 1831-es
kolerajárvány idején Kézirat 6.o.
9. U.o.
10. Bánáti I.m. 171.
11. Zorn I.m. 9.
12. Török I.m. 9.
13. Bánáti I.m. 153.
14. Borovszky: Bács-Bodrog vármegye I. 414.
15. Vis. Can. 1829. jul. 4.
16. Vis. Can. 1829. jun. 30.
17. Vis. Can. 1831. máj. 12.
18. Zsoldos Ignác: Nevelésünk hiányai Buda 1836. 43-44.

19. U.o. 6o.

2o. Idézi Szántó Imre: A katolikus népoktatás helyzete Heves megyében a Visitatio Canonicák tükrében 175o-185o c. mű 32. oldalán.

21. Edvi Ilás Pál Első oktatásra szolgáló kézikönyve Buda 1837. XXIII.

22. Varju I.m. 62.

Canonica Visitatiok 1738-1848-ig.

+ + + + +

+ + + +

+ +

+

M U T A T Ó

Agócs János 25

Akasztó 27, 37, 39, 51, 52, 69, 74, 81, 94, 96, 99

Almási Ignác 90, 92, 93

Almási József 79, 90, 92

Atkary György 61

Baja 5, 6, 8, 10, 24, 25, 27, 37, 45, 46, 48, 51, 55, 58, 59, 72, 80, 81, 84, 85, 86, 98, 101, 104

Bajai István 96, 102

Bajalics Antal 62

Bajaszentistván 8, 72, 95, 96, 98, 99, 104

Bajor Miksa 8

Baksa János 80

Bali József 73

Baranya megye 15

Barbatsi Ferenc 27

Bary János 53

Barkóczy Ferenc 62

Batthyány József 28, 40, 80

Bács 29, 31, 28, 30

Bács vármegye 4, 5, 8, 15, 16, 22, 25, 41, 62, 63

Bácsalmás 7, 11, 26, 27, 37, 45, 51, 54, 55, 57, 58, 59, 61, 65, 66, 68, 73, 75, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 85, 102

Bácsbokod 6, 8, 11, 12, 23, 24, 26, 28, 38, 44, 50, 55, 61, 68, 69, 80, 81, 83, 88, 89, 97, 99, 100, 104

Bácsborsód 7, 26, 22, 69, 72, 77, 79, 83, 88, 100, 104

Bácska 4, 6, 8, 9, 10, 13, 24

Bánát 11

Bátaszék 81

Bátmonostor 6, 9, 10, 30, 38, 49, 51, 58, 66, 69, 81
Bátya 8, 27, 37, 48, 59, 60, 61, 66, 69, 71, 75, 81, 88, 96,
99, 104
Belgrád 26
Bene Tamás 73
Benyovszki Sándor 80
Bécs 65
Bodrog 15
Borbély Alajos 92, 94
Borota 24, 83
Borsó József 38
Boasznia 8
Braunhoffer Ferenc 97
Buda 5, 32, 65
Bussen-Berges 10
Butler gróf 22
Cotman Antal 10, 41
Czobor Márk 6, 7
Csenádi Sándor 48, 59
Csákányfő 17
Csáky Imre 6, 10, 27
Csáky Miklós 28
Császártöltés 6, 10, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 25, 26,
38, 41, 50, 51, 52, 77, 79, 84, 85, 86, 87, 88,
97, 100, 102, 103, 104
Csátalja 7, 10, 11, 26, 27, 37, 41, 43, 45, 49, 50, 54, 57, 60,
65, 69, 71, 75, 84, 88, 89
Csávoly 6, 10, 15, 28, 38, 47, 51, 68, 69, 77, 81, 97, 98
Csehország 16
Csejte József 71, 77

Csala 17

Cserni Jován 8

Csetri Károly 4

Csiba Gáspár 62

Csukli István 98

Dávod 9, 10, 26, 28, 30, 38, 60, 69, 73, 88, 97, 98, 99

Dobos György 90

Domsics József 96, 98

Drencsák János 77

Dsida puszta 24, 83

Duna 4, 72

Dunaföldvár 104

Dunapataj 27, 29, 38, 44, 51, 53, 60, 61, 69, 71, 78, 88, 89, 99

Dunaszentbenedek 27, 38, 66, 69, 78, 88

Duna-Tisza köze 8, 26

Dusnok 8, 27, 38, 40, 48, 54, 58, 66, 69, 71, 74, 77, 79, 88, 100

Edvi Illés Pál 101

Eger 5

Eichorn András 96

Endre II. 32

Esztergom 32, 35

Eötvös Ferenc 61

Érdújhelyi Menyhért 4

Érsekcsanád 6, 68, 72, 99

Fajsz 27, 28, 29, 38, 42, 43, 48, 50, 51, 53, 55, 60, 61, 66, 69,
78, 79, 81, 88, 89, 99, 104

Felbiger apát 75

Fellner János 72, 96

Felsőszentiván 6, 7, 8, 12, 19, 22, 24, 28, 38, 50, 51, 56
69, 89, 98

Fenyvesi András 90

Foktő 28, 38, 44, 61, 70, 73, 79, 81, 88, 99, 104

Forgács Mihály 61

Fölföldi Ferenc 92, 94

Frangepán Ferenc 4

Frangepán Gergely 31

Franconi 10

Gaál István 81, 104

Gara 6, 8, 11, 12, 13, 24, 26, 27, 30, 37, 46, 47, 49, 50, 55,
60, 61, 68, 70, 74, 77, 80, 81, 88, 89, 98, 103, 104

Géderláp 38, 70, 81, 104

Gogrinyi János 37, 46

Gombos Gábor 9, 10

Goretics István 38, 50, 61

Gőbel X. Ferenc 102

Grassalkovich Antal 7, 9, 12, 13, 24

Antalné 23

Gruber József 90

Gyetvai András 37, 61, 81

Győr 66

Habsburg 36, 64

Hajdu Pál 41

Hajla Ferenc 73

Hajós 10, 15, 20, 25, 27, 38, 46, 47, 48, 51, 53, 60, 70, 74,
77, 80, 81, 85, 98, 99

Harta 56

Házi Pál 41

Hercegszántó 7, 8, 26, 27, 38, 47, 49, 50, 51, 53, 55, 60, 70,
75, 86, 98

Hergyevicza 21

Hinorányi István 100

Hinorányi József 72, 79

Hirrmann Mihály 98, 104

Homokmégy 56

Horgos 81

Horváth János 28

Horvátország 16, 8

Ibrasimovics Milán 26

Istvánmegye 72

Ivó Péter 40

Izsák 104

Jánoshalma 7, 9, 10, 13, 21, 22, 24, 25, 26, 30, 37, 45, 46, 47,
48, 50, 51, 53, 57, 60, 61, 68, 70, 75, 78, 79, 81,
84, 85, 86, 88, 89, 90, 93, 94, 97, 98, 100, 101, 103

Jelencsics József 81, 104

József II. 10, 80

Kaiser Mátyás 98

Kalmár Pál 38, 48, 49, 60

Kalocsa 5, 6, 8, 16, 27, 29, 31, 37, 38, 48, 56, 57, 61, 78, 80,
81, 85, 99, 101

Kamenc 34

Kanizsa 81

Kapcza Márton 68

Kasich Bertalan 29

Katona István 71

Katona Mihály 68

Katymár 7, 8, 13, 26, 27, 28, 38, 47, 50, 61, 66, 69, 70, 75,
77, 81, 83, 86, 88, 99, 103

Károly III. 15, 36

Kecel 27, 38, 40, 60, 70, 80

Kelemen Gábor 71, 98

Kelemen Gábor ifj. 98

Keszler György 98

Király István 61

Kiskőrös 28, 38, 55, 66, 70, 71, 79, 98

Kiskunhalas 92,

Kiskunmajsa 104

Kiss Péter 25

Klobusinszki Ferenc 28, 99

Kollonits László 74

Kondry József 38, 79

Konstantinápoly 4

Kováts Ferenc 48, 53, 60, 61

Körmendy János 62

Kristóf Mátyás 40

Kucserka András 38

Kunbaja 11, 96, 98

Lajkó István 39

Latinovits család 7, 9, 12, 70, 99

Laub Antal 38

Lestár János 100

Lipót I. 5, 8

Bipovcsich Péter 28

Lukáts János 94, 96

Madaras 7, 9, 13, 22, 26, 68, 70, 72, 74, 78, 81, 83, 84,
Magyarország 7, 8, 9, 16, 31, 63, 82,
Mandich Mihály 38, 48,
Maurovics Péter 44,
Manhalt András 97,
Martonos 81,
Mária Terézia 23, 27, 62,
Mátételke 6, 8, 12, 24, 72, 83,
Mélykut 9, 13, 26, 37, 44, 60, 61, 67, 68, 70, 88, 95, 96, 98
103,
Mészáros József 97,
Mihályi József 38, 61,
Mihály István 28,
Miske 37, 53, 70, 79, 81, 88, 97, 99, 102, 103, 104,
Miskolczi János 71, 78, 81,
Mittelpacher Dániel 72,
Mohács 29, 33, 34,
Molnár Ignác 38,
Nagybaracska 7, 9, 26, 27, 28, 38, 51, 61, 70, 71, 75, 88, 89,
102,
Nagyboros József 38,
Nagyszombat 35,
Nemesnádudvar 6, 10, 26, 27, 38, 47, 51, 52, 55, 60, 61, 67, 70,
74, 77, 81, 85, 98, 99, 104,
Novák József 48, 60, 61,
Nyitra 33,
Obagy 16,
Oberst Sebestyén 67, 81, 104,
Ólegyen 22, 56,
Órjeg 18,
Órszállás 104,

Papp István 68, 72,
Patachich Ádám 28, 65, .
Patachich Gábor 6, 10, 16, 20, 27, 28, 52, 57,
Paviánovics Mihály 62,
Pámer Ignác 78, 60,
Pásztory András 79, 103,
Pest megye 7, 15, 17, 86,
Pécs 8, 72,
Pongrácz József 97,
Radler Bernát 98,
Rokovecz 16,
Rácmilitics 104,
Ráday Gáspár 5,
Rádóczy Márton 72,
Reisch József 97, 98,
Rezsnyák György 81,
Rém 24, 56, 83,
Révai Miklós 76,
Robotta János 68,
Rogács Gergely 40,
Rózsa János 39,
Rudics Máté 11, 72,
Sattel János 98,
Sághy György 38, 49,
Ságodi Mihály 47,
Sebald Egyed 46, 53,
Schäfer Ádám 67,
Scherer József 77,
Schille Ádám 38, 41, 53, 60,

Schneider Henrik 45,
Schönberger József 103,
Schütz György 79,
Schweipert Miklós 19,
Schweitzer Mihály 81, 104,
Simonyi András 61,
Simonyi Márton 38,
Solt 17,
Soltvadkert 28, 38, 60, 70, 71, 88,
Somogyi János 81,
Sós József 72,
Stolár György 38, 55, 56,
Suhajda András 39,
Sükösd 6, 27, 38, 43, 45, 47, 49, 52, 55, 60, 66, 70, 80, 97,
Szabadka 15,
Szabó István 40,
Szakmár 56,
Szarka Ferenc 81, 104,
Szeged 5, 34,
Szekeres György 98,
Szekeres Mihály 98,
Szelepcsényi György 6,
Szent György 16,
Szeremle 6,
Széchényi Pál 5,
Szécsényi Miklós 69, 75,
Szikra János 40,
Szikora Mátyás 66,
Szini István 29,

Szinováczi András 81, 104,
Szintarév 34,
Sziráczi Márton 95,
Szilanyinka József 71,
Szommer Ferenc 71,
Szommer János 77, 98, 103, 104,
Szöllősi József 61,
Szudár János 40,
Tataháza 6, 9, 13, 28, 38, 60, 70, 74, 79, 99, 103,
Tatár Péter 29,
Tenczlinger Ferenc 69,
Tischler Ferenc 37, 43, 49,
Titel 31,
Tolna megye 15,
Tompai Gergely 39,
Tott Márton 39,
Tubich Antal 49, 60, 80,
Tumbász Domonkos 81, 104,
Ujvidék 65,
Ulászló II. 33,
Uszód 28, 88, 100,
Valácsek István 80,
Varga József 38,
Vaskut 6, 10, 11, 13, 26, 28, 30, 38, 44, 47, 51, 52, 56, 65,
70, 78, 81, 86, 88, 89, 98, 99, 104,
Varju János 105,
Várady Péter 31,
Verancsics Antal 4, 34,
Verkovecz 16,
Witt Péter 28,

Wutsing Ádám 97

Württemberg 10

Zápolya János 8

Zichy Ferenc gróf 46, 66

Zsarnóczy György 104

Zsicsa 8

15-65/1974. sz.

Tárgy: Zorn Antal
doktori szigorlata.
Melléklet: 1 db disszertáció

Dr. Szántó Imre elvtársnak
tszv. egyetemi tanár

H e l y b e n

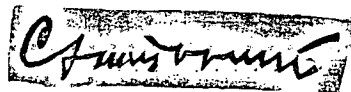
Professzor Elvtárs!

Mellékelve Zorn Antal: A katolikus népoktatás helyzete a kalocsai...
érsekség területén a Canonica Visitációk tükrében 1711-1848.

című doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbírálni
sziveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szives figyelmét fel-
hívnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a bírálat elkészítésének
és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított
harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

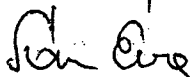
A mellékelte értekezést a bírálat elkészítése után sziveskedjék átadni
tanszéke könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelye-
zése céljából.

Szeged, 1974. aug. 5.

dékan

A kiadmány hiteles:

előadó

Kapták: Dr. Szántó Imre prof.

Dr. Kristó Gyula docens társbíró

tanszéki könyvtáros

tanszéki könyvtáros